

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

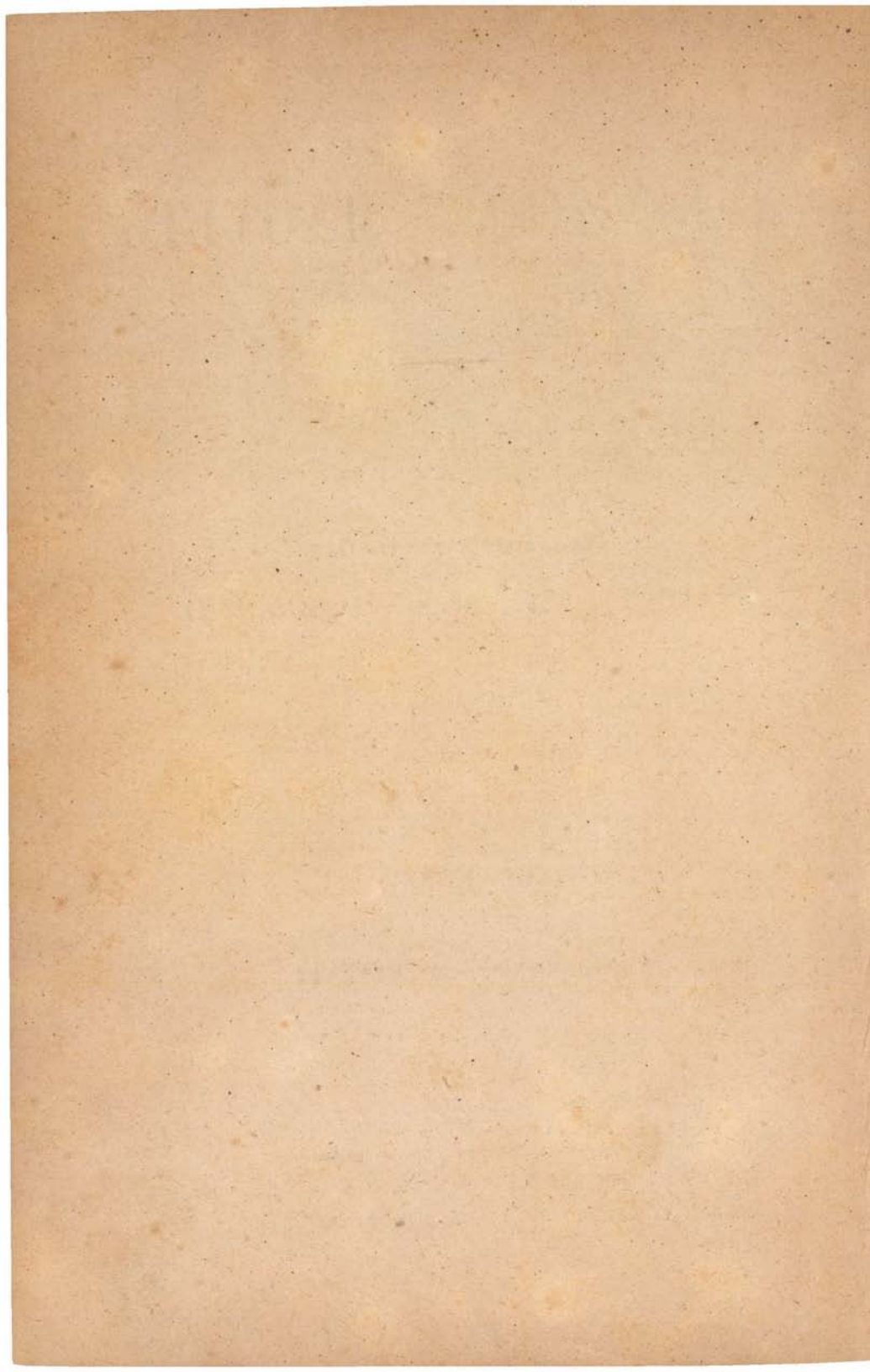
SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
FERENCZ JÓZSEF és KOVÁCSI ANTAL.

VIII. KÖTET.

KONCZ JÁNOS ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL 1879.

TARTALOM:

	Lap.
I. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra:	
Miért küldött Isten engem hozzátok. Beköszöntő beszéd. Ürmösi Kálmántól.	24.
Jézus viszonya a maga korához és más korszakokhoz. Parkertől angolból Péterfi Dénes	113.
Az emberi tökéletesség ismertető jegyei. Rédigér Gézától.	127.
Az unitárius mozgalom az É. Ámerikai E. Államokban. Clarketől angolból Kovács János.	309.
II. Hittan-bölcselemiek:	
Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás. Bel-lowstól angolból Kovácsi Antal.	1.
Egy protestáns pap, ki a protestantismust és a Krisztus evangéliumát megtagadja. Simén Domokostól.	66.
A hitcikkek alakulásáról. Nicolas után francziából Ferencz József	152.
Vallás és tudomány. Brassaitól.	209.
III. Nevelés és oktatásügyiek:	
A középtanodák tervbe vett új szervezéséről. Várad Károly.	55.
A népnevelés ügye újszékeli eklézsiánkban. Raffaj Domokostól.	103.
A közoktatási miniszter legújabb rendelete.	108.
A porosz néptanítók	109.
Észrevételek a népiskolai vallástanítás körül. Pálffi Károlytól.	168.
Szakosztályi vélemény az ismétlő iskola és a kormány által megintett iskolánk érdekében. Benedek Áron.	178.
Iskolai értesítések f 1.) kolozsvári főiskolánkról. Benczédi Gergely	281.
2.) tordai középtanodánkról. Pálffi Károly.	284.
3.) sz. kereszturi „ Marosi Gergely.	285.
Az udvarhelyszéki tanítóegylet közgyűléséről. Sándor János.	288.
A bécsi kiállítás tanügyi osztályáról. Buzogány Áron.	377.
Tantervek	305.
A kolozs-dobokamegyei néptanítók egylete.	393.
IV. Életiratok, történelmieket, statistikai adatok:	
Emlékjegyzetek nemzetiségemről, tanulói és hivatalnoki életemből. Né-hai Kovács István kézírataiból.	34. 138. 224.
N. solymosi Koncz János élete és alapítványai. Derzsi Józseftől.	249.
Dávid Ferencz elítéltetése. Kőváry Lászlótól.	321.
A sz. kereszturi gym. építésének történelmi rajza. Sándor Jánostól	334.
Megnyitó és bezáró beszéd a kolozsvári főiskolában tartott háláünne-pély alkalmából. Bencédi Gergelytől.	240. 260.
Emlékbeszéd ugyanott. Barabás Lajostól.	242.
Megnyitó és bezáró beszéd a sz. ker. isk. tartott háláünnepegy alkal-mából. Marosi Gergelytől.	332. 346.

	Lap.
Egyházi mozgalmak, Chr.	93. 181. 365.
Az ó-katholikus mozgalom és a németországi protestantenverein.	110.
Az ámerikai orthodox egyházak	111.
Az egyh. reform	112.
A magyar ev. ref egyház	119.
A kölni ó-kath. gyűlés	201.
A britt és külföldi unitárius társulat	202.
Az egyh. szervezetek vagyonáról hozott törvény	203.
A magyarországi protestáns egyesület	205.
A német prot. egyesület 7-ik közgyűlése. Simén Domokostól	294.
Az evangéliumi szövetség	395.
V. Egyházi élet:	
Hivatalos jelentés a maroskörben tartott köri vizsgálószék munkálkodásáról. Farkas György és Kelemen István	98.
Esperesti vizsgálat a sz. udvarhelyi ekklezsiában. Kisgyörgy Sánd.	102.
Belső emberek változása 1872-ben	107.
Fretwell J. ur látogatása. Ferencz Józseftől	189.
Az ámerikai, angol és magyar unitáriusok találkozója Budapesten	262.
A marosköri közgyűlés kivonatos ismertetése. Kelemen István	290.
Egyházi főtanácsunk közgyűlése. Ferencz Józseftől	349.
A háromszéki unitár. egyházköri pénztárról. Kiss Sándor.	384.
Egyházi és isk. czélokra tett adakozások	206.
Kelemen Benó által adományozott kóroda	301.
Vendégeink	302.
Üdvözlő felirat ö felsége 25 éves jubileuma alkalmából	392.
VI. Az irodalom köréből:	
A pesti ref. theologiai önképző kör által megindított „Ifjusági lapok“	112.
Az erdélyi Gazda	112.
Albert János imakönyve	200.
Az erdélyi székely szombatosok	201.
A magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező	304.
Aláírási felhívás a theologiai könyvtárra. Fördös Lajos, Kovács Albert	306.
A theologiai könyvtár ügye	395.
Egy kis helyreigazítás. Kozma Ferencztől	385.
Könyvismertetések: A vallásos eszmék története és a Protestanten Bibel. Simén Domokostól	386. 389.
Egyházi szaklapok és folyóiratok 1874-ben	396.
VII. Vegyesek: Az angol unitáriusok. Martineau 111. Hálaünnepély 198. Kegyeletes határozat, Szabédi ekklezsiánk 199. Martin Pachoud, Coquerel, Egy francia író 201. Mac-Mahon. Az olasz kormány 202. A hókusz-pókus. Hyacinth atya. Az ámerikai egyes. államok nőlelkészei 203. A svájci alkotmány revisioja 205. A vallás kérdése a képviselő házban 303. Hale. Channig. 304. Az országos költségvetés 392. Fretwell ur 393. A Paget család gyásza 394. Hibaigazítás. A szerkesztőség 396.	

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás. *)

Korunkban az emberek nagyobb részénél a hitcikkelyes vallás, a gépies kegyesség és a theologiai hit iránt az unatkozás folyton növekedik. Ezek soha sem is voltak nagyon kedveltek az ifjak és az élet virágában levő emberek előtt; de csak azért, mert a figyelmet nagyon fontos és komoly tárgyakra irányozzák; már pedig az ifjuság rendszerint nem igen szereti, hogy az igazságnak és kötelességnek még árnyéka is nagyon korán és terhesen nehezkedjék reá. Az ifjuság a korlátozásnak, a gondnak és komoly dolgokkal való foglalkozásnak, a mig teheti, ellentáll, és a ki vissza tud emlékezni, hogy élte tavaszszában mily mohón koresete az él-

*) The break between modern thought and ancient faith and worship. By Henry W. Bellows. Boston 1872. Az amerikai unitárius társulat bizottsága 1371-ben, mondhatni, egy beszédversenyt rendezett. Ugyanis felhívott többeket, hogy fejtsék ki, miként lehet megegyeztetni a keresztény vallással a mai kor szabad és felvilágosult gondolkozásmódját. A felhívásában a többek közt ezeket mondja: „Nem az a cél, hogy a beszédek csak népszerűek legyenek, a végre, hogy azok a közönyösöket felrázják s benők a közönséges vallásos igazságok iránt érdeket költsenek; hanem inkább, hogy kielégítsék a nép azon gondolkozó részét, a mely korunk materialis és sceptikus iránya között ide s tova hanyatlik. Azt se hajtjuk, hogy az írók azon ösvényre lépjenek, melyen a felekezeti és theologiai vitákat szokták folytatni, hanem inkább arra igyekezzenek, hogy a szabad és felvilágosult kereszténység érdekében felmutassák a hit tényleges bizonyítékait.“ E felhívás következtében tizen vették fel a kitűzött tárgyat s azt egymástól teljesen függetlenül különböző oldalokról tárgyalták; az értekezéseket aztán előbb Bostonban két unitárius templomban tiz egymásután következő vasárnapon és hétfőn felolvasták, később azokat ugyancsak az unitárius társulat Bostonban ki is adta e czim alatt: Christianity and modern thought *(Kereszténység és modern gondolkozás)“. E beszédek között első helyen áll az, a melyet mi itt közlünk magyar fordításban, abban a reményben, hogy annak átültetésével hasznos szolgálatot teszünk folyóiratunk gondolkozni szerető olvasóinak.

Szerk.

vezeteket és gyönyöröket, semmi nehézséget sem talál ennek megértésében és igazolásában. Nem különben a gondatlan, önző, érzéki és léha emberek hasonlóképpen soha sem igen kedvellették a vallásos és kiválóan komoly emberek nyugodtságát, hitét és szokásait. Ezek folytonos szemrehányások és unalmas emlékeztetések voltak reájok nézve s feddő szentségökért kinevettetést, képmutatássali vádoltatást, megvetést kellett szenvedniök. Azonban míg ez így folyt, az előbbi kor fiatalsága és léhasága várva várta, hogy eljőjön az idő, midőn kénytelen lesz gondtalanságától megválni és megtérni; sőt világias és megvető érzelmeit még le is csillapíthatja szívének bensejében az igaz hit és igaz kegyesség által, melyet eddig kigunyolt. A tanító és tanítvány közti régi viszony világosan rajzolja azt az érzést, a melylyel a fiatalság és könnyelműség a szabályozott hit és kegyesség iránt ezelőtt egy vagy két nemzedékkel viseltetett. Az iskolás gyermek, valóban, most is feljogosítva gondolja magát, hogy tanítójának gúnyneveket adjon, hogy tréfát üzzön vele s tanuló társai között nagy léhasággal bánják az iskola tanításával és annak minden szabályaival. Mindamellett mégis őszintén tiszteli tanítóját; hiszen benne és tanításában, és attól kimaradhatatlan hasznot vár, készítvén magát jövő pályájára. Ez történt atyáink vallásosságával és kegyességével is. Az emberek méjjen tisztelték a hitet, a kegyességben előljárókat, s a hitben és gyakorlatban kitünő szent embereket, habár a fiatalságnak megvoltak a maga igen és de kifogásai, a templombajárás iránti ellenszenvé, az istenes életet ki is nevette; és az emberek nagyobb része valamint most is nem sokat adott a kegyesség kötelezéseire, és az áhitatosság gyakorlatára.

De azon visszasság, melyre mostan a ti figyelmeteket fel kívánom hívni, egészen különbözik attól a természetes ellenszegüléstől, melylyel az ifjuság a komoly gondolkodás-, a vidámság a komoly tárgyak —, a jelen élvezetében elmerültek a jövő gondjai vagy a magok alsóbb rendű és felületesebb képességeik és érzéseik használatához ragaszkodók, a 'magok méjjobb és nemesebb természetök ösztönzése és követelése iránt viseltetnek. Hogy a test ne készséggel és minden küzdelem nélkül hódoljon a szellemnek; hogy a gondtalanság ne könnyen változzék át komolysággá; hogy az ifjuság ne könnyen öltse fel az érett kor moráljának ruháját, vagy az érettebb évek érzelmeit és szokásait; hogy az élénk, üde, vágyakodó teremtmény, ki csak most lépett e világba, s ennek szebb

szineit látja, ne vonzódjék a lelki szemlélődéshez, s hogy földi szeretete tárgyait kellemesebbeknek tartsa, mint a szentekkel közöséget, vagy az imádkozás általi szent közlekedést: mind ez utoljára is könnyen megfogható, s minden nemzedéknek sajátja, s a tapasztalt gondolkozó éppen oly kevésbé botránkozhatik meg rajtok, mint a csecsemő esztelenségein és hibáin az okos anya, a ki azok közt már több gyermekét jó sikerrel felnevelte.

Korunkat egészen más ellenszenv és vonakodás jellemzi. Ez nem szoritkozik csak az ifjúságra, nem rokon a léhasággal és könnyelműséggel. Ugy látszik, hogy egy részről az egyház a maga hitcikkelyeivel, másfelől a világ a maga gyakorlati hitével nem állanak többé azon viszonyban, melyben állanak a tisztelt tanítók s a tudatlan és nyakas tanítványok; a komolyság s az azt kerülő léhaság; a teletényes igazság, s a kételkedő merész tévedés; a szerkesztett és megállított hit s az általa felidézett türelmetlenségnek, zajongásnak, tudatlanságnak és balgaságnak bírálata. Oly ellentét keletkezett azok között, mint az olaj és víz között, oly meghasonlás, mely nincs életkorhoz, sem értelmességi fokozathoz, sőt még a jellem értékéhez is kötve; mely nem tesz különbséget a fiatalság és érett kor, a léhaság és gondolkodás, a rossz és jó között; hanem elválasztja a keresztények hitét, tisztelete tárgyait és valóságát, azoknak nagy számától, a kik azt állítják, hogy bizonyos tekintetben ők is keresztények ugyan, de mégis mit sem akarnak tudni a hitcikkelyről, a kegyességről, vagy érzelmeiknek, beszédeiknek és tetteiknek valóságos módjaitól.

Világos, hogy többé nem szükséges mondani, miszerint a mi országunkban a társadalom értékét, ereyességét és befolyását nem lehet megítélni a templomokban kommunikálók számából, vagy némely régebben hitt theologiai hitcikkelyek iránt tanusított ragaszkodás fokozatából, melyek az utolsó nemzedék által az állam horgonyául tekintettek. Mindnyájan ismerünk százakat, kik semmi hitvallást sem tudnak aláírni; kik hitökről theologus módjára nem tudnak számot adni, de a kiket mégis Isten és az emberek előtt szükségesképpen nem tarthatunk méltatlanabbaknak, mint sok olyant, a ki minden nehézség nélkül képes felmondani az egész athanasiusi hitvallást. Igen! vannak ebben az országban milliók, még pedig éppen nem a legértetlenebb és haszontalanabb polgárok, a kik soha sem lépnek bé a templom ajtaján. Egy vagy két nemzedékkel ezelőtt bizvást el lehetett volna mondani, hogy ezek a templom-

kerülők világias, könnyelmű emberek, hitetlenek, istentagadók, hivalkodók. Gondoljátok-e, hogy az ilyeneket most is úgy lehetne jellemezni? Meglehet némelyiket, de nem a többségét. Valójában azok között nagyon sokat találnátok olyanokat, kik segedelmezik a templomokat, hová családjaik járnak, de magok nem, vagy a melyekbe mások járnak, s a kik számára hogy ők ezen alkalmat kihasználják, nagyon örvendenek. Ha saját gondolkozásukat külön eláradhatnák, így szólnának hozzátok „A köz isteni tisztelet és egyházi szervezet, a hitvallások és káték, az egyházi beszédek és innepek, a közimák és hálaadások kétségkívül jó dolgok, és nagyon hasznosok az értelmi fejlettség bizonyos fokán alól és egy bizonyos fajtájú jellemek számára. De mi felfedeztük, hogy annak, a mit az emberek helytelenül vallásnak neveztek el, valódi igazsága és ereje sokkal tágasabb, szabadabb és sokkal értékesebb dolog, mint a milyennek az egyházak, hitvallások, a papok és szentek azt gondolni látszanak. Itt van ez a jelen élet, foglalkozásokkal, komoly küzdelmekkel és nagy tanításokkal teljesen. Itt van ez a plánéta, melynek még ezered részét sem ismerjük, s annál fogva unszolva hívó fel, hogy értelmesen vizsgáljuk; a tudomány pedig naponta élénkebben és merészebben tekint belé; nekünk tehát a vasárnapra azért van szükségünk, hogy ezeket a dolgokat figyelemmel kísérjük. Így gondolkozunk mi az isteni tiszteletéről. E mellett most a legnagyobb bölcsészek naponta leírják legszabadabb, legfenségesebb gondolataikat a mi természetünkről; s ha templomba megyünk, mily könnyen találhatunk ott egy rajongó, korlátolt világnézetű papot, ki arra int minket, hogy nehogy olvassuk, vagy meghallgassuk azt, a mit azok a nagy emberek mondanak; a mi pedig ezerszerre kedvesebb, nagyobb és hihetőbb, mint a mit ő maga beszél! Aztán a hírlapok! azok t. i. a melyek komolysággal és helyesen vannak szerkesztve, több tanulságos dolgot, több intést, s több olyast tartalmaznak, a mik a gondolkodó elmét érdeklik, mint a legjobb egyházi beszédek. És a gondolkodó ember, ki a korral haladni kíván, s a ki úgy vélekedik, hogy magának is szabad gondolkozni, miért menjen oda, hol a kötelesség vagy megszokás azt rendeli, hogy búskomolysággal tünődjünk a vizsgálódás, kételkedés és elmélkedés felett, hogy elzárjuk magunktól az ismeretet és megpróbálást, s az embert a gondolkodás és vallástétel sajátoszerű jellegével bélyegezzük meg.

A mint láthatjátok, ezen nézet szerint korunkban két tanító,

között kell választani. Az egyik az egyház vallásos gyakorlatával és kegyes tanításaival; vasárnapi iskoláival a gyermekek számára, áhitatos gyülekezeteivel hétköznapokon s vasárnapi tanításaival és isteni tiszteletével, a melyek, a mint általánosan elvau ismerve, mind jók, azok számára, a kik szeretik, és e kik készséggel elfogadják, a mit mások gondoltak és hittek s a mi száz vagy ötszáz évvel ezelőtt igaz volt; a másik a modern sajtó komoly és alkalmas könyvek bámulatos gazdaságával; mindnyájan olcsók és érdekesek s merészen tárgyalják valamint a közvetlen, ugy a maradandó érdekű tárgyakat; ezek mellett itt vannak a szemlék: negyedéviak és haviak, melyek mostan magokba foglalják és népszerűsítik mind azt, a mit azok a könyvek tartalmaznak; és bírálati ismertetéseket nyújtanak azokról; továbbá itt vannak az ujságok bámulandó változatossággal és ügyességgel szerkesztve, ezek buzdítanak, vezetnek bennünket s házainkba hozzák korunk minden új és fris gondolatát. És a mi bámulandó, ezek a könyvek, szemlék és lapok mindenike egy sokkal általánosabb, szabadabb, élénkebb és igazabb dolog érdeke által foglaltatnak el és sugalmaztatnak, mint a melyre az egyház és hitvallások unszólnak minket. Tehát az egyház vallása és az általános miveltség többé nem játszanak egymás kezére. Ha ön hiszi, a mit a tudomány emberei, a bölcsészek, a költők és ítések hisznek, ugy — kivéve némi általánosságokat — sehogy sem hiheti azt, a mit az egyházak és hitvallások közönségesen vallanak. Természetesen az iskolák tanárai, a természetbuvárok, a tanítók, a tudósok, a reformerek és politikusok, a szemle-, ujság- és más írók ritkán igazhívó keresztények, vagy éppen templomba járók; és ha talán érdek vagy példaadás indokából el is mennek a templomba, elég szabadelvüek arra, hogy magánosan bevallják, miszerint nemigen hiszik azt, a mit ott hallottak.“

Tegyük fel, hogy hazánk olvasó, gondolkodó osztályának nézetéről szóló emez előadás a lehetőségig szabatos — pedig a festés hatásáért kétségkívül nagyitva van —, akkor is mi annak a valódi jelentése? olyan új-e az, a mint látszik? olyan fenyegető-e az a vallásos hitre nézve, a milyennek látszik? Saját értelmére, jelentésére vive vissza, teszen-e ennél többet? Ennek a nemzedéknek a hite és vallása, ezen nemzedék nagy részének tapasztalásával és miveltségével ideiglenesen meghasonlott; és miként minden hasonló vitában megszokott történni, ez idő szerint aggasztó

félreértés, kölcsönös féltékenység és ferdités fejlődött ki közöttök. Korunk hite és kegyessége azt állítja, hogy a műveltség, a tudomány az eléha'adott philantropia, a politika, a magasabb növelés és fejlett irodalom istentelen, krisztustalan. Erre korunk műveltsége és a tudomány talán még nagyobb őszinteséggel azt feleli, hogy korunk hite és vallása babonás, elavult, érzelgős és csak azok számára jó, kik azt szeretik, hogy papok és bérencz-szolgák által veztessenek.

Ha ez csak a tapasztalat és tudatlanság, a jó és rossz, az igazság és csalfaság közti vita volna, nagyon könnyű lenne pártállást foglalnunk. Ámde a hit és tudomány egyaránt jogosultak az emberiségben. Azok, kik őszintén szeretik az ismereteket, tudományt és bölcsészetet, az által még nem lettek ellenségeivé Istennek és az embernek; s koránt sem lehet őket becsmérelni és kigunyolni a gyakorlati és tudományos igazság iránt tanusított odaadásokért, a tények nyomozásáért és a teremtő munkái iránti érdekeltségökért; habár nem is teljeseek azzal, a mit az egyház sajátlag hitnek és kegyességnek nevez. És másfelől bármennyire is legyen igen természetesen megrázva a megállított hit és kegyesség azon támadás által, melyet a vallás az ő hitcikkelyeivel és szertartásaival a modern vizsgálódóktól szenved, a méjjen hívő csakugyan féltheti e komolyan az élet fája gyökereinek és üdítő leveleinek biztonságát, azon ingatástól, melylyel az most illetetik? Habár a tapogatózó tudomány és műveltség néha azt láttatják, mintha a valót felismerték volna: a történelemmel és emberi természettel ismeretes, józan-gondolkodásu lélek hiheti-e mégis, hogy maga a hit csak határozatlan és mulandó tényező a mi természetünkben? hogy az imádság csak gyermekies ösztön, melyet a tisztán látó féfikornak el kell dobni? És hogy a lelkiismeret nem az egész erkölcsi világ felett uralkodó szentség, hanem csak mesterkéltn közeg, melyet a társadalmi közvélemény fejlesztett nagygyá, miként a straszburgi libában a nagy májat? Egy szóval, azok, a kik ismerik azt a szerepet, melyet a hit és vallás nemünk történelmében játszott, kételkedhetnek-e annak lényeges és állandó állásáról az emberiség sor-sában?

Hogy az emberiségnek valami vallásra, valami isteni tiszteletre szüksége van, az nem látszik kétségbe vonhatónak; csak az a kérdés, hogy milyen legyen az a vallás: olyan-e, a melynek főeleme a titokszerűség és félelem, felöltöztetve valami irtózatossá, véres

áldozatba, vagy pedig olyan, a melyben több tudomány, több észszerűség és több szeretet van megtestesülve, egy egyszerűbb, nemesebb szertartásban? Az emberiségnek, ha nem is mindig szabadon — csak az irtózatos babona és egy inkább vagy kevésbé észszerű vallás között volt választása. A kereszténység Constantin óta előtérbe lépett a polgárosult nemzetek között, az által, hogy theologiai hitcikkelyeivel és külső szertartásaival a váltakozó évkorok szükségéhez alkalmazkodott, durva s inkább pogány symbolumokkal kezdődve, mind tisztábban és tisztábban folydogálva, a mint nemünk gondolkodása, izlése és tapasztalata fejlődött, jó illat és világosság lett. De vajjon ezért csak emberi munkának lehet-e tekintenünk a kereszténységet s annál fogva jövő hanyatlást jósolhatunk-e számára, a mi, miként némelyek gondolni látszanak, már meg is kezdődött? Ellenkezőleg. A kereszténységet illetőleg a megállított tényállás az, hogy a mig annak történelmi fejlődése változott, eredeti kútfeje, szerve meghatározott és állandó; s valódi haladása szabatos visszatérés volt eredeti egyszerűségéhez. Más vallások fejlődnek. A kereszténységben mi fejlődünk és változunk át lassanként a Jézushoz hasonlósságra. Jézusnak intézményei, Jézus jelleme, Jézus szavai soha sem avulnak el. A mi hivatásunk nem az, hogy mint a kor babonáit megvessünk bizonyos szót, melyet ő mondott, gondolatot, mely az övé volt, vagy szabályt, melyet rendelt Igaz ugyan, hogy az eléadást illetőleg sok zavar van, és bátran kérdezhetjük, hogy az miként jött létre; és nem mindig bizhatunk valamint azon kor, ugy korunk előadóiiban is. Hanem ha magának Jézusnak saját szavaihoz jutunk, miként bizonynyára számtalan esetben el is jutunk; és valósággal látjuk — miként számtalan tekintetben az idők romjain, zavarain át is megláthatjuk — magának Jézusnak valódi személyét, magatartását és szellemét, egy oly lényt pillantunk és ismerünk meg benne, a kit, ha korunkba képzelünk és a legválogatottabb szenteknek és bölcseneknek, kiket csak a műveltség, tudomány és bölcsesség kiválaszthat, a köribe helyezük, bizonyosan azon magasztos fennsőbbiséget foglalja el azok között is, melyet saját korában a halászok és publikánusok, a királyok és főpapok, a nemes aszszonyok és tudós rabbik felett elfoglalt. Egy perczig sem haboznánk őt Urunknak és Mesterünknek nevezni, miként azok nevezték; és ezt mondanók: „Kihez menyjünk máshoz? Nálad van az örökéletnek ígéje.“

A ki tehát attól fél, hogy a valódi műveltség, a tudomány és

bölcsselem merészen előre törve, a tanultság és logika részrehajlás nélkül alkalmazva, Istennek akár a teremtésben, akár a kijelentésben követett módszerének tanulmányozásában, a hitet és kegyességet állandóan sértheti, vagy a kereszténységet egyáltalában veszélyeztetheti: az vagy az ember vallásos szükségzeit tartja nagyon csekélyeknek és nagyon mesterkéltnek, vagy azt hiszi, hogy az isteni gondviselést könnyű tagadni, és hogy az ő beszédének és munkáinak öszhangzata nagyon rosszszul sikerült. Ha tehát a természetben vagy az emberben, a földben, vagy a mi testünk porában, a vegytanban, csillagászatban vagy az emberi test ismeretében; a geológiában — az elenyészett korok nyelvében, vagy a nyelvekben — az eltemetett érák geológiájában van valami olyas, a mi az élő Isten léteit és gondviselését, az ő jellemének szentségét, jóságát és igazságosságát, az ember erkölcsi és vallásos természetét, az ő felelősségét, az ő halhatatlanságát, Jézus Krisztusnak dicső, bűn nélküli fenségét, s az ő vallásának lényeges igazságait megczáfolja; — igyekezzünk azt minden áron megismerni. Miért engedjük meg, hogy mesék, csalfa remények és csinált hit által félrevezettessünk? Igen de a vallásos tapasztalatbani hit, s azoknak bizalma, kik ismerik és szeretik a Jézus Krisztus tanítását s azzal szellemileg, bensőleg egyesültek, oly erős, hogy inkább nem bíznak érzékeikben, mint lelkökben, s keresztény hitőkben egy olyan erkölcsi, lelki kalauzt, táplálékot és gyógyszerert találtak, melyek képessé teszik őket, hogy a bírálathoz, tudományhoz és műveltséghez nyugodtan így szóljanak: „Mi nem akarjuk a ti engedélyetek vagy a ti önkényetek szerint rendezni hitünket vagy gyakorolni vallásunkat.“ A hit első sorban az ember lelki természetére, nem a bebizonyítható tudományra támaszkodik. Nem lenne hit, ha csak éles látás lenne; az belátás, nem látás; saját gyökeréből, nem pedig előlegesen az értelemről nő ki. Miként feleségünket és gyermekeinket is az ítélőtehetség és logikai képesség befolyása nélkül —, ugy az Istent is szívünkkel, nem pedig értelmünkkel szeretjük. Mi egyenesen, nyitott szemekkel állunk, midőn az igazságot vizsgáljuk, de midőn Istent keressük, bezárjuk szemünket s térdre borulunk. A vallás nem hármás — hanem arany-szabály; nem a logika első és második előzménye, vagy öszszefoglalója, hanem a lélek szent ösztöne, melyet a Jézus Krisztus megbecsülhetetlen módon kielégített, vezetett, teljesített és irányzott.

De midőn a hit és vallás ily saját, független hangon nyilat-

kozik, ne csatlakozzék azokhoz a balga vakhitűekhez, kik azt gondolják, hogy mivel a hit egészen más alapon nyugszik, mint a tudomány, azért semmi köze sincsen a tudománynyal és műveltséggel s egészen el tudja választani annak sorsát és jövőjét ezektől. Igaz, hogy a hit és műveltség, a vallás és tudomány az ők általános és állandó rokonságok és összeköttetések ellenére, midőn becsülettel együtt nem járhattak, koronként inkább megváltak egymástól; és az ily elszigeteltségben és elvállásban történik, hogy azok néha, mindenik külön saját olvasztó kemenczében, oly elemeket készít és alkat, melyek később egyesülten sokkal fényesebben fognak tündökölni, mint azelőtt bár melyik magára. A hit — például — elűzvé a maga cellájából a bölcselkedést és tudományt s a tények és vizsgálódás előtt bezárván ajtaját, áhíthatosságába burkoltan saját, tisztán lelki atmoszféraján át oly látomásokat nyert Istentől, a melyet semmiféle bölcsök sem láttak soha a magok tanuló műhelyökben. A vallásos nagyszerű inspirációk soha sem a tudósoktól, hanem a látnokoktól jöttek; a lélek, nem pedig az érzékek embezeitől. „Mi módon tudhatja ez az irásokat, holott nem tanulta?” mondták kortársai Jézusról. Igaz! nem ismerte az irásokat; de birt azzal, a mire az irások soha sem tanítanak — isteni bölcsességgel. Ismerte Istent, az ismeretek e végczélját, ismerte az embert, a bölcselem kiváló tárgyát. A hit e szerint igen gyakran megigazodik az által, hogy időre megválnak a tudománytól; a románismus is a maga papjait gyakran egy időre elvonultságra kényszeríti, hogy imádkozzanak s kizárólag Istenről és Krisztusról elmélkedjenek. Nagyon szép, tanulmányozni azokat a legalantabb álló és legtudatlanabbaknak látszó keresztény felekezeteket, kiknek egyszerű, mesterkéeltség nélküli hitök védve, sőt emelve van a tudomány iránti végzetszerű közönbösségök és az elméleti vizsgálódásbani járatlanságok által. Nem tudatlanságuk ébreszti fel bennök az áhíthatosságot, hanem az élőhit, mely némely kivételes természetekben és közökben sokkal tisztábban fénylik és tündöklük akkor, ha csak saját szent lényéből táplálkozik. Ha feltörted egy hív morva-testvér vagy akár katolikus szívének bensejét, s ott a hitnek kemény magvát találtad, melyet minden más igazság nélkül csak az az egy istápol, melyet a szentírás ezen szavakkal jelez: „A hit az olyan dolgoknak valóságok, a melyeket reménylünk, és a mely dolgok nem láttatnak, azoknak bizonyos mutatójok; természetünk szent titkának látványához,

az élőviznek forrásához jutottál. És másfelől mennyivel jobb mind a hitre, mind a tudományra nézve, hogy a tudomány is egy időre vallásos czélok nélkül bocsátkozzék természettani, vagy metafizikai vizsgálódásokba; hogy nyomozdjék, buvárkodjék, tapagatózdzék és kérdezősködjék telyesen függetlenül minden theologiai vagy lelki következtésektől. Csak akkor értékes az ő bizonyágtétele, mikor szabad, merész és mindenbéfolyástól ment. Nézzük Newtont, a mint a naprendszer felett elmélkedik és vizsgálódik az igazság természetes szeretetével, menten az egyházi közbenjárók háborgatásától és akadályoztatásától, s hasonlitsuk össze vele Galil-eit, a mint látszövet a római papság átkozódásai között forgatja.

Ugyvan! Legyen a tudomány olyan szabad, mint a világosság, oly felséges mint a napsugár s olyan őszinte, mint fényirat. Biztassuk, hogy következtetéseit szabad, feddhetetlen hűséggel adja elő. Bizonyosan sok oly dolgot, melyek eddig a valláshoz voltak fűzve, esztelenségeknek és hihetetleneknek fog feltüntetni. De csak így nyerhet tőle a vallás némi segedelmet s csak így menekülhet némi zavartól. Rövideden csak is a tudomány és tapasztalás által intézett eme támadás és bírálat ösztönzi a vallást arra, hogy elűzze a legyeket a maga mézéről; hogy megkülönböztesse azt, a mi csak történetes a hitben, attól, a mi lényeges és maradandó. És miután a tudomány és műveltség a felfedezés és szemlélődés jelen bámulatos korában gazdag aratást csinált magának, bizonyos hogy a hitet kivetkeztetve találjuk ugyan igen sok, jelenleg tisztelt ruhából, melyeket a tudatlanság és félelem adott reája védelemül és oltalamul; de tényleg, lényében meg lesz erősödve a lélekzetének engedett szabad mozgás és sok haszontalan tehernek háttároló leszedése által. Tehát a tudomány és bölcselem ismét elfoglalják a magok helyöket természetünk fölvének vezetésében, míg nem ismét elválaszthatnak, hogy ismét összszetalálkozzanak egy finom öszhangzat felfedezése után.

Az önművelődés soha sem teszi feleslegessé a vallást, éppen oly kevésbé, mint az aranyozott lámpák, vagy a lángoló olaj a napot, vagy az ásás, kapálás és plántálás a napfényt és az esőt. Önművelés? Igen minden esetre, és minden módon, de nem mint végczél. Ha az emberek a mesterséges termeléshez folyamodnak azon tápszerekért, melyeknek az éhséggel küzködő világot táplálni kell, nem pedig a legelőkhez és rétekhez, a mint azok a szabad ég alatt elterülnek, az önműveltséghez is folyamodjanak jellemökért,

szívökért és lelkökért, a mi dicsóiti Istent, felemeli és megáldja a világot. „Szeressed Uradat Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint önnön magadat.“ Ez az épülésnek megezőfolhatlan törvénye.

„Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és mindazok megadatnak nektek.“ Vallás, hit, köteleességérzet, Isten és Krisztus s az emberiség, az igazság, szabadság és az igaz iránti feláldozó odaadás, nem pedig az önmivelés emelte fel nemünket és a világot. Tanuljatok, gyarapodjatok, miveljétek, fejleszszétek, képezzétek magatokat a művészet, zene, olvasás, nyelvek, tanulás, a tudomány és tapasztalás által; de mindezeket úgy tegyétek, hogy iparkodjatok megismerni, szeretni és szolgálni az Istent és az embereket. Törekedjétek megismerni Istent s ez által bár közvetve, de mégis többet tanultok, mintha minden tudományra törekesztek ezen szomj nélkül. Iparkodjatok megismerni Istent s akkor a tudományt és műveltséget üditőnek, szentnek, öszhangzatosnak, kielégítőnek és áhíatosnak találándjátok.

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás így felfogva bár komoly, — és megérdemli, hogy a legnagyobb fáradtsággal megorvosoltassék, még pedig oly módok és eszközök által, a melyek nem palástolják e! s nem gyógyítják csak felületesen a nélkül, hogy magát a sebet meggyógyítanak, — még sem állandóan kétségbeejtő a valódi, komoly és jólértett keresztény hitre nézve. Az idők jelei nem mind egy irányt követnek. Tehát mind az után, a mit korunk bíráló, öntudatos gondolkodásának nyughatatlan és ki nem elégitett állapotáról s a tanult és elmélkedő osztály kétkedéseiről, korunk physikai előhaladásában született új gondolkodásáról és a vallásnak az irodalmi, művészi, írói s költői körökbeni hanyatlásáról elmondottunk, azt állithatjuk, hogy a társadalom ezen jelentékeny és érdemes részén kívül, mely nem roszban munkál, s a mellett kételyeiért s a tényleges intézményektől visszavonulásáért személyes kezességet is nyújt, még egy hatalmas többség is marad, melyben a keresztény vallás, a történelmi hit és a külső egyház, erőteljes és hajthatatlan támaszra talál és a mely gyakorlati érzékével, nagy közszellemével és örökölt tapasztalatával biztos horgonyt talál a tényleges hitben, míg a kétkedés a nélkül hanyodva, önmagát felemészti és megsemmisül. A kereszténység legelsőben is a köznéphez fordult, nem azért, hogy kikerülje e bírálóást, hanem hogy maga számára biztosítsa az erkölcsi jó

indulat és a lelki hatalom figyelmét, az alantabbi értelmi fejlettség helyett. A tömeg öntudatában, szükségeiben és vágyaiban élt, a melytől a gyakorlati bölcsesség, a meghatározott intézmények és egyszerű hit rendesen származik, és a melyhez visszatér. A közszellem nem az a szellem, mely közös, hanem az a szellem, mely minden emberben megvan. És a néphit, nem a tömegesített egyéni tudatlanságnak a hite; hanem azon bölcsességnek a hite, a mely képessé teszi a tudatlan népet, hogy értelmének és tetteinek oly alapot találjon, melytől mindenki érezze, hogy az egyesek tudatlanságán és önakaratán kívül s annak felette áll. A köznép hallgatta meg legelsőbben Jézust örömmel: az hallgatná meg legutoljára azt, ki Jézust megtagadná.

Könynyű dolog nagyítani a mostani hit hanyatlását és hibáztatni az időnek, melyben élünk, az irányát. Azonban bár paradoxonnak tetszék, mégis igazán el lehet mondani azt, hogy mai nap határozottan több ember érdeklődik a keresztény hit és vallás iránt, mint bár melyik korában ezelőtt a mi vallásunk történelmének; valamint azt is, hogy többen kételkednek benne, és ítélik el, mint azelőtt. Mind a két állítás igaz; és könnyen megmagyarázható egyedül azon tényből, hogy a hit követelése és a vallás csupán csak a jelen században vitattattak meg népszerűen, és a néptől megvárták és meg is engedték, hogy aziránt némi független vélekedése legyen. Az emberiség általános mezeje mostan munkálatott és vettetett bé legelőször, s úgy találtatott, hogy az eddiginél több buzaszem mellett több a léha kalász is. A több értelmes és öntudatos hívő mellett több a vallásnak önkéntes és gondolkodó elhanyagolója, több őszinte hívővel egyetemben több a kétkedő is, s nagyobb vallásos tevékenység mellett nagyobb a világiasság is. Harcztéren fegyverben álló hadsereg nélkül nincsenek szökevények, az igaz pénznek általános forgása nélkül nincsen hamisítás, az állítóknak tekintélyes tömege nélkül kevés tagadó van.

A kereszténység tényleges intézvényei egy alakban lehanyaglanak, hogy egy más alakban új életre ébredjenek. Kétségkívül a mi korunkban négyszerte több pénzt költenek templomokra, mint abban, melyet helytelenül a hit korának neveztek s a mely inkább a tespedés kora. A vallásnak, mint az emberiség drága kincsének nem szabad hanyatlani a kétkedés elélhaladásával, a szabadság, értelmesség, tudomány és gazdagság fejlődésével. Az az embernek örökös állandó és szüksége, s mindig jelen van, vagy mint ren-

geteg, beárnyékoló babona, vagy mint inkább vagy kevésbé értelmes hit. Sehol sem volt annak erősebb támasza a társadalomban, mint a szabad Amerikában, melyről hamis próféták tekinteteket a multa irányozva, azt susogták, hogy rövid időn annak sirja lesz. Amerika — mondák ezek a hamis próféták — csak egy foglalkozó, üzérkedő, haszonhajhászó tartomány; melynek nincs multja, mely tagadja a romok hatását s a mesés alapítók emlékét; egy mysteriumok és költészet nélküli ország, ugyan miként lakozhatik az ő vakító napfényében egy oly gyöngéd, nemes érzés, mint a tisztelet? miként térdepelne le egy oly kedves nympa, mint a kegyesség annak sáros vásártéire, vagy miként zenghetné dicsénékét annak egyhangu pusztaságaiban, melyet a favágó fejszérének vagy csikorogó fűrészének zaja tölti bé. De mostan az ő világból minden vallásos testületek követői látogatják meg Amerikát vallásos okulás és lelkesülés okáért. El van ismerve, hogy sehol sem lehet oly népet találni, mely annyira érdeklődjék a vallás iránt s oly készséggel tegyen nagy áldozatokat azért, s oly mélyen legyen meggyőződve arról, hogy annak elvei és buzdításai gyökerekkel vannak öszszennöve az egész nemzeti jólléttel. Sehol sem emelkednek a templomok és kápolnák oly gyorsasággal s oly nagy számban. Sehol sincsenek az ő szolgálói annyira segedelmezve, és sehol sem oly befolyásos tagjai a társadalomnak, és sehol sem iparkodnak az üzlet és értelmesség — nem mondom a tudomány és bölcelem — emberei oly szabadon résztvenni a vallásos isteni tiszteletben. És mióta a vallás segedelmezésére vonatkozó minden politikai kényszerítés eltöröltetett és az csak önkéntessé lett, annak érdekei még nagyobb gondozásban részesülnek. Nem igen lehet kétkedni abban, hogy a vallásos intézetek hanyatlása, a papi tekintély sülyedése, a kormányi pártfogolás teljes megvonása, az észellenes félelem elveinek megczáfólása, a hamis hitvallások elnémitása, a türelmességnek és szeretetnek gyarapodása, a helyett hogy az igaz hitet gyengítse, vagy a nyilvános isteni tiszteletet lankaszsa, mind a kettőt tetemesen ne gyarapítsa és ne crősitse. Az embert ugyanis nem az ő tudatlansága, gyengesége, vagy félelme vezérli legbizonyosabban a keresztény valláshoz és a hithez. A vakságnak és félelemnek is meg van a maga hite; de ezeknek nem czélja, hogy az Isten és ember jelleméről erkölcsibb és szellemibb felfogást fejlesszenek, s hogy az általános értelmesezés és a lelki szabadság elterjedését munkálják. Ha a gondolkodás, a lelki szabadság, ha a vizsgálódás

és nyomozás, ha a tapasztalás és a tanulás, s az élénk felfogás, ha a világosság és józanokosság s az emberi természetteli ismerettség arra céloznának, hogy az élő Istent kitöröljék az ember szívéből és hitéből, hogy megczáfolják a kereszténység lényeges igazságait, vagy hogy az ember életét és lelkét kevésbé szentté, vágyakodóvá és vallásossá tegyék, a világ a leggyorsabb léptekkel haladna az istentagadás felé. De én azt állítom, hogy maga a tudomány, a bölcelem és szabad vizsgálódás, habár most megváltak is a vallásos intézményektől és hitcikkelyektől, soha sem voltak oly alázatosak, tiszteletteljesek, és keresztényesek, mint a mióta részben felszabadították magokat a theologiai és egyházi felügyelet és gyanusítás alól. A korábbi századokban a tudomány, ha a vallás meglátogatta őt az ő műhelyében, éppen úgy letérdepelt ez előtt, mint a segrestyés, midőn valamely katolikus székes egyházban az oltár előtt elmegyen, s éppen oly kevés gondolattal és érzéssel, mint emez, egyszerűen csak azért, hogy mutassa a felvigyázónak; pedig olyasmiben vizsgálódott, a miről jól tudta, hogy el fogja itélni az a vakhit, melyet ő színből tisztelt. A hit és tudomány az ellenkező sarkok voltak; a vallásos igazság és tudomány igazságai állandóan külön zászlókhöz csatlakoztak. Mily megalázó volt magára a vallásra nézve a világosság és tudomány iránti ezen bizalmatlanság; mily hivtelen Isten iránt azon benne való hit, mely nem türte a vizsgálódást! mennyire gyanusító magára a kereszténységre nézve a bizalomnak oly neme, mely rágalomnak tartja az oly tanukat és bizonyítványokat, melyek minden más fontos meggyőződés igazolására szükségesek. A vallásos hit lelki természetünkön nyugszik; de annak alapja mégis anynyira tényleges, s éppen oly kevésbé igényel bébizonyítást, mint a matematikai alaptételek. Az olyan hit nem valódi hit, mely saját lételének alapját nem nyomozza. Tisztelethiány Isten iránt azt állítani, hogy ő nem engedte meg nekünk, hogy az ő útait vizsgáljuk, hogy az ő létezésének és igazságos kormányzásának tanubizonyosságait keressük, hogy bévallott küldöttjeinek megbízó levelét előkérjük, hogy gyanakodjunk mindaddig, míg észszerűen meg nem győződünk. Ha azon mesterkélt érzelem, hogy a hit ellentéte az okosságnak, a vallásos igazság az általános igazságnak, és hogy a láthatatlan dolgokban való hit, kevésbé észszerű és kevésbé igazolható, mint az érzékelés utáni radicalis hit — ha ezen előitéletek hangoztatnának és nem az igazság másik oldala, a világ feltartathatlanul az általános

hitelenség és istentelen materialismus útjára rohanna. De vajjon ez-e a dolgok iránya? Vajjon a vallás lett-e kevésbbe mystikussa, vagy csak a tudomány? Vajjon nem vitetett-e át több valódi és érdekes mysterium a theológiából a bölcselembe, a papoktól a tanárokhoz? Nagyon kétkedem, hogy vajjon napjainkban a tudomány emberei nem tisztább szívvvel térdepelnek-e, mint egykor a babona emberei. A tudományban soha sem mutatkozott az az őszinteség, a zavaros felfogásnak bevállása, a vitathatlan bölcseségnek és hatalomnak elismerése, a tiszteletnek és függésnek érzete, anynyira, mint most, a midőn nagyon sokan a theologusok közül összehuzzák szemlédökeiket, és a világot rémiteni akarják azzal, a mit ők a legigazságszeretőbb, a legkomolyabb és nemesebb emberek istentagadásának neveznek. Inkább szeretem a természet belső rejtékeiben komolyan és tiszteletre méltóan buvárkodók, tisztelendő, becsületes és bátor egyének kétkedését, mint azoknak az önmagokat lenyügzőtt papoknak a hitét, kik azt gondolják, hogy ugy világítják meg az égnek útját, ha délben gyertyákat gyujtanak az oltárokon, s hogy az Istenben való hitet csak processziok által biborba és aranyba öltözve lehet felébreszteni.

A kereszténységnek nincs miért féljen azon iránytól is, mely kiválóan arra törekszik, hogy elválassza tőle a mi rajta történetes, toldás és ferdítés. Nem rég multak el azok a napok, mikor az emberről azt tartották, hogy kevés tiszteletre jogosult, ha nem hord oldalán kardot, s fején parókat. Emlékezhettek, hogy a mi Franklin Beniaminünk menynyire meglepte és megbotránkoztatta s később menynyire mulattatta egész Európát az által, hogy a francia udvarnál teljes polgári ruhában jelent meg. A vallásnak is meg volt a maga udvari ruhája, hangzatos udvari czime és hivatalos köntösse, és megállított czeremoniái. A világ egészen elborzadott, ha valahol valamely bátor, vagy mély hitű szellem kérdéseessé merészkedett tenni azon theologiai cziczomák és czimek értelmét. Ámde vajjon kevésbbe egészséges-e a tiszta viz, ha egy lapuból vagy markunkból iszszuk, mintha táczán, bámulatosan faragott üvegben nyujtja nekünk egy liberias pap? A megállított tényeknek és rendszeres istenségnek, melynek megértése egy egész élet tanulmányozását igényli — theologiai őszintesége menynyit emelte Krisztus egyszerűségének hatalmát, a a milyennek ő magát a hegyi beszédében felmutatta? Sőt, ha valaki méréskedett volna oly egyszerű lenni, mint a milyen Krisz-

tus volt a maga hitében, azt mondták volna róla, hogy megtagadja az urat, a ki megváltotta. Hitlenségnek nevezték, azt gondolni, hogy Krisztus csak azt értette, a mit mondott és a mit mondani akart egyszerű példázataiban. Neked csak oly hihetetlen és rejtélyes dolgot szabad hinned, mint az egyház szentháromsága; valami az igazsággal és józanokossággal nem kevésbé elleukezöt, mint az egyház által hitt helyettes bünhödés; valami nem kevésbé kegyetlen és boszszuálló dolgot, mint azoknak örök kárhozátát, a kik akár tudatlanságok, akár születésök, vagy eset, vagy éppen gonoszságok és büszkeségök okán nem tudják meghallani, vagy elfogadni Krisztus vérét az isteni kegyelem és megbocsátás egyedüli reményéül, különben nem vagy keresztény. Ime én azt tartom, hogy ezek a hitvallások nem keresztényiek sem eredetökben, sem következeiseikben, ámbár több jeles keresztény férfiú fentartja. Én azt hiszem, hogy főképpen ez akadályozza, hogy napjainkban sok becsületes, derék és felvilágosodott ember a vallás és egyház iránt érdeklődjék, és hogy milliók azért vetik meg az egyházat és kereszténységet, a mi pedig két különböző dolog, mert ezt felelősnek tartják a szent hajóra nőtt gombákért. Éppen ily okszerű lenne a Hudson folyót felelőssé tenni azért a piszokért, melyet a város csatornái belé ürítenek, vagy felelősségre vonni a napot azon változásokért, melyeket sugaraiban a templomok ablakainak színes üvegei okoznak.

A kereszténység, Krisztus kereszténysége egyszerű, megérthető, független a hölcselemtől, erkölctantól és tudományoktól, mégis teljes öszhangzatban van ezekkel, habár ez öszhangot néha nem ismerik fel; igaz, mert Istentől, a természet és kegyelem Istenétől van; igaz, mert az önismerés és önmegpróbálás elvének másolata; igaz, mert biztosítva van a mi természetünk által; igaz, mert általános használatu s nem talált benne hibát sem az idő, sem a tudomány. Hiszi lételét és tekintélyét egy igazságos, szent és mindeneket szerető Istennek, a kit az ember szolgálhat, tisztelhet és szerethet; mert annak képére van teremtvé; a kit az ember megismerhet, önmagát tanulmányozva; és a kivel az ember egyenesen össze van köttetve az okosság, lelkiismeret és szeretet által. A kereszténység azt állítja, hogy az isteni tudomány és tisztelet, az Isten törvényei iránti engedelmisségben áll, mely törvények bé vannak írva az ember szívébe s a melyeket Isten lelke mindig törekedett érvényesíteni. Hiszi a jelen és jövő büntetést, mint

minden erkölcsi és lelki gonosztettnek és engedetlenségnek elkerülhetlen következményét, a jótétnek és kegyességnek jelen és jövő megjutalmaztatását. Ugy állítja előnkbe Jézust, mint Isten fiát és ember fiát, mely elnevezés mélyen megfontolva egyet jelent —, mint Istennek egyenes követét, képviselőjét és felhatalmazottját, s az ő tökéletes erkölcsi képét. A kereszténység arra ösztönzi az embereket, hogy tanuljanak Krisztustól, hogy őt tiszteljék, szeressék és kövessék, e célra alkossanak társulatokat, vagy egyházakat, imádkozzanak, elmélkedjenek és tanulmányozzák az ő életét; nemesítsék értelmöket és szívöket, s akaratjokat képezzék az ő hasonlatosságára, a mi az emberiség eszményképe. A kereszténység egyenes tárgya, hogy az embert emelje és nemesítse, úgy állítván elibe Istent, mint az ő atyját; hogy megmutassa neki, hogy természete mire képes, felmutatván neki Krisztus megható, de mégis vonzó szépségének szeretetét, szentségét és hatalmát; hogy szégyenlenni tanítsa saját bűneit, s elijeszze a bűntől, felébresztvén szívében az erkölcsi érzést; hogy biztosan megtartsa őt annak útjában szép és szent szokások által, milyenek a keresztelés és úri-vacsora kedves és egyszerű szertartásai; a napi imádkozás kötelessége, a szentírás használása és az innepnapok megülvése.

Ilyen a kereszténység dogmatikai ferdítés nélkül, tiszta, egyenes, komoly, egyszerű, igazolható, egy gyermek is megértheti, s mégis elég mélységes arra, hogy egy egész élet tanulmányozását igénybe vegye. Mert a vallásban éppen a legegyszerűbb dolgok azok az állandó és dicső titkok, melyekkel a lélek soha bé nem telik, melyek megragadják gyermekkorunk bámulatát, férfikorunk becsülését, és vénségünk ki nem eléghető tudványát és tiszteletét. Avagy kimerül-e valaha lelkünk a csillagok vagy a láthatár, a kék ég, vagy alkony, a nap lementé, a vizek folyása vagy a drágagyöngyök szemléletében? Nem különben ki tudjuk-e valaha magyarázni egy szent, legbölcsebb és legjobb Lelkek Lelkének, a mi Istenünknek és atyánknak fogalmát, vagy annak a tiszteletnek, vagy bizalomnak és szeretetnek a létezését, melylyel neki tartozunk? Kifáradunk-e valaha Jézus Krisztusnak — emberi meghatározás szerint — az Isten szeretete, igazságosságossága, kegyelme és tisztasága mocsoktalan képének szemléletében? Lehet-e idő, melyben kedvesen ne esnék az ő engedelmes, önzéstelen magasztos élete és önfeláldozása bámulandó előadásának meghallgatása, vagy azon felhívás, hogy kövessük kegyességét és utánozzuk tökéletességeit a mi szívünkben és életünkben? Kifáradunk-e

valaha hallgatni a halhatatlanság áldásos reményére, azon megnyugtató várakozással, hogy testünk terhét letegyük és útunkat a lelki szabadságba vigyük közelebb Istenhez a mi mesterünk ábrázatának világához? Ki meritheti ki, kicsoda öregbítheti ezen igazságoknak és ígéreteknek valódi erejét, vonzását és tökéletes voltát? Igazán felfogva, megértve, azok a mindennapi szemlélés és használat által folytonosan gyarapodnak; a szivet folyvást növekedő tisztelettel és örömmel töltik el, annál kevésbbé közönségeseknek tetszenek, minél inkább megközelítettük, annál gazdagabbaknak, minél inkább kimerítettük, s annál szentebbeknek, minél inkább megbarátkoztunk velök.

A közönséges egyszerű és általános igazságok a nagy, kimeríthetetlen hatalmas és soha el nem muló igazságok. Azonban kétségkívül bátorság, személyes meggyőződés és erős akarat szükséges, hogy egyéni kegyességünket és a vallásos intézményeket szabad és felvilágosodott viszonyok között fenntarthassuk, különösen, midőn ezek kezdődnek. Midőn a szent mysteriumok eldobatnak, midőn az emberek a papság hivatalos szentségét, az Istenhez-járlhatóság mesterkelt és dogmaticus feltételeit megtagadják, midőn azt tanítják, hogy mindenkinek joga van egyénileg itélni; midőn a józanokosság a hit legbelsőbb csarnokába hivatik, midőn mindenkiről azt állítjuk, hogy király és főpap Istennek azon templomában, melyet saját testében és lelkében talál; midőn a valódi, őszinte jóság a vallással egyértékűnek tartatik: világos, hogy ilyenkor a vallásos intézvényeknek, a nyilvános isteni tiszteletnek, az egyház és intézkedései segedelmezésének a keresztény világ tudatlanságán, babonáján és hagyományain kívül valamihez máshoz kell folyamodniok. Viszsa kell térniök azon tényleges meggyőződéshez, melylyel az emberek azok belső fontosságáról birnak. A bátor, gondolkozó és figyelmező emberek józanabb, nyiltabb és észszerűbb ítéletéhez kell alkalmazkodniok. Egy sorba állanak ezek akkor azzal a kormányval, mely nem alapszik a királyok isteni jogán, nem a mult nemzedékek gyakorlatán, a rangok és osztályok mesterkelt megkülönböztetésén, büszkén mindent annak tulajdonítván, a ki társadalmilag felette áll; hanem a mely a kormányzottak önkéntes beleegyezésén nyugszik és a maga tekintélyét és fenntartását saját hasznos voltának és szükségességének érzetéből meríti. Mi még nem végeztük be teljesen azt az utat, mely ebben az országban a népet az ó világ rendi állomáról az új világ polgári

államára vezeti által. Mi egy oly állam és egy oly nemzeti lét dicső küzdelme közepette vagyunk, a mely biztosan nyugodjék azoknak a sziveknek szeretetén és szolgálatán, a melyek teremtették, s a melyek fenntartják és védik tisztán észszerű és megérthető okból. Annyira dicső és magasztos munka ez, hogy mi gyakran kétkedünk benne: ha vajjon az ember már eléggé jó, és eléggé értelmes-e arra, hogy jogosult legyen egy ilyen kormányhoz. Mi gyakran kétkedünk, hogy vajjon mi még elbirhatjuk-e tovább is azt a felhigitást, a melyet a mi szülőföldünkön a közerkölcs és a közértelem szenved a tudatlanság és politikai babonának azon áradata által, melyet a bevándorlók egészen más, még pedig durvább állapotú társadalmakból és polgári szervezetekből hoznak. Mi még félig sem vagyunk életképesek a szabad politikai intézmények gyakorlásának nagyságára és dicsőségére; nem erőszakoljuk azon buzgalommal, melylyel kellene, az általános növelést, a politikai képzést és az erkölcsi fegyelmet, a mely egyedül tartja fenn az államot, midőn annak a nép jóakarátán, tiszteletén és gyakorlati becsülésén kívül nincsen semmi más alapja. De vajjon az állam lehet-e valamikor annyira igazán isteni, mint mikor valójában Isten szózatának ismertetik el, s mikor minden népeket arra hívja fel, hogy ismerjék el azt közös érdeknek, s hogy a keresztény erkölcsant testesítsék meg a köztörvényekben. És a mi helyi boszszantgatásaink és esetleges gyanusítgatásaink ellenére is melyik nemzet oly erős és szilárd, melyik kormány oly bizalmas és sokat ígérő, mint a miénk? És a szabadságon, az észszerű elvekhez és eszményképi igazsághoz való hűséges ragaszkodáson kívül mi adja nekünk ezt az erőt? Másfelől mi az, ha nem a mult idők tudatlanságát és igazságtalanságát képviselő hagyomány, — a melyet a tekintély előbb csak használt, azután pedig szentesített s a társadalmi babonákat politikai dogmákká változtatta, — mi jelenleg az európai nemzetiségek, a császári és monarchiai kormányformák gyengeségét nyilván mutatja? Az ismeretek, tudomány, irodalom, előhaladás, igazság, szabadság előbb vagy később ellenségeivé lesznek minden oly kormánynak és minden olyan társadalmi intézvénynek, melyek nem alapulnak az általános igazságon és a jogegyenlőségen. És mily keserves az átmenet. Ki tekintheti aggodalom nélkül a franczia császárság összeomlását s egyszersmind azt a munkát, melyet az új köztársaság építő mesterei, egy a papok által félrevezetett, és nem iskolázott nép durva tömegében folytatnak? Azonban ez a műfolyam kikerülhetetlen. A

democraticus eszmék sikra szállottak, a levegőben vannak. Azok minden alapot, melyet érintnek, félre löknek, legyen bár érczből; és a trónok és czimek, a törvényesített osztályok, és kivételes előjogok gyors szétmállásra vannak elítélve. Mily boldog az a nép, a mely a maga politikai hódolatát a hagyományokról az elvekre ruházta, emberekről és családokról jogokra és kötelelességekre, a hajdani alárendeltségről és igazságtalanságról az általános igazság és jog bevallására vitte át. Valójában soha sem voltak egy népnek is oly nagy, határozott és komoly kötelelességei, mint nekünk. És a mi elveinkben és kormányzásunkban nincsen semmi olyas, a minek meg kelljen menteni országunkat, ha a polgári erény, értelmesség és odaadás a mi egyes polgárainkban hanyatlani fog. Isten több köztársaságot megdöntött, mert a nép nem volt méltó arra. Azok megbukása nem a bennök való elvnek megczáfolása, hanem csak bizonyítvány arra nézve, hogy az emberek azok előnyeiben és eszméiben alól sülyedtek. Amerika egygyel gyarapíthatja ezen bukások számát; de a democratia igazsága, dicsősége és végső győzelme hitelének kockáztatására semmit sem tehet. Részemről nem hiszem, hogy megbukjunk, sőt ellenkezőleg folytatosan növekszik hitem ezen ország népének helyes gondolkozásában, erényében és ügyességében. Azonban az amerikai politikai intézvények sikere nagyon sokat függ a vallási intézvények sikerétől, a melyek egyértékűek amazokkal, és egygyé vannak forrva. A szabad iskola, a nyilvános tanodák, független hírlapok, az akadálytalan vizsgálódás s teljes vallásegyenlőség e hónapban lehetetlen tovább fenntartani oly vallás-intézvényeket, melyek nem állanak a józanokosság, tapasztalás és tiszta igazság alapján. A pusztá tekintély, egyháziasság, szent gyakorlatok vagy dogmatismus nem bírják már hosszazon megvédeni az egyház hitcikkelyeit és formáit. Ezek bizonyos száraz rothadáson mennek át, a milyent az én saját templomom fedélgerendái közelebből szenvedtek, azért mert beborították s nagyobb biztosság okáért végeiket a levegőtől való megvédésért vaslemezben foglalták; levegő és világosság kellett nekik, és több bizalom az ők saját tartosságokban; és ha ezekben részeltettek volna, még száz esztendeig is eltartottak volna. Éppen ez történik a hitcikkelyekbe csomagolt keresztény vallással is: redvessé, szuetté válik, és végtére elveszti életét és tartosságát. A hitfelekezetek és községek bizonyos félénk, és szokásos modorban vallásos része kegyelettel ápol minden tisztes koru hitcikkelyt és

gyakorlatot; és korunk kevésbé önálló és határozott gondolkodásu emberei rugaszkodni kívánnak mindahoz, a mi meg van állítva és a mi tényleg tiszteltetik, habár elavult, hihetetlen és észellenes. De a mi komoly figyelmünknek csak az lehet a tárgya, a mi a köznép független, szabad gondolkodásával megfér. Mi lehet a hite azon józanon nevelt ifju férfiakkal és nőkkel, a kik most Amerikában felnőnek? Bizonyosan, legalább a tehetségesebb és gondolkozóbb résznél — nem a sacramentumos és dogmatikus kereszténységhezzi vonzódásban mutatkozik. Az nem szentháromságos, nem bibliás, nem szabályszerűen megszabott. Tisztán, határozottan keresztény! Bátor, független vizsgálódó, mindent kutató, és az önitélet jogában elhatározott. Nagy mértékben idegenkedik a templomtól és isteni tisztelettől. A vallásos intézvények felett elmélkedik, s a költői s bölcselmi könyvekből olvas, gondolkodik és imádkozik. A félénk szív könnyen megijedhet ezen jelekre, és azt gondolhatja, hogy a vallástalanság az isteni tiszteletnek és a keresztény felebarátiságnak hanyatlása már-már rajtunk van. De bármily komolyak és leverők a jelenleg mutatkozó jelek sokakra nézve, én mégis több reményt mint félelmetest látok ezen irányokban. Azok ugyanis a formszerű és gépies theológiának, az egyoldalú felekezethezességnek és elnyűtt módoknak a tagadásai. Azoknak erőszakos támadást kell intézni a merev, lenyűgöző hit kemény kérge ellen, a melytől a világnak meg kell szabadulni, mielőtt Krisztus vallása felyülkerekedhetik és eredeti egyszerűségében kaphatjuk. A hit mindig csak egy módon tisztulhatott meg — kétkedés és tagadás által. A vallásnak új nyilatkozatra van szüksége; ki kell lépnie felekezeties erődéből. Fel kell hagynia azon követelésével, hogy más ítélre legyen jogosult, mint a melyet minden más igazság követel és megenged. A tudomány, tapasztalat és bölcselme mellé kell állnia s azoknak tanubizonyosságát követelni; a legszigorubb vizsgálatot kell felhívnia; alapját az örök igazságban kell követelnie. Be kell bizonyítani hatásos voltát, még pedig nem a gyenge, hanem az erős, nem a tudatlan, hanem a tanult, nem a lekötelezett, hanem a szabad által. És ekkor aztán visszanyeri elvesztett támaszát, és sokkal erősebb és istenibb állást fog elfoglalni, mint ezelőtt bármikor.

Ez azon munka, melyet a szabad kereszténység a kezébe vett; nehéz, hosszadalmas és gyakran leverő, de olyan munka, mely legbensőbbben hazafias, gyakorlati és szükséges. Az, a mi az egyetlen

erőd volt, a hova ezelőtt egy fél századdal Massachusetta állam felvilágosodott, és szabagondolkozású népei az egyházi zsarnokság ellen menekültek — az unitarizmus — most az amerikai népnek a vallásszabadság ügyében folyó keresztes háboruja által van elismerve. A szabadság csaknem elégségesen, igen, bizonyosan elégségesen fejlődik; de vajjon vele bé fog-e következni a vallásosság, a keresztény komolyság, a hitbeni atyafiság; vajjon meg fog-e jöni a kegyesség is, a mely illatos szépséget és egyszersmind életet ad a léleknek? mert ha ezek nem következnek be, a szabadság csak féltékenységgé, világias élvezethajhászáttá, önzéssé válik. A szabad kereszténység mindenik jól rendezett, komoly és vallásos gyülekezete, mely állandóságot, rendet és komolyságot tanúsít, mely a vallás műveit a szegények között gyakorolja, és a kegyességet saját ifju népében ápolja, saját eszméje érdekében áldozatokat teszen, és saját vallását segedelmezi, fentartja: a legnyomatékosabb bizonyítvány, a legvonzóbb példa, a legbecesebb bátorítás mindazokra nézve, a kik azt gondolják, hogy a keresztény szabadság szükségképpen féltelenségre és a vallás hanyatlására vezet; a kik azt gondolják, hogy Krisztust kevésbé tiszteljük, szeretjük, s benne kevésbé bizunk, ha azon származtatott és mástól függő minőségben fogadjuk el, milyent maga igényelt, s mely egyedül tartható észszerű és lehetséges minőségnek, és a melyben egy század mulva minden nem vakhitű ember fogja elfogadni. Mi egy szent kiváltsággal, dicső állással birunk. Nekünk csak melegeknek, komolyaknak, egyetértőknek, a valláshoz ragaszkodóknak, a kegyességben hasznosoknak, Isten munkája iránt tiszteletteljeseknek, Isten dicsőítésében és az ember megváltásában buzgolkodóknak, s Krisztus őszinte, alázatos, de józan és szabad követőinek kell magunkat bébizonyítanunk, hogy Isten tiszteletére és a vallás mellett nagy győzedelmet vivjünk ki ezen vizsgálódó és kételkedő korban. Nincs ugyan látnoki tehetségem, de kimondhatatlanul reménylek a jövő nemzedék kedvező fejlődésében, és éppen semmit sem alkuszom azon meggyőződésemből, hogy a vallásban nyilvánuló teljes szabadság éppen úgy ápolni fogja a kegyesség gyarapodását, miként a politikai szabadság ápolta a rendnek, békeségnek és jóllétnek gyarapodását. Oh! a keresztény igazságosság és feddhetetlenség hatalmának még ezereid része sem mutatkozik a világban. Az Isten és az emberek iránti szeretet még csak most kezdette meg dicső küldetését. Krisztus még várja az ő igazi trónját. A humanitás

csak most növekedett fel s némi merész ünnepélylyel követeli a maga örökségét; de az Isten van felette és vele, s Jézus az ő lelkesítője és vezére. Jézus nem hagy fel a vezérlessel. Őtet akkor fogják inkább követni, midőn kevésbé imádják; akkor fogják igazán szeretni, midőn kevésbé bálványozzák; akkor győzedelmeskedend leginkább, midőn legtisztábban megértik. A sötétség, boszu, fenyegetés, babona, s a sacramentumok, a földreborulás, az értelem megalázása, a zajongás, a hitnek fitogtatása, az önhasznóbóli hit; e dolgok közül egyik sem kedvező Krisztus királyságára, vagy az ő tisztelete dicsőítésére, Isten világosság és ő benne nincsen semmi sötétség. Jézus az igazság napja. Midőn józanokosság, lelkiismeret és jóindulat uralkodnak a világon; midőn a szeretet és igazság és az életről, emberiségről, Istenről és Krisztusról való szelidebb, gyöngédebb nézetek elűzik azt a kegyetlen rémületet és vallásos hitet, a mely korunk társadalmi és politikai javításait túlélte, csak akkor fogjuk meglátni, hogy a szeretet a törvény betöltése, s hogy a szabad gondolkodás legnagyobb barátja a vallásnak, s a legdicsőbb következése Krisztus eljövételének, és az a trón, melyről ő az egész emberi szívet és történelmet kormányozza.

Angolból

Kovácsi Antal.

Miért küldött Isten engemet hozzátok ?

(Papi beköszöntő beszéd.)

Minden ellentartás nélkül eljöttem a hivatalra ; azt kérdem azért, miért hivattatok engemet. Csel. 10, 29.

Remény és félelem, bizalom és kétség váltakozó érzelmei fogják el szívemet ez ünnepélyes, e fontos pillanatban, midőn először állok körötökben ker. hivek, e percztől fogva kedves hallgatóim! midőn először léptem e szószékre az ur' igéjének hirdetése végett, hogy ez által a köztem és köztetek való viszony végleg megköttessék. Komolyan kérdezi lelkem önmagától: vajjon van-e elég erőm megfelelni azon ti nemes bizalmatoknak, mely rövid időközzel kétszeri megválasztásomban nyilvánult? S míg ez érzelmek közepette szívem elszorul s elmém, mint tengeren a vihartól üzött hajó, czél és irány nélkül hánykodik, remegő ajkaim Jeremiás prófétával csak ez egyszerű, de jelentőségökben mély fontosságú szavakra képesek: Ah, ah uram Isten! imé nem tudok szólani: mert gyermek vagyok én!

Igen Ai. érzem a teher súlyát, mely mint papnak, vállaimra nehezedik ; érzem a nagy felelősséget, látom az akadályokat, melyek utamban vannak, a küzdőtért, melyen harcolnom, a nehézségeket, melyekkel szembe szállanom kell; s midőn ezeknek látása csaknem visszariasztani akarna, fülembé hangzanak az urnak prófétájához intézett eme biztató szavai: ne mond ézt: gyermek vagyok én, hanem valamire küldlek téged, elmenj; mert veled vagyok én, hogy megoltalmazalak.

E biztató, ez isteni ígélet lecsillapítá keblemben az aggodalmakat s a kétely sötét boruját eloszlatván, reményt nyújtott, mely kisíró, szövétnekem legyen. És én Ai. e reménysugárt követtem, midőn elhagytam érettetek, meghívástokra a helyet, hol ifjukorom szép napjai, a derűben és boruban egyaránt oly kedvesek, ez ideig folytak; elhagytam a baráti kört, melylyel örömem és

fájdalmam, haladásom és igyekezetem mindig közös volt s melynek közepette oly boldog valék! . . . Elhagytam ifju munkásságim eddigi terét, hogy itt a ti körötökben az adott uj téren tovább haladjak ama nagy czél — a tökélesedés czéjja felé!

Igen Ai! én engedtem hívástoknak, eljöttem minden ellentartás nélkül a hivatalra; azonban mint Péter apostol a czézáriai századostól, azt kérdem én is tőletek a szent leczke szavaival: miért hivattatok engemet?

Miért hivattatok engemet? e kérdésre Ai. a dolog természete szerint nektek kellene felelnetek; de mint Kornélius és környezete az apostol fennebbi kérdésére, úgy ti is, hiszem, csak ezt felelitek: mi mindnyájan az Isten előtt állunk mostan, hogy meghallgassuk mindazokat, melyeket Isten nekéd mondott. Sietek tehát tudomástokra hozni, miket mondott Isten nekem, vagy más szóval: miért küldött Isten engemet hozzátok? Mig e kérdésre Isten segedelmével megfelelhetek, kérlek Ai. kiséjretetek becses figyelmetekkel.

Hozzátok küldött Isten először azért, hogy hirdessem köztetek az igét, vagyis, hogy az ő akarátának hirnöke legyek. A mily szép és nemes, épp annyira nehéz e küldetés. S ha valakinek állása a társadalomban nehéz, úgy a papé egyike azoknak; s ezek közt is különösen azé, a ki az igét meghamisítatlanul szólja és hirdeti minden időben s mindeneknek. Mert fájdalom, emberi természetünknek lényeges hibája, hogy az igazságtól, a helyett, hogy azt egész erővel szívünkhez szoritnók, irtozunk, s azokat, kik igazat szólnak, s a hibákat, tévedéseket nem nézik el, nem szépitik, hanem kiméletlenül fölleplezik, sőt, ha a körülmények úgy kívánják, megdorgálni is készek, rendesen ellenségünknek, roszakarónknak tartjuk. S e tekintetben vajmi kényes a papnak helyzete! Mert mig az írás így int: prédikáljad az igét, rajta légy mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, feddődjél, dorgálódjál, intsed a hallgatókat, addig a világ és az emberek azt kívánják, hogy hagyjuk el őket s ne elegyedjünk dolgaikba. Vagy nem úgy van-e Ai! hogy akárhány ekklezsiában a pap és hivei között meghasonlás és ellenségeskedés van csak azért, mert a pap hivatalához hiven valamely elharapózott hibát orvosolni akarván, kötelessége szerint megróttá? Nincsen-e akárhány ember csaknem minden gyülekezetben, hogy ezért haragot táplálván szívében, Istennek is ellenségivé lesz, s mert papjára haragszik,

nem járja a templomot, nem veszen urvacsorát?! Szánalmas helyzet, keserű tapasztalat, de úgy van. Ezek teszik aztán a papi pályát, mely pedig a nélkül is eléggé göröngyös, tövisessé s ezek lankasztják meg, mint a déli nap égető hevé a virágot, a legtöbb papban a hivatali buzgalmat és lelkesültséget. Ne csodálkozzatok hát Ai., ha az újabb időben oly kevesen vágyakoznak az erkölcsileg és anyagilag egyaránt oly kevésbé kecsegtető papi pályára!!

Pedig mondjátok meg, á kertész, ha a korhadt, száraz ágat s fattyu hajtást le nem vagdalja, ha fát nem tisztogatja; a földmivelő, ha nem miveli földjét gondosan s az ártalmas növényeket, töviset, burjánt ki nem irtja: vajjon helyesen járt-e el kötelességében? vajjon nem azt mondják-e róluk, hogy hanyagok, vagy nem értik teendőjüket? S ti is Ai., a kik a földmivelést és kertészetet egyaránt folytatjátok, nem teszték-e meg mindent, a mit szükségesnek láttok: irtván, gyomlálván a körülmények szerint?

És látjátok, mint a hanyág kertész és földmivelő, éppen úgy kárhóztatásra méltó a pap s nyilván van az irás szerint Istennek haragja ellene, ha mind alkalmas, mind alkalmatlan időben nem hirdeti az ígét; ha nem szólja az urnak akaratját, hanem az igazságot fogva tartja s a lelki vakság, babona, tévhit sűrű ködében engedi tévelyegni hiveit.

Szintén akkor sem lehet helyeselnünk a pap eljárását, ha ő az igehirdetés ürügye alatt magán céljait igyekszik előmozdítani, s Isten akaratját nem minden hívők épületére, hanem saját maga, vagy egyes kiválasztottak érdeke szerint prédikálja s magyarázza. Ha részrehajlásból, boszúból, ellenséges indulatból beszél ott, hol szeretetet s szeretettel kellene szólania. Mert a papnak felednie soha sem szabad, hogy ő a szeretet mesterének tanítványa s követője, ki a bűnösök, publikánusok iránt sem vala tulszigoru, s ha hibáikat nem is nézte el, de mégis szeliden, a nemes harag hangján dolgozta őket! És ha ezek fogyatkozásai iránt elnéző nem volt, hasonlóan cselekedett a nép előtt érdemök felett kiváló tiszteletben lévő farizeusok- és írásmagyarázókéval is. Jaj nektek, így szól ő akárhányszor, képmutató írástudók és farizeusok!! Nem tekintette, ki minő rangot és társadalmi állást foglal el, miután a hiba mindenütt hiba, avval a különbséggel, hogy valamint a fa, annál nagyobb árnyékot terjeszt maga körül, minél magasabb, s minél emelkedettebb helyen áll: úgy az ember is, minél kiemelkedettebb mások felett akár születési-, akár hivatali állásánál fogva,

hibája, tévedése annál károsabb befolyású s annál menthetlenebb. Ez elvet és nézetet szem előtt kell tartania a papnak is mindig, ha azt akarja, hogy az ige, melyet hirdet, jó termőföldre találjon. Így, ha a hibát, sőt, mi több, a vétket senkiben nem kiméli, mindazáltal nem személyeskedik, végre is az igazság napfénye előtt elhomályosulnak minden egyéb érdekek s az igazságnak győznie kell, az igazság győzni fog.

És ugyan mondjátok meg Ai. nincsen-e szüksége az emberi társaságnak ilyen a hibákat és tévedéseket figyelemmel kíséző egyénekre? nincsen-e szükség ilyenemű őrállókra? Hiszen magunkban a hibákat, a bennünk lévő önszeretetnél fogva ritkán vagy soha sem fedezzük fel. Sokkal inkább meglátjuk azokat másokban, s éppen mint az orvos a kórjelekből a bekövetkezendő testi betegségre képes rámutatni, s ennél fogva kötelessége arra az érdekletteket figyelmeztetni: azonképpen a papnak is, észrevévén a hibákat, észre kell vésztetni másokkal is, hogy a bekövetkezendő bajnak ideje-korán eleje vétessék. S ha ez már bekövetkezett volna véletlenül, valamint az orvos van hivatva gyógyítani, ugy kell javitnia hibeit a papnak is.

E javítás egyik főszköze az igehirdetés. Mint világító torony a sötét, zivataros éjben eltévedt hajóst biztos menhelyre vezérli: ugy az urnak igéje, Jézus tudománya is, mely lélek és élet, az erény útjáról eltérőknek szövétnekül szolgál, s a ki azt a töredelmes szív bűnbánatával keresi és hallgatja, benne vigaszt, megnyugvást, menedéket talál. Mert nincs oly helyzet vagy lelki állapot, nincs oly körülmény, melyben az úr igéjére szükség ne lenne, s mely azt nélkülözhetné; s én éppen ebben találok második okát hozzátok küldetésemnek, hogy ezen, az igehirdetésből eredő szükség kielégítésére is utat mutassak; vagy

Hozzátok küldött Isten másodszer: hogy legeltessem az ő lelki nyáját, s legyek annak vezére. Nem kevesebb fontos és nehéz feladata a papnak a lelki pásztorkodás, ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi és mily különböző szükségek kielégítéséről kell gondoskodnia, s hogy az igények és várankozások, melyek a papra irányulnak, mily sokfélék; mert miként a pásztor nyájának: úgy a pap gyülekezetének mindene. Nincs és nem is lehet a társadalomban fontosabb állás, mint a papé. Ha kisedet születik, a keresztség által a pap avatja be a keresztesny gyülekezetbe; midőn a gyermek már hitéről vallást tehet, a hitben megerősítés,

confirmatio útján ő vezeti a szeretet vendégségéhez; majd ha vágyat érez egy rokonérzésű szívnek megnyeréséhez, mivel élete örömét és fájdalmát megosztva, az élet tövises útját virágossá vagy legalább járhatóvá tegye, ismét ott van a pap, ki a szerető sziveket összeköti s áldást kér az egek urától, a szeretet Istenélől a szent szövetségre; s utoljára, az élet terheinek hordozása erőnkét végképp kimerítvén, midőn egyikhez korán, másához későbban bekopogtat az enyészet angyala s a kikerülhetlen adót, a halált le kell fizetnünk, ott áll a pap koporsónk mellett, hogy meghidegült ajkaink végképp becsukodván, végbúcsunkat tőlünk elmaradott szereteteinknek elmondja, s ama nagy és hosszú útra elkísérjen. Szóval Ai. az örömben és bánat óráiban egyaránt a pap élete hiveivel össze van forrva s az apostol emez intése: sirjatok a sirókkal, örüljétek az örülőkkel, senkinek anynyira nem szól, mint a papnak.

Szenved-e valaki tiköztetek? imádkozzék, mond az apostol. Nehéz napok borulnak életedre kedves atyámfia, boldog házi köröd menyországát feldulta a szerencsétlenség s életed fájának gyökerén. emésztő bánat férgei pusztítanak. Oh ne essél kétségbe, a hit fáklýját ne engedd kialunni kebledben, bizzál bölcs és jó atyádban, az Istenben, ki hitedet szenvedés által tette próbára. Ő a boru után ismét derüt bocsát élted egére, a szomorúság napjai után ismét megvigasztal; így biztat hű pásztorod a pap, ki sorsodnak osztályosa s így legeltet az evangelium mezéjén.

Öröme van-e valakinek? énekléssel dicsérje az Istent, folytatja az apostol tovább. Az öröm árja Ai. a gátját elszagató vizár gyanánt szokott elragadni rendesen és soha olyan hamar s olyan könnyen nem feledkezik el senki Istenről s az ő velünk éreztetett jóságáról, mint a boldogság ölén, midőn legtöbb hálával s elismeréssel kellene adoznunk az elvesztett jókért. Úgy tesszünk, mint a hálátlan gyermekek, kik szüleiket akkor veszik legkevesebbe, midőn ezek érettök a legtöbbet futnak-fáradnak s irántok való szeretetöknek legnyilvánvalóbb jeleit adják. Nemde Ai. ti magatok is rosszaknak tartjátok az ily gyermekeket, kik a jóért rosszal fizetnek? s méltán is. És, midőn ezt teszitek, önmagatokra mondottátok ki az ítéletet, s ekkor hozzátok fordul a gondos pap az apostol intó kérdésével: öröme van-e valakinek? énekléssel dicsérje az Istent.

Hitünk fejedelme Jézus, a legnagyobb pap, úgy nyilatkozik, hogy ő ama jó pásztor, s hogy a jó pásztor életét adja az ő juhaiért.

Mindenikünk tudja, hogy ő életében e nyilatkozatának meg is felelt. Ugyanez a teendője hát ma is minden papnak, ki nyájának hű öre, lelkiismeretes főlvigyzója akar lenni. Nem egyéni érdek s nyereszkedési vágy kösse a papot nyájához; mert akkor nem az úr szolgálja ő, hanem a világeg leszen, ki mindent csak anynyira becsül, a menyinyit érette adnak, sőt magát is kész a többet igérőnek elárusítani! . . . s mert nem tulajdonai a juhok, látván eljöni a farkast, elhagyja a juhokat és elfut; a farkas pedig elragadozza és eloszlatja a juhokat.

E képes magyarázatban Jézus a korabeli, az önhaszonleső farizeusokat, irástudókat állítja elének, kik a hivatalra, melyet elfoglaltak nem hivatásból, nem szívök benső indításából léptek; hanem csak azért, hogy a népet ámitva, azt maguk számára gazdagon jövedelmező tőkélul biztosithassák. Annak a népnek jólléte és boldogsága pedig soha sem foglalkoztatá csak egy perczig is, melynek ugy szólva zsirjából ök kényelmesen lakmároztak. „Nem a népnek való a tudomány,“ ez elvet vallák titokban s követék nyiltan; mert a világosságnak legcsekélyebb sugarát is elzárták attól. S hányan vannak, kik ezt ma is szeretnék gyakorolni! . . .

Azonban a világ nézete e tekintetben is, mint anynyi másban, megváltozott; ma egyesek és társulatok versenyezve munkálnak azon, hogy a felvilágosultság fénye minél általánosabb legyen s minél több csatornán terjedjen szét a tudomány.

És mert a tökélyesülés a vallás világában is szükséges; s mert a mozgalmak e téren is folynak, nekünk sem lehet kivonnunk belöle magunkat; a tudomány által napfényre hozott s elfogadott igazságok előtt hiábavaló szemet hunynunk: a haladás terére kell lépnünk mindnyájunknak; mert ellenkezőleg a kor áramlata mint hitvány iszapot elseper bennünket; s engem Isten éppen azért küldött hozzátok Ai! hogy ez irányban legeltesselek titeket, hogy a midön az ő akaratját hirdetem köztetek, tárjam fel egyszersmind az evangelium mezejét, hogy a Jézus beszédét éhezö és szomjuhozó lélek kielégítést találjon. Azért küldött hozzátok, hogy megoltalmazalak az olyan pásztoroktól, kik más mezökre akarnának terelni; azokra a mezökre, hol Isten üdvözítö igéje helyett a más vallásuak iránti türelmetlenség, politikai pártoskodások, az ellenkező meggyözödésük elleni bujtogatásos, a felsöbb osztályokkal és más nemzetiségüekkel szemben való szeretetlenség üdvtelen tanai prédikáltaknak. És ha ezektöl titeket megövnöm sikerülend, ha az

evangelium mezején kellő eledelt nyújthatok számatokra: akkor küldetésemnek eleget tettem. Akkor elmondhatom: azok közül atyám, kiket reám bizttál, egyet sem vesztettem el.

Hozzátok küldött végre harmadszor Isten azért Ai! hogy köztetek a vallás-erkölcsi életnek irányadója, ébrentartója legyek.

Társadalmi életünket s ebben az egyesek életét tekintve, itt és ott, alant és fent, mindenütt vallás iránti közönyt és az erkölcsökben való lazultságot találunk. S ha a társas élet bizalmas beszélgetéseire figyelmezzünk, akárhány s tán a legtöbb helyen hallani fogunk illetén könnyelmű, hogy ne mondjam botrányos megjegyzéseket: „mire való már ma a vallás? nem szükséges az, csak a népnek; a vallás csupán a papok találmánya“! Ilyen és hasonló tévedésekre különben csaknem minden időkör képes példát felmutatni, de oly mérvben mint korunk, tán egy sem. Pedig ha mindig és mindenütt megvetésre, sőt szájalomra voltak méltók az így vélekedők: mennyivel inkább ma, midőn az ismeretek mezeje oly széles kiterjedésűvé lett, midőn a műveltség, felvilágosultság hova-tovább mind általánosabbá válik! Én szánom az ilyeket, s azt mondom idévezitónkkal: Uram! bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek. Mert én részemről Ai! meg vagyok teljesen győződve a vallás vigasztaló, fölemelő erejéről; meg vagyok győződve, hogy bizonyos lelki szükségét semmi sem képes kielégíteni, csak a vallás; én meg vagyok győződve, hogy anynyi megnyugvást a sors változásaiban, vigaszt a kétség perczeiben s kitartást a veszélyek közepeiben sehol sem találhatni, mint a vallásban. S hogy ez valóság-gal így van, arra biznyságul mindnyájatokat föl merlek hívni.

Mert nem úgy van-e, hogy mindenki, fájdalmi és szenvedései fölötté igen megsokasodván, midőn már erőt és megnyugvást sehol e földön nem találhat, midőn emberi szó és vigaszt hatás nélkül hangzanak el: ha vallásos hittel akár itt e szent helyen, akár otthon titkos magányában Istenhez emelkedve fájdalmait elpanaszolta, keble fájdalomérzései, mint kis gyermek zokogó sirása édes anyja szelid mosolyára, lecsillapultak s ő szívben, lélekben megkönnyebbülve érezte magát sulyos terhétől? nem azt mutatja ez a mindnyájunk köztapasztalata, hogy a vallás nemcsak a népnek, de mindenkinek szükséges, s hogy a vallás nem az emberek, annál kevésbé a papok találmánya, hanem a lélek szüksége!?

De példát említek, hogy meggyőződésük annál szilárdabb, annál erősebb legyen. Valaki boldog, van szerető családja, rokonok, jó barátok sem hiányoznak a szeretet koszorujából; megáldotta Isten világi vagyonnal, de a mi legfőbb gazdagság: szíve telve nemes érzelmekkel; bárhova tekint, mindenütt mosolygó arcok köszöntik. Szóval, a mi e földön boldogságot eszközölhet, mindazzal bir. Ámde ki nem tudja, hogy a tartós öröm, zavartalan boldogság olyan virágok, melyeknek hona e föld nem lehet? Ki nem tapasztalta, hogy minden muló s örökös csak a mulandóság és fájdalom? Ezt tapasztalja meglehet éppen akkor, midőn legkevébbé várta volna a mi boldog emberünk is. Eljön egy betegség, s szívének legfőbb öröme, életének legnagyobb gyönyörüségét hű élettársát vagy szeretett gyermekét ágyba fekteti; s látnia kell, miként zárják gyászos koporsóba, hallania kell azt a bangot, mely a legirtózatosabb e földön, a göröngy miként hull szeretettje koporsójára s midőn innen haza tér, házában a megszokott vidám alakot sehol sem látja. . . . De oh ki tudna leírni egy ily veszteséget; hol a szín, mely visszaadhatná méltólag a fájdalmat, mely ilyenkor a szívre sötét felhő gyanánt nehezül?! A csapásnál csak a bánat lehet nagyobb. . . . És mit vélték Ai! hol a balzsam, a gyógyír, ily fájdalokra másutt, mint Istenuél, mint a vallás ama vigasztaló szavaiban: jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik elfáradtatok, én megnyugtatlak titeket! . . . Agyag nem láttatok-e akárhány ily bánattól levért embert, hogy ha reménységét Istenben helyezte s nem lankadt el az imádkozásban: a fájdalom lassanként megenyhült, a seb begyógyult.

Hozhatnék fel még számtalan példát Ai! mert az élet bőven nyújt ilyet; de ez egy is elég, úgy hiszem, állításom bebizonyítására.

Hasonló nemesítő befolyása van a vallásnak az örömekre is; mert megszenteli azokat; általában pedig az életet áthatja minden viszonyaiban. Ugyan ki tagadná, hogy az igaz vallásossággal együtt jár az erkölcsösség s hogy egyik a másiktól elválhatlan? Ki nem tudja, hogy a hol a nép vallásos, ott az erkölcsök tiszták s mindenki kerüli a bűnt, tudván, hogy tágas kapu és széles út az, mely veszedelemre viszen; olyan veszedelemre, mely az egyesek és társaságok életét, mint a lassu halállal emésztő méreg pusztítja el; mert minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledül s rabigába görbed; s ki nem tudja, hogy a hol a nép vallásos, ott a szorgalom, munkásság csodákat mivel; ott

testvéries viszonyban él ember ember-társával, s mindenki abban leli örömét, ha másnak örömet szerezhet; mert a vallásnak forrása a szeretet, a szeretet pedig minden erények éltető napja.

Engem Isten hozzátok azért küldött Ai! hogy e vallás-erkölcsi életnek irányadója, táplálója legyek s a szomjuhozónak nyujtsam az örökéletnek ama vizét, melyből a ki iszik, meg nem szomjuhozik soha.

Ezeknek teljesítésével bizott meg Isten engemet köztetek Ai! nektek pedig szintén kötelességteké tette, hogy az elmondottakban nyujtsatok segédkezet nekem; mert a nélkül minden igyekezetem haszon nélküli munka s céltalan törekvés.

Ha ti kedves Ai! nem fogadjátok tárt kebellet a hirdetendő szent ígéket; ha a hallottak iránt lelketek nem fogékony: akkor úgy járok mint amaz evangéliumi gazda, ki magvát elhintvén, annak egy része az útra, más része a sziklára és tövis közé hullott s így semmi aratást nem lehet remélnie; mert a mi az útra hullott, eltapodták a járó-kelők; a sziklán termőföld hiányában nem kelhetett ki; a tövis közt pedig kikelvén, a tövis által elfojtva nem növekedhetett meg. Vajha nálatok ama negyedik jó földre találna az ige és teremne gyümölcsöt, némely százanyint, némely hatvan- és némely harminczanyint! Vajha az irányt, melyet elötetek kijelöltem, követnétek buzgón, valódi lelkesültséggel, hogy az Istenországa, azaz, az igazság, szeretet és béke országa települne közénk és házainkba!

És én Ai! számítok is erre; én hiszem, hogy ti ezekben az Isten akaratját s korunk kivánalmait megértve, velem együtt törekedni fogtok a nagy és nemes cél felé. E reményben örömmel szólok hozzátok s köszöntelek e szentegyház érdemes gondnoka, presbyteriuma, hű egyházfia, kik e szentegyház ügyeinek intézőivé, vezetőivé vagytok állítva ker. testvéreitek által. Oh legyen a ti munkálkodástok Istentől sikerrel koronázva s kísérje áldás lépteiteket, hogy fáradozástok által az egyház felvirágozzék s ti példányul szolgáljatok minden ezután következőknek.

E reményben szólok hozzád s köszöntelek kedves hivalalitásam, ki ez egyház reményteljes sarjainak, az ifju nemzedéknek hű oktatója s az úr dolgainak végzésében segédőtársam vagy. Mindketten egy célra törekszünk s az úr szőlőjének megmivélésére egyformán hivatva vagyunk. A békeség Istene, ki minden igaz ügynek

támasza, tartsa fenn köztünk az egyetértés szellemét, hogy vállvetve törekedvén s egymásnak gyámolul szolgálva, a magasztos célt, mely a hivek lelki épülése, mind inkább megközelíthessük.

Szívbeli köszöntekek titeket is e szentegyháznak minden rendű és rangu hivei! Ti szülők, találjatok örömet és boldogságot gyermekeitekben, kikkel Isten az ő jóvoltából megáldott. Ti fiak és leányok örvendeztetek, míg időtök van, a ti ifjúságtoknak, de az Urról soha meg ne feledkezzetek; mert ő az, ki vágyaitoknak, reményeiteknek valósulást adand. Legyetek vallásos keresztények, s járjatok az evangelium mezején szüntelen. Ti özvegyek és árvák, szűkölködők és inség gyermekei, vessétek reménységteket az Istenben, ki a benne bizókat soha el nem hagyja; ki akkor is, ha a mi rokonink s barátink vagy az egész világ elhagy is, velünk van s velünk marad.

Üdvözöllek titeket is egyen-egyen, kik bár nem vagytok ez egyház hivei, mégis minden ellentartás nélkül eljöttetek, hogy nekem, ismeretlen pályakezdőnek, jelenlétetekkel örömet szereztek. Vajha oly lelki élvezetet nyujthattam volna fáradozástokért, minőt reméltetek. Legyetek megáldva mindnyájan; s a hit, remény és szeretet hármasszövétneke ragyogjon mindig útaitokon!

És te szent hajlék, Isten háza, mely az úr tiszteletének és imádásának helyéül vagy felavatva s melyben a hívő lélek oly szelid nyugalommal szokott eltelni s oly ragaszkodólag társalog teremtójével, légy mindig a béke és szeretet hajléka! találjon benned enyhet a hánykodó szív s üdülést a bánatos lélek; orgonád legyen a hivek öszhangzó érzelmeinek tolmácsa; tornyodban a harangok legyenek a béke hirnökei; kerítésedben honoljon nyugalom; s a helység, mely körülölel, élvezze a szabadság s jólét áldásait; lakozzék a buzgóság lelke a hivekben, kik küszöbösen be és ki járnak s kísérje szerencse nemes törekvéseiket!

Ur Isten, édes atyám! kinek ez órában szolgálatába állottam, szenteld és segéld meg igyekezetemet, hogy mindenkor és minden időben a te akaratomnak legyek hirdetője, hogy a te tiszteletedtől és félelmedtől semmi el ne szakaszson. Légy oltalmam és paizsom a kísértésekkel szemben; kísérd örökös szemekkel lépteimet s az élet szélvésztes tengerére biztos reménnyel, a te neveddel kiindult hajómat vezérelj csendes kikötőbe, hogy a hivatalt, melyre oly készséggel, de a te neved segítségével hívásával léptem, hiven tölthessem bé. Ámen.

Ü r m ö s i K á l m á n.

Emlékjegyzetek nemzetségemről, tanulói s hivatalnoki életemből.

(Kovács István hátrahagyott kézírataiból).

I.

Kovács nemzetségem Nagy-Ajtán egyik a legeslegrégiebbek közül, melyek még itt léteznek. Rajta kívül az 1635-beli szemle (lustralis) könyvben megnevezettek közül is most csak az Ádám, Darkó, Kozma, Molnos, Péterfi nemzetségek vannak fenn.

A régi főrendüek is kihaltak. Ezek közt a Donát és Henter-eket találtam levelekben legrégiebbeknek, az utolsó Henter unitárius ur azon Henter Mihály vala, kit 1780-ban saját curiájában, saját jobbágya s szolgája, miklósvári Kovács Ferencz, agyonvert. Csak leányai lévén, ezekre szállt s oszlott szép fekvő birtoka.

Lakik ugyan ma is Nagy-Ajtán Henter család, de ez más ág; csak néhány évtized óta jött ide Miklósvárról, s idevaló birtokát cserében kapta a Miklósváriért.

A Dónát-ok e század közepe táján fogyának innen ki mind.

A Cserey-ek későbbi birtokosok voltak itten, mint az előbbiek, s hamarább is kihaltak, mint azok.

Egyik elődöm — Kovács Balázs, lófő székely, Báthori Zsigmond fejedelemtől 1591-ben april 27-ik napján kelt uj-adománylevelet nyert nagy-ajtai fekvő birtokára nézve, s annálfogva fia Keresztes az 1-ső Rákóczy György fejedelem által véghezvitetett 1635-beli hadszemle-könyvben a nemesek osztályába is soroztatott; de apja Balázs, mint többnyire a székelyek szükségtelennek tartván és elmulasztván a beiktatást (statutiot) megtétetni: e mulasztás miatt utódai későbbben ló-fő székelyek rendében maradtak.

Az adományozáskori Kovács belső telek Al-szeg nevű utcza alsó részében feküdt, s egy része az volt, melyet most Gáspár szomszédságában alól felől unoka-öcsém bir, köztünk történt osztály következtében, de ez csak kis része az egykori Kovács teleknek, mely magában foglalta feljül a Gáspárét s alól mind azt is, mi ott a Péterfi-ek kezén van.

Említett Rákóczy fejedelem idejében élt N.-Ajtán Sérthő Máthé, ki gyermektelen lévén, fiává fogadta törvényszerűen Bánffy-Hunyadról nem tudom miképp ide került Kovács András nevű ifju legényt. S ez 1635-ben a hadszemle (lustra) alkalmával úgy iratik be, mint fogadott fia az akkor még élt Sérthő Máthénak. És tőle származott le N.-Ajtán a második Kovács nemzetség, melynek ma itt élő tagja Kovács Elek. Valamint tehát ő, ugy a vele rokon Kovácsok is Háromszéken nem a Kovács Balázs törzséből jönnek le.

Nagyatyám Kovács Keresztes a mult század első felében kolozsvári collegiumunkban végezte tanulását, hittant roppant terjedelemben, nevezetesen a „Summa universae Theologiae christianae“-t is, mely szép kéziratában birtokomban van, Szentábrahámi Mihály tanártól hallgatván a 40-es években. A század második felében papi hivatalt viselt Homoród-Szent-Mártonban, Hévizen és Kálnokon. Hitvesse Nagy Anna volt Nagy-Ajtáról, testvére Nagy István ügyvédnek, kiben ezen nemzetség fiágon kihalt. Ezen nagyatyám, ugy látom már 1783-ban meghalt. Gyermeke kettő maradt hátra:

Boris, kit özvegy anyja 1787-ben april havában N.-Ajtán adott férjhez, homoród-almási Beretz Andráshoz, akkori ajtai iskolamesterhez; és

István az édes atyám. Mig atyja élt a kolozsvári collegiumban tanult, de annak halála után Ajtán maradt, gazdaság folytatáshoz fogott, s 1792-ben megházasodott, nőül vevén innen a faluból Ferencz Ilonát.

Tőlök heten születünk: névszerént: Anna, Susánna, Ilona, István, Mózes, Balázs és Keresztes.

II,

Én 1799-ben husvét harmadnapján születtem N.-Ajtán, atyám előszeg-utczai lakásánál, melyben mostan István unoka-öcsém lakik, mint osztálynálfogva tulajdonában, s kereszteltettem meg május 3-ikán Szolga Ferencz helybeli papunk által.

1805-ben már iskolába jártam. Mester Bene András volt, s mivel akkor falusi iskolában is főtantárgyul a latinnyelv tanítottot, a latin declinatio, comparatio s conjugatio nyelvtani szabályai és gyakorlati példák is.

A szabályokat, mint más iskoláinkban, ugy az ajtaiban is, Molnár Gergely „Elementa grammaticae latinae“—, a példákat pedig

Alsted „Rudimenta Lingvae latinae“ című munkáikból kellett tanulni. Ezek mellett a nyelv tekintetéből használatban és gyakorlatban voltak még a Comeniusféle „Januae Lingvae latinae Vestibulum;“ és a Langius (Lange) féle „Colloquia Langiana.“

Magyar kézi könyvünk csak kettő volt: a kis- és nagy Katechesis.

A mester napjában háromszor tartott leckézést, reggeli templomozás után, délkor és estve. Ezen órákon kívül csak akkor jelent meg köztünk, mikor lármát hallott onnan. Ily alkalmakkal haragosan jött hoszszu nyelvű fa-plágájával, s a kiadott lármázónak jót vágott tenyerébe „eb az anyád“ (canis sit mater) mondva, mi szavajárása volt. Szigorral tanított, de az akkori időhöz képest eléggé jól. Bár mi keveset tudtunk latinul — deákul — úgy kellett beszélünk az iskolában, mihelyt oda beléptünk; ki magyarul csak egy szót ejtett, markába nyomták az illetékes jegyet, melyet ha másnak nem tudott tovább adni délig vagy estig, ki magyarul szólt, akkor a fa-plága csapást megkapta tenyerébe. De sőt a mesteri telekre be s onnan kiléptekkor deákul kellett a tanulóknak megszólalni. Reggel ugyanis, mi rövid napok beálltával sötétben történt, mindenkinek így kellett a mester ablaka előtt elhaladva az udvaron fennhangon kiáltva köszönteni őt:

Hoc tibi mane novum felix sit docte Magister!

Estve pedig hazabocsáttatásunkkor az udvaron át ezzel távoztunk:

Ista tibi nox sit felix reverende Magister!

Mindennap kétszer templomba mentünk; műves napokon ezen isteni dicséretet énekelve:

„Örvend megrepesvén szívem, sat.

Ennek tartalma igen jól illet arra.

„Az Úr templomába megyünk,
Hogy az Isten előtt legyünk,
S kedves áldozatot tegyünk.“

„Oh mely kies hely a Sion,
Szép voltával magához von
Fundáltatott a kőszálon.“

„Az Úr népe oda gyül fel,
Csak egy szent is nem marad el,
Mikor arra adatik jel.“ sat.

E közben az ajtai unitárius Sion hegyén fel a templomba érkeztünk, de az éneklést ott is folytattuk, mert ezen időben orgonánk nem lévén, kar sem volt a templom hátulsó részében; hanem a templom piacznán a papszék előtt festett deszka oltár állott, pyramidalis tetővel.

Ezzel szemben — az az a papi ülőszékkel átellenben fekvő oldalon — tartatott egy ivrében kéziratban nagy betűkkel készült énekes könyv, melyből a mester előtte állva kikeresvén az éneklendő darabot, számát krétával megjelölte a pyramis felett könnyen forgathatott két oldalú fekete táblára, s egyik oldalát a férfiak, másikat az aszszonyok felé fordítván, elkezdte az éneket, mikor már a tanulók éneklése is megszűnvén, ezek közül a nagyobbak a mester és oltár közé sorakoztak, s neki a nagy énekes könyvből énekelni segítettek. Vasárnapokon a mester éneklés után a papi székbe vonult, műves napokon pedig a könyörgést az emlegetett oltárra hajolva hallgatta; a tanulóknak a pap és férfiak első székeik előtt a templom piacznán ülő padjaik lévén.

Isteni tisztelet végződése után mi az éneket csak a várkapun kírkerkezve kezdtük, s rendszerint ezt:

„A királyi székben ülőnek és a Báránynak: áldás és tisztesség, dicsőség és hatalom örökkön örökké.“ Mig ezt elénekeltük a várkaputól a mester kapujáig értünk.

De iskolás gyermekkoromban folyvást tartván a francia háboru s a székely katonaságnak legnagyobb mértékben kijutván a tereh, gyakran énekeltük ezt is:

„Adj békeséget Ur Isten a mi időnkben ez földön; mert nincsen nekünk több senki bajvivónk, hadakozónk, hanem csak te Ur Isten.“

Vasár- és ünnepnapokon iskolából templomba menetelünk alatt ezen zsoltárt énekeltük:

„Mint a szép hives parakra, a szarvas kívánkozik sat.“

Vasárnapokon tavaszi, téli, őszi időkben is mindég feljártunk iskolába, s reggeli templomozás után folyt a tanítás, de csak a vallási. Mi atyánktól kezdve a nagy Catechesisig.

Iskolába járásom ideje alatt egyszer szinte halál áldozata lettem.

A Nagy-Ajtán átfolyó ugynevezett nagy patak — mivel kisebb is van a falu között — egy nagy területet haszonvehetetlenné teszen meg-megáradásakor, azt el-békövecseztvén s kénye szerint magának

árkot most erre, majd amarra csinálván. Ezt illő mederbe szorítással meg lehetne akadályozni, de úgy látszik soha meg sem kísértették, s tán meg se gondolták, mert a körülötte levő házsor emlékezetet feljül haladó idő óta ott volt, hol most. Iskolás gyermekkoromban a nagy patak árka ezen területen ott volt, hol a „kicsi pap szorosán“ le s a malomárkon átjöttünk s jönnek; tehát a malomárka utjában, mely most is fennebb vonalat képez; alább azonban átkanyarult Előszeg felé azon domb alá, melyen jelenleg lakház áll, de akkor pusztán hevert és salétrom dombnak hívták — mivel régebben ott, vagy az onnan ásott földből salétromot főztek; mint oly régi lakók, kik ezt érték, beszélték. A pap szorosán és malomárkon átérve kis köz után következett a nagy patak feletti palló fatalis minőséges helyzetben, mert csak egy szál fából állott; és malomárok felőli partja magas, Előszeg felőli pedig lelapult, sőt part nélküli lévén, a palló nem csak lejtősen, hanem inkább meredékesen nyult át. S egy napon éppen a patak áradásakor itt kellett nekem átkelnem Bartha Pistával iskolából haza jöttünkben. Mint az atyám úgy az övé is Előszegen lakott, feljül rajtunk néhány házzal s Pista tanuló társamnak igen sokat köszönhetünk én és szüléim; mert én gyenge valék, ő pedig testben, erőben sokkal feljül mult engemet, s mivel téli időben is reggel korán virradt előtt sötétben kellett iskolába mennünk, ő minden nap jókor hajnalban hozzánk jött s együtt vándoroltunk fel iskolába, s innen annak idejében ismét vízszza. A nagy pallóhoz érkeve — télies időben — noha az áradó víz rohammal zugott alatta el lejjebb, ő mindamellett bátran és szilárd lépésekkel áthaladt rajta; de én szédülő fejű lévén, nem merésztem rája lépni. Ő tehát visszatért, hogy engemet átvezessen, s meg is indultunk, én felső köntösét s ő karamat — az egyiket fogva; azonban alig jutottunk közepéig, elszédültem s magammal együtt őt is a folyamba rántottam. Alább néhány mosó aszszony látván az esetet, iszonyuan kezdettek sikoltani, kiáltani; mert ha a salétrom domb alá sodortatunk, életünk veszve van. Bartha Pista megmentett. Ő lélekjelenetét egy pillanatra se vesztette el, hanem bámulatosan megtartotta s használta. Felső köntösünk mindkettőnknek bárány-bőrrel lévén béllelve, annál fogva nem merültünk el, hanem fennlebegtünk, én fogva akkor is őt a víz színén. A malomárka partoldala mellett néhány gerenda volt annak támogatásául leerve, s midőn itt haladnánk, Pista társam egyet oly erővel rugott meg, hogy mindketten az Előszeg

előli partfelé löködtünk; itt aztán rögtön talpra állott, s magával engemet is kivezetett.

Ez a Bartha Pista aztán meghalt 1816-han. Fia volt az ugynevezett tudákos Bartha Istvánnak.

Atyám hosszu estvéken gyakran elkérdezte tőlem a másnapi leckét, a latin szövegü nyelvtani szabályokat magyarázgatta nekem s tanulásomat ekképp elősegítette.

Anyám pedig vallásos erkölcsi szabályokat ébresztett s gyökereztetett meg bennem. Ismerte a Hübner Jánosféle Bibliabeli történetek mindanyiját, s ezek elbeszélésével szerette gyermekeit főképpen oktatni. Midőn Isten iránti tiszteletet akart szívünkbe oltani, azt nagy hatalma s jóságának példákkal világosítása által tette. Elbeszélte: mint kényszergette Nabugodonozor babyloniai király a három zsidó férfiat bálványimádásra, s mivel nem engedelmeskedtek, vetette őket égő tüzes kemenczébe, de a nagy hatalmu jó Isten, kit ők szívből imádtak, hozzájuk küldvén angyalát, ez a tüzerejét anynyira elvette, hogy hajok szála sem perzselődött meg, és megszabadultak a veszedelemből. Máskor az öregek megbecsülésére intvén, elmondta, miként gunyolták Bethelben a gyermekek Eliseust, de meg is lakoltak miatta; mert Eliseus visszatekítvén rájuk, megátkozta őket az Urnak nevében; s tüstént kijöván az erdőből két medve, negyvenkét gyermeket szétszaggatott. Különösen a szeplőtlen ártatlan élet szépségét, hasznos voltát mutogatta nekünk József és Susánna példáival; s ha valami falusi eset jött szóba, nem mulasztotta el, hogy alkalmával oktatást ne adjon a bibliai historiából; mit mindég folyékony, kellemetes és érzésteljes előadással tett.

Én nagyon szerettem ilyes beszédeit hallgatni, mit örömmel látott, s én levén nagyobb fiu, nekem a Haller János Hármashistoriája szerint sok történetet el-elmondogatott Nagy Sándor viselt dolgaiból s Trója veszedelméből; mi által a történelmet már gyermekkoromban megkedveltette velem.

III.

1810-ben september 1-ső napjára atyám a sz. kereszturi gymnasiumba vitt, melynek igazgató tanára Szabó Sámuel volt akkor. Én iskolai tanulmányaimból kikérdeztetvén, s azok kielégítőnek találtatván, egyenesen az etymologia tanulására bocsáttattam, mi két iskolai évig volt tartandó a fennállott rendszer szerint. Ma-

gán tanítóul (privatus praeceptor) homoród-almási Máthé Albertet nyertem, ki majd semmit sem tanított; azonban szerencsés voltam azzal, hogy ugyanazon lakszobában, melyben tanítóm gazda (hospes) vala, még két igen szorgalmatos deák lakott: egyik Inczeffi József, ki mint derzsi pap és esperes ez évben (1871) hala el és az ismeretes Tiboldi István, és ezek saját tanítványaikat nagy szorgalommal tanítván, én a grammatikai latin szabályokat enmagam ösztönzéséből megtanultam, magyarázataikat pedig azokból sajátítottam el, miket Inczeffi s Tiboldi tanítványaiknak elmondogattak, ismételtettek. Következett 1811-ben Máthé tanítóm távozván, mint ot-tani tanulmányait végzett deák, a gymnasiumból, Inczeffit kértem tanítóul, kit meg is nyertem, s keze alatt tanultam két évig, s miután ő Kolozsvárra ment át, Székely Sándor lett tanítóm 1813-ban, ki később mint püspökünk halt el. Tanításaikért mindkettő-nek hálával, tisztelettel tartozom s adózom halálomig.

Ezen évben Szabó Samuel lemondván az igazgatóság s egyszerűs mind tanárságról, helyébe 1813-ban szeptember elején Koronka József lépett, az előtt kolozsvari collegiumi főnök.

Ugyanezen évben a gymnasiumi tanfolyamra nézve változtatás is történt vala a főconsistorium által. Eddig ugyanis az elemi osztályokon kívül 8 évet kellett a fennebbi négy osztályban tölteni, kettőt-kettőt mindenikben, s ezek voltak: etymologia, syntaxis, poesis vagy poetica s rhetorikai osztály. Most a 8 évet hétre szállítván le, mivel én első syntaxista, s Elekes György második voltunk, minket ketten az első félévi közvizsgálatáskor felbocsáttattunk a poeticába; de a következő évben a nyocz éves rendszer ismét visszaállított, én azonban Elekes társammal szerencsés lettem csak hét évig maradhatni a gymnasiumban.

Koronka József negyedfél évig volt tanárom a poetica s rhetoricában és azokhoz csatolva volt tantárgyakban, melyek közt különösen a latin nyelv állott, s ebben jelentékeny előhaladást is tettem, de igen a német nyelvben is. Ezt ugyan rendesen minden tanítványainak tanitania kellett; ő azonban nem elégelvén azt, nyilván kijelentette, hogy kiknek kedvök lenne abból rendkívül is oktatást venni — minden díjfizetés nélkül — kész a végett saját házában külön órákat adni, s örvendeni fog ha ilyek minél számosabban lesznek. E kedvező alkalmat én egyedül használtam s déleesti órákban nála megjelenvén, Márton József 1811-ik évbéli német grammatikáját véve fel, lassanként annak minden gyakorlásán és egész

olvasókönyvén áthaladtam, a német szöveget természetesen magyarul adva, s hol az értelmet nem jól fogtam fel, Koronka által helyreigazítva. Mit midőn végeztem „most már olvashatja a német könyveket is szótár segítségével“, mondá nekem, s egyszersmind át is adá magam további gyakorlása végett Gellert meséit.

A német nyelv tanulását hathatósan előmozdították szülőim is még kereszturi tanuló koromban.

Brassóban — tulajdonképpen ennek Bolgárszék nevű felső külvárosában — 1782 óta fennállott a Benyovszky sorezred gyermekeinek katona-növeldeje (Regiments-Knaben Erziehungshaus); s iskolai tanodai szünidőkben némely katolikus és református szülők ide szokták vala gyermekeiket német nyelvtanulás végett vinni, mint-hogy itt mindig csak német szót lehetett hallani, s csak német beszéd folyt. Az intézet neve egyébiránt székelyek közt is németül — Stift — forgott szóban inkább.

1816-ban Kereszturról nyári szünidőre — mely július és augusztus két hónapból állott, Ajtára haza érkező, pár nap mulva anyám engemet is oda vitt. A brassói belvárosi kapun kiérvén, Bolgárszékbe széles pázsitos tér tárult fel előttünk, s jobbra az intézet emeletes épülete azonnal látható s észrevehető lőn annál inkább, mivel homlokzatával szemben egy kis földvár is volt alakítva sánczárkokkal, hadi gyakorlatok szempontjából. Arra felé indulván anyámmal, csak hamar szól hozzám: né az, ki velünk szembe jő, Farkas Sándor, Bölönből. S valóban ő volt. Szembe érvén egymással, mind megállottunk, s köszönés után:

„Néném aszszony“ — mond Farkas — „az öcsémet a Stifbe akarja bevétetni, ugy-e?“

„Azt akarnám, ha lehetne“ — felelé anyám.

„Éppen annak egyik felső ablakánál állottam, mikor kiléptek a várkapun, s mihelyt erre felé indultak, mindjárt gondoltam, hogy az a szándék s azért siettem eleikbe jöni, hogy egy s más utasítást adhassak“, folytatá Farkas. „A bevétetést meg lehet nyerni, hanem mindennekfelett szükséges: nem kell senkinek mondani, hogy az öcsém unitárius, mert ugy nem veszik bé. Én sem ugy vagyok ott mint unitárius, hanem mint katolikus, s az öcsémről azt kell mondani, hogy katolikus.“

Anyám mint buzgó unitária hallva czekek, megdöbbseni látzott; mit Farkas észrevéve: „Ne féljen néném aszszony“ — szóló biztatólag — „mert azért bizony nem leszünk pápisták, s egész

pápistaságunk ott létünk alatt abból áll, hogy reggel, este a benn levő kis katonákkal együtt bemegyünk egy nagy hoszszu szobába, hol ebédelni s vacsorálni is szokás. Ott ők fennállva egyet énekelnek, azután egyik közülök elmondja fenszóval a Mi atyánkat, végével mindnyájan keresztet vetünk magunkra, s akkor viszszatér kiki maga lakszobájába.“

Azt sem kell mondani, hogy az öcsém Kereszturatt tanul, mert ott nincs pápista iskola, hanem hagy Kolozsváratt. E bizony nincs a rendén; de vele senkinek sem ártunk, magunknak pedig használunk“.

„Ezekhez még azt mondom: kivéven az exercirozást, mindenben a kis katonák regulájához kell alkalmaznia magát. Ugy há-lunk, ugy ebédelünk vacsorálunk mint ők. Mindennek van egy ágya szalmazsákkal, szalmavánkossal s egy lepedővel. A kenyér-profont, melyből minden ebéd s vacsora alkalmával kikapja kiki maga illő portioját — loth-szám szerint mérve ahoz képest ki mennyi idős. Az étkek katonások. Mindezekben változtatást nem engednek, ne-hogy a gyermekekben kíváncsiság ébresztessék fel bármiben. S ha már néném aszszony és az öcsém ezekre ráállanak, a bevételt mindjárt eszközölhetjük. A Stift-intézet igazgatója egy főhadnagy az ezredből, ki az intézeten kívül s innen ama házban lakik, s innen egyenesen hozzá mehetünk“.

Anyámnak az előadott körülmények nem igen tetszetek; de egy kis gondolkodás után mégis oda nyilatkozik: „Hiszen ha öcsém uram is így van ott a stiftben, fiamra nézve sem kívánhatom másképpen“.

Farkas azonnal a főhadnagyhoz vezetett, ott jelentve, hogy szomszédfalujabeli ismerősei vagyunk, s én mint kolozsvári katholi-kus tanuló a stiftbe óhajtanék két hónapra bevétetni német nyelv tanulás végett. A hadnagy őt mint leendő gardistát tekintette, s megkülönböztetéssel fogadta, röviden csak anynyit felelt: hogy igen is béveszen természetesen a szokott fizetés mellett, s kérte Farkast, vezessen fel bennünket a Stiftbe, s nevében mondja meg az illető őrmesternek, irjanak be engemet és tegyék meg a továb-bi teendőket.

A Stiftben — intézetben — valánk, egy hoszszu, egy emeletes épületben, mely földszint az intézetben szolgálatot tevő régi kato-nák, sütő, szakács szobáit, egy hoszszu ima-, étkezés-termet s a t. foglalta magában, fenn pedig a kis katonák lakjait, mintegy 70-nek

adva helyet. Elöl az utca felől két szoba volt, egy nagy és egy kisdéd. Ebben lakott az ezredbeli őrmester mint az intézet bel-igazgatója, és vele Farkas Sándor, más senki. Belőle az ajtó a nagy szobába nyílt, s innen volt a kijárás, és ebben mutatattott ki számomra az ágy — következésképpen a lakhely. Az őrmester jegyzőkönyvre vette: hová való vagyok, minek hívnak, mi a valásom, hol tanultam és hányadik esztendőben járok és meddig szándékozom az intézetben maradni; s eképp annak ideiglenes tagja lettem.

Farkas Sándor az 1816-ik évi nyár kezdetén mint már a kolozsvári királyi lyceumban jogtanfolyamot végzett egyén volt a Benyovszky sozerezéd gyermekei katona-növeldéjében, s azért, hogy a katonai német nyelv-szabályzatok és fegyveres gyakorlatban kel-ő tájékozást és ismeretet, képességet szerezzen magának, mint-hogy a bécsi magyar királyi testőrseregbe kívánt jutni. Ez iránti folyamodványát a háromszéki akkori markalis deputatio ajánlással fel is terjesztette volt a kir. kormányzék elébe 1816-ban, 1816-beli 561, 2434 kormányzékai számok alatt; de kérelmével elutasított, mert mint a kormányhatározat mondja vala, a testőrségben Erdély részére üres hely nincs; míg lenne, ő, ki már is 21 éves, meghaladja a kort, melyben felvétethetnék, aztán tulajdonai nincsenek is a megszabott kimutatási rendszernek megfelelőleg felmutatva. Az elutasítás valóságos oka azonban az volt, mert lófő székely katonai rendbeli s nem primoris osztálybeli lévén, még az unitárius hitfelekezethez is tartozott, melynek tagjait a többi vallásbeliek, kik a rendelkezési hatalommal bírtak, mindenben és mindenütt mellőzték, hol csak mellőzhették.

Farkas remélvén a királyi testőrségbe juthatását, nagy szorgalommal olvasta s tanulmányozta a katonai reglamentokat, naponként bizonyos órákban gyakorolta magát a fegyver-, kardforgatásban, vívásban, miket a nagy étteremben folytatott, hol őt a katonai növendékek közül egyik káplár vagy az őrmester commandirozgatta. Ilyenkor néha én is letekintettem oda, s mosolyogva néztem, mint machiroztatják most ide majd oda, mire maga is jóizüeket nevetett. Egy alkalommal végezvén a gyakorlatot, mint jöttünk fel szobáinkba, „hát nekem nincs kedvem katonáskodni?“ kérdé tőlem. „Nekem nincs“ felelék rá, „s csodálkozom hogy van neki is.“ „Hjah“ mondá felsohajtva „a katonasághoz tulajdonképpen nekem sincs kedvem; hanem az én vágyam: országot világot látni, s azt

leginkább úgy érhetem el, ha katona leszek.“ Ezt hallva, katonászkodásán nem csodálkozom többé. Az addig folyt hosszú francia háborúkban a legutolsó székely közkatona is sok országot bejárván, mennyi mindent tudott beszélni a látottak-, tapasztaltak-, halottakról!

Ebéd és vacsora alkalmával a nagy hosszú asztal mellett Farkas és én szemben ülve egymással, hogy együtt beszélgethessünk, volt alkalmam tapasztalni, mennyire szerette volna ő magyar gardista lenni; de habár késleltetve, megkapta kérelmére az elutasító kormányzékai választ, eltávozott a Stiftből a nélkül, hogy valaki tudta volna távozása valódi okát.

Novemberben aztán 1816-ban királyi táblai, áprilisben pedig 1817-ben kir. kormányzékai cancellista lett.

Augustus végével én is oda hagytam a Benyovszky katonanöveldét s Ajtára jöttem szüleimhez, honnan Kereszturra vitettem; onnan pedig 1817-ben július elején ismét az emlegetett Stifthe mentem, és ekkor Kandal József bölöni születésű kolozsvári unitárius tanulóval.

Kandal magas termetű, szép testalkatu, ábrázatu, bátor szívű, tüzes jellemű ifju volt, s egyedüli gyermeke atyjának, Kandal Jánosnak; mind e mellett ámbár nem köteleztetett, katona-pályára szánta el magát, s előkészület végett ő is Brassóba a Benyovszky katonanöveldébe szándékozott menni. Szülői [szülőimmal meghitt barátságos viszonyban élve, mi is jól ismertük egymást s együtt mentünk bé Brassóbn; de útban megértvén tőlem, hogy mult nyáron Farkas Sándorral, kinek anyja, Kandal Judith, testvér volt említett Kandal Jánossal, mint katolikusok voltunk az intézetben; „de már ebből bruder, szól hozzám, most semmi sem lesz. Én soha sehol nem fogom titkolni, hogy unitárius vagyok“.

„De mondám, unitáriust oda nem vesznek bé“.

„No, s ha nem vesznek“ folytatá nevetve, „elég tágas Brassó, fogadunk magunknak szállást és ott maradunk mint unitáriusok“.

Figyelmeztettem, hogy ez éppen rája nézve lesz inkább káros; mert künn a városon nem készülhet úgy katonának, mint benn a katonanöveldében.

Már az mindegy nekem, bruder, de én még sem vallom magamot egyébnek, mint a mi vagyok. Azért ha először tőlem kérdik, mi vallásu vagyok, nyíltan fogom megmondani, unitárius; ha

pedig bruder, téged kérdeznek ki először, te is azt mondd, mert különben szemedbe mondom én neked, hogy hazudsz.

Ismervén természetét, kiivántam mihamarább tudni, mi lesz ügyünk kimenetele. Az intézetet igazgató hadnagy engemet már ismervén, szó nélkül bévett ismét. Kandalt is, csak annyit kérdezvén tőle: mi a neve, hová való és hol tanult; mi megtörténvén, pár sor irással az intézetbe utasított magunkat beiratni. Az látván a hadnagy rendelését, azonnal vette a jegyzőkönyvet s felém fordulva kérdi:

Miféle vallásu vala Kovács?

Én Kandalra néztem. Ő pedig rögtön mondja: unitárius.

Mi az? kérdi az őrmester. Hiszen mult nyáron nem volt az.

Ő biz akkor is az, csak elhallgatta, tartván attól, hogy nem veszik be.

Hát az ur mi féle vallásu? kérdi tőle most az őrmester.

Én is unitárius vagyok mint ő, felel Kandal.

Már így hát jelentést kell róla tennem a hadnagy urnak, mielőtt valamit tennék, mert itt ily vallásu több ifju nem volt — válaszolja az őrmester.

De volt — folytatja Kandal — mert Farkas Sándor is az volt.

Igaz ez? kérdi tőle az őrmester.

Igaz, mondám neki.

Az őrmester ausztriai születésü volt, s kéré bennünket, írjuk le neki egy darabka papirosra: unitárius, mert megvallja, azt se tudja, hogy kell azt helyesen írni; mit egyikünk megtevén, vette azt s ment a hadnagyhoz, meghagyván: várjuk el visszajövetelét. Elbeszélvén a hadnagnak miket tőlünk hallott, kérdést tett, mit parancsol már most mi reánk nézve, feleletül azt kapta: ó rendeletet, mely az unitáriusok bevételeét az intézetbe tiltaná, nem ismer. Ha Kovács unitárius és Farkas is az, ugy unitáriusok immár voltak abban, becsületesen viselték mindketten magokat, s írja be ezeket is és tegye meg irántuk az intézetbeli további teendőket. S így történt.

A katonanövendékek egymásra tódultak szobánkba bámulni az unitáriusokon, később aztán megszoktak.

A két nyári időben én e Benyovszky intézetben főképpen a német beszédben gyakorolhattam magamat, miután ott minden azon folyt. Brassóban létem alatt azonban kezdettem ismerkedni a német irodalmi művekkel is. Megszereztem ugyanott s olvasgattam: Kleist, Matthisson, Körner verseit és Schiller drámáit.

De mint poetikai s rhetoricai osztálybeli tanuló — deák — Kereszturatt természetesen örömeztőbb veddeltem a magyar költők munkáit, melyeket a maros-vásárhelyi könyvtárosok, kereszturi sokadalmak alkalmával oda hozogattak. Ilyenek voltak:

Uj mértékre vett külön verseknek könyvei: batóthi Szabó Dávidtól.

A magyar Helikonra vezető Kalauz, kőszegi Rajnis Józseftől.
Gyöngyösi Jánosnak magyar versei.

Himfy szerelmei (Kisfaludy Sándortól.)

Csokonai poetikai munkái.

Berzsényi Dániel versei.

Dayka Gábor versei.

Kis János versei.

Kazinczy Ferencz munkái 9 kötetben.

Én Kazinczyról csak annyit tudtam, mennyit róla s tőle Daykának 1813-ban, Kisnek 1815-ben általa eszközölt kiadásában olvashattam. De 1817-ben az ő munkáit is meghozta Kereszturra a m.-vásárhelyi könyvtáros. Szép kötésekben, könyvtárosi pólczon egymásmellé sorozva, báméskodásra csalogatták a sokadalmasokat. Én pedig köztök úgy gondolkoztam: ki ennyit írt, annak kétségen kívül nevezetes írónak kell lennie. Megvásároltam azokat. S mennyi gyönyörűségemet találtam bennök!

1817-ben nyári közvizsgálatáskor kereszturi tanulásmat végezvén.

IV.

September elejére Kolozsvárra mentem ottani collegiumunkban tovább folytatni. Az egész tanfolyam négy évre terjedt, négy tanár keze alatt: Fúzi János a philosophiai, Molnos Dávid a földirati s történelmi, Székely Miklós a physica, chemia, mathesis, geometriai, Sylvester György a theologiai tanokat adván elő.

Az első évi osztály a Kolozsvárt, Tordán és Kereszturat rhetoricát végzett ifjakkból alakult s szokás szerint sorban az elsőbb helyek a kolozsváriakat illették; utánnok következtek a tordaiak s ezek után a kereszturiak; de ez csak az első év alatt maradt így, mert az évi két közvizsgálat után bekövetkezett érdemsorozás alkalmával a legelső helyet az nyerte el, kinek legtöbb s legjobb calculusa volt, s legutolsóba az jutott, kinek legtöbb gyenge calculusa. S azon mérték szerint kapván ki mindenik sorhelyét, ez

aztán állandóul úgy maradt. Mely rendszernél fogva az 1818-beli vizsga után osztályomban első én lettem, s maradtam mind végig.

A negyedik évben ismét részesíttettem egy kitüntetésben, de akkor már akaratom s kedvem ellen; mert a philosophiai osztályon alóliak köztanítói deákok voltak ugyan, de olyanok, kik tanulmányaikat végezték s papi állomások után váraoztak, annálfogva se idejök nem hiányzott tanításra, se kedvök, minthogy általa külön érdemeket szerezhettek maguknak. Mindemellett én — mint még a negyedik évi tanfolyam hallgatója — rendeltettem 18²⁰/₂₁-ben a poetikai osztály köztanítójává. Eleget szabadkoztam eltene, de a consistorium rám parancsolt s engedelmeskedtem.

18²¹/₂₂—18²²/₂₃-ban a kolozsvári királyi Lyceumban hallgattam és végeztem a jogi tudományokat és azokhoz csatoltakat, melyek jogászokra nézve legfelsőbb helyen megrendelve voltak.

Első félévben egyik tanárunk, Banó István volt, a természet-jogot (jus naturae) adván elő, rendkívüli nagy terjedelemben. kéziratból. Párszor távozván tanórákba a hallteremből, engemet ültetett székébe helyettesül, min éppen nem örültem, mert az ily jelenet irigységet szokott szülni a társak közt. De jött a félévi közvizsgáltatás ideje s Banó egyik órán érintvén azt, előadta, mily kívánatos és szép lesz akkor studiumát szokott módon defendálni — védeni, s nyilván kérdésbe veszi: „kik vállalkoznak arra?“ Senki se szólt. „No hát kik fogják defendálni?“ Ismét senki se szól. „Tehát mond felindulva, ily sok jeles ifju között csakugyan egy se találkoznék, ki defendálni merjen?“ Hallgatás közben felállva mondék ekkor: „Én egyik.“ „Igen jó“ felel rá. S ekkor báró Jósika Samu, később erdélyi udvari cancellariushoz fordulva: Hát Báró ur? (Ergo Domine Báro?)“ Jósika ültében meghajtja magát s feleli: „Ha Professor ur kívánja.“ Tehát ketten. Végzi Banó.

Ő egyszersmind magán tanítója, nevelője volt báró Jósikának s néhány nap mulva hivatván engemet, szobájában némi szóváltás után kérdi tőlem: „Nem lennék-e hajlandó lemondani a defensióról?“

„Mi okból?“ tevém most én a kérdést.

Hosszasan felelt nekem, mi azzal végződött: „Ha valaki valamiben dicsőséget szerezhet magának, azt inkább szereti egyedül magáévá tenni, mint mással megosztani.“

„Én mondék rá, nem dicsvágyból vállalkoztam a defensióra, hanem kötelességérzetből. Professor ur pár alkalommal engemet

mások felett kitüntetett; annálfogva úgy véltem, ha mástól nem is, de tőlem megkivánhatja tantárgya defenzióját, s mivel arra háromszori felszólítására se ajánlkozott senki, kötelességemnek érzettem én magam ajánlkozni. Léván azonban már más defendens is, még pedig a legméltóbb, báró Jósikában, a vállalt defenzióról annál nagyobb készséggel mondok le, mert ez által professor urnak úgy látom, kedvét teljesítem.“

„Én folytatá Banó a beszédet,“ az érdemsorozatban báró Jósikát első, másodikra az urat szándékozáván különben is tenni, ezt a defensio nélkül is meg fogja kapni. Arról itt előre is biztosítom.“ Szavát teljesítette.

1817. szeptemberétől 1823. szeptemberéig collegiumunk falai közt laktam s más tanulmányaim mellett az olasz és francia nyelveket is sikerrel tanultam.

V.

1823-ban szeptember 4-kén a királyi Guberniumnak kérelmemre adott válasza s másnap eskümnek letétele következtében honorarius gubernialis cancellista=tiszteletbeli kormányzéki jegyző lettem s mint ilyen hivatalomat azonnal meg is kezdettem, de csak néhány hétig folytattam.

Óhajtasom volt: udvari agens lenni, ha lehet, Bécsben az erdélyi cancellariánál s arra készülni novemberben Maros-Vásárhelyre a törvényes királyi táblához szándékoztam menni, azelőtt pedig szülőimhez Ajtára.

Ekkor káli Nagy Lázár, vármegyékben szép birtoku, de rendszeren Kolozsvárt lakó ur, kinek fiát Eleket, (Ez a mostani ministeri tanácsos.) tanítottam, szállást, ebédet, vacsorát ajánlván nekem, azt tanácsolta: szüleimet meglátogatván, menjek vissza Kolozsvárra hiva talomat tovább folytatni. A kir. tábla szokás szerint tavasszal productionale forum tartására úgy is Kolozsvárra jövéen, akkor táblai cancellistának is felesküdhetek, s a táblai praxissal is megismerkedvén, biztosabban határozhatom el magamat: a kir. gubernium mellett maradjak-e vagy a kir. tábla körében. Az öreg ur ugyanis nem tudta, hogy nekem nem czélom sem egyik, sem másik helyen maradni állandóul.

Azonban már a következő tavasszal eltűnt reményem, hogy a bécsi agentiához juthassak. Mert azon évszakban Kis-Solymosi Simó Károly már harmad éves kir. táblai cancellista, kivel régóta

jó barátságban voltam, megfordulván nálam Kolozsvárt, megtudtam tőle, hogy ő is bécsi ügynökségre vágyik, készül, s pár év alatt vizsgát tevén, menendő Bécsbe s ott maradandó, egyelőre ha más minőségben nem lehet, mint segéd valamelyik agens mellett. Simó barátomhoz kortársai közt alig lehetett hasonlítható képességű s képzettségű jurista; de kedvvel olvasta a magyar és latin irodalom jelesebb művein kívül eredeti nyelveken a németeket, francziákat és angolokat is. Nem lehetett tehát által nem látnom, hogy nekem óhajtott czélom elérésében ha semmi más akadály nem lenne is, Simó Bécsben léte egyedül megakadályozna, mert a három négy agens közül két unitáriust tenni azzá bizenyosan nem fognának. Ő ugyan nem lett az, mert midőn egyik tavaszon éppen nálam szállásolt, velem egy szobában elvégre megteendő a vizsgát a Kolozsvártt levő kir. táblánál, egy nem is vélte körülmény elhalasztatta azt vele, mint vélte rövid időre, de valóban örökre. Gróf Bánffy Dénezsnek — tudniillik — nagy pere lévén testvéreivel választott bíróság (compromissionale judicium) előtt, végrehajtására jogfelügyelőjének mindenképp igyekezett Simót megnyerni, kit arra a kir. tábla híres elnöke, Székely Mihály, különösen ajánlott. Simó eleinte vonakodott vállalkozni, de aztán egyfelől mert nagy jutalom ígértetett neki, másfelől mert úgy vélekedett: a Bécsben lakó Bánffy Dénes ott sokképpen pártfogolhatja őtet, elvállalta a felügyelést pere felett, miközben anynyira megnyerte a gróf bizodalját, s ez oly jutalmazást biztosított számára, minélfogva végképpen uradalomban maradt mint annak igazgatója, s mint ilyen magának oly szép birtokot szerzett, minőt aligha szerezhetett volna bécsi ügynökséggel.

Tudva Simó barátom készülődéseit udvari ügynökségre, nem mentem M. Vásárhelyre, hanem a kir. táblának két izben Kolozsvártt léte alatt — Husvét és Pünköst között — mint egyszersmind kir. táblai cancellista szorgalmatosan megjelentem a táblai ülésekben akkori szokás szerint; tettem a táblai cancellistai teendőket, s a guberniumnál maradtam; noha már alkalmasint ismertem az ottani kevésé biztató uralgó viszonyokat.

De Kolozsvár főpontja volt Erdélynek, s hajlandóbb voltam ott élni, habár alantabb hivatalállomáson s kevesebb jövedelemmel mint máshol az országban emelkedettebben, többel. S pedig erre is sokáig kellett várakoznom.

1833-ban már tizedik éve teldegelt hivataloskodásomnak. Bureau-ban dolgoztam, az-az consiliarius mellett annak guberniumi hivatalszobájában. Egyszersmind tollvivője voltam a kormányshéj mellettti ügyvédi karnak. S még egy más fáradalmas munkával is foglalkoznom kellett, rendkívüliileg a cancellariusnak, gróf Lázár Lászlónak parancsolatjára. 1811 óta ugyanis nem volt országgyűlés. Ekkor egy közelebb tartandót mindinkább reméltek. Az 18¹⁰/₁₁-ik évbéli országgyűlési jegyzőkönyv terjedelmesebb lévén mint mindenik azelőtti, még pedig minden mutató nélkül: gr. Lázár, a nélkül, hogy valamelyik rendes kötelességem alól ideiglenesen felmentett volna, kötelességemmé tette azt is: az érintett jegyzőkönyvnek oly mutatót készíteni, mely minden abban előfordult személyt, várost, falut, tárgyat sat. megemlitsen mindannyiszor, valahányszor előfordul, pontosan megjelelve a lapokat, hol előfordul; mely-nélfogva rövid historiája mintegy minden tárgynak magából a mutatóból látható legyen. Megtettem ezt is. Munkám kinyomatott még 1833-ban a királyi lyceum nyomdájában, s a cancellarius maga megvizsgálván „bravo“-t mondott rá, megveregette vállamat; s mindemellett még egy krajczár fizetésem sem volt.

A mutató ivréiben 12-iven és fél lapon következő czim alatt nyomatott ki:

„Mutató táblája az erdélyi nagyfejedelemség 1810 és 11-dik esztendőben Kolozsvártt tartott országos gyűlése jegyzőkönyvének“.

Előléptetésem többfelől akadályoztatott, leginkább unitárius hitrokonaim részéről. Mindenik unitárius hivatalnoknak, ki valami befolyással birt itt-ott a guberniumnál, meg volt maga unitárius pártfogoltja s adott alkalommal azt pártfogolta, ajánlotta, dicsérte. Az ily eljárások pedig a concurrensnek gyakran kisebbitésével szoktak történni.

1834-ben september 23-kán csakugyan napidijas (diurnista) cancellistának neveztettem ki. S ezen kinevezés is elég korainak tartatott az akkori gubernialis viszonyok közt. Rendkívül számos volt a honorarius cancellista sereg.

1837-ben januarius 7-én actualis — állandó fizetéses — cancellista lettem.

Azon időben a kir. guberniumnál nem léteztek fogalmazó gyakornokok: hanem csak tiszteletbeli, napi dijas és valóságos állandó fizetéses cancellisták; és ezek jelesbjei vitték nagyobbbrészt a fogalmazást; rendszerezett fogalmazók csak 7-en lévén és közü-

lök is egy kettő már előhaladt kora miatt keveset dolgozván. A napi dijasok (diurnisták) osztályán kívül és feljül még őt, tulajdonképpen hat cancellistai osztály volt, fokozatosan mindenik nagyobb fizetéssel a másnál; és azon osztálybeli egyének csak sorban léptettek rendszerint fennebb-fennebb egyik a másiknak megürült állomása helyébe; kivéven a kik magukat képességgel, képzettséggel, szorgalommal mások közül kitüntették, mert az ilyenek egyik osztályból a másikba hamar átléptettek, sőt egy két egész osztályt és többet is mellőzve, fennebbi állomásra mozoítottak elő.

1842-ben június 4-én ily szerencsében részesültem én is. Az actualis cancellisták legalsóbb osztályának, mely 19 vagy 20 egyénből állott, alsóbb tagjai közül kineveztettem azon napon királyi kormányiszéki lajstromzóvá, mi által átugrottam minden cancellistai osztályt, a lajstromzói állomás azoknál fennebb lévén. Azt mondták: a guberniumnál éppen ily nagy hivatalos ugrás fél század alatt alig történt.

Négy lajstromzói állomás lévén, s azok közt fizetésre nézve két fokozat, 1843-ban május 24-én a felsőbe jutottam.

Ugyanezen esztendőben a királyi gubernium engemet egy nem kért, nem is remélt más kitüntetésben is részesített. A kormányiszéki titkárokat az erdélyi udvari cancellaria szokta volt kinevezni, de a gubernium kijelölése (candidatio) következéséül, s én a gubernium által már 1843-ban titkárrá jelöltetem ki az unitáriusok részéről 1843 évi 1538 sz. alatt. Ez az atyafiakat mindinkább el-lenségeimmé tette. Megijedtek, hogy mindenikének elébe vágok hivatalban, s emelkedésemmel arányban fog befolyásom is növekedni.

1847-nek utolsó, 1848-nak első hónapjaiban egy királyi kormányiszéki bizottmánynak voltam tollvivője.

1846⁶/₇-beli egyik törvénynél fogva a fejedelem elvégre megengedvén, hogy latin helyett a magyar nyelv legyen hazánkban hivatalos nyelv; a királyi kormányiszék — későbbi rövidebb kitétel-lel kormány — 1847-ben october 2-án 11985 sz. alatt gróf Lázár László cancellarius elnöklése alatt kormánytanácsosok és titkárokból bizottmányt neveztetett ki, mely tervet készítsen és terjesztszen elébe: miképpen állittassanak meg és folytattassanak már a közelgő új év kezdetén leghelyesebben és legcélszerűbben általa magyarul hivatalos levelezései (manipulatio); tollvivőül pedig a cancellarius által én rendeltettem.

Ülések az ő piaczori szállásán gr. Rhédei Ádám-féle háznál)

tartattak, s az első november 20-kán. Elvül előre megállított: mely sorban kezeltetnek és tárgyaltnak az ügyek, ugyanabban tegye teendőit a bizottmány a kebli hivatalokban addig divatozott latin szavak és kitételek magyarosításában. S mivel minden ügy először a jegyzőkönyvi hivatalban fordult meg, mi azonban azelőtt nem magyarul hallatott, hanem latinul eképpen: „Officium protocolli et exhibitorum“; vagy röviden csak: „protocollum“; kérdés lön: hogy legyen e hivatal magyar elnevezése? Tanakodván, abban lett megállapodás: a hivatalok elnevezéseinek megállítása hagyassék későbbre egyszerre, s most fogjanak a sürgősebbekhez, mindenek előtt tehát a jegyzőkönyvekben levő latin szavak és mutatók vezérszavai magyarázásához.

Jegyzőkönyvben feljül ez állván nyomtatva: „Objectum causae“, kérdés támada: miképp tétessék ez ki magyarul: „tárgya az ügynek“ szól az egyik tag; az „ügynek tárgya“, monda a másik; „az ügy tárgya“, vélte a harmadik; s hosszadalmas vita keletkezett, hogy lesz leghelyesebben.

Én kötelességem szerint jegyzetbe vettem a megállapodásokat; de következett ülés alkalmával pár könyvet kötöttem jegyzőkönyvi papírjaim közé, s miután az urak helyeiket elfoglalták asztal mellett, felül végén mint elnök gróf Lázár, én is alól szemben vele leültem s jegyzőkönyvemem szétoldván, a két könyvet magam mellé félre tettem:

„Miféle könyvek azok?“ kérdé legott a gróf.

Szó nélkül vettem mind a kettőt, s hozzája vivén előtte lettettem. Voltak pedig azok:

A magyar királyi udvari tanács által kiadott „Hivatalos Műszótár“, és a magyar tudós társaság által közrebocsátott „Törvénytudományi Műszótár“.

A gróf utóbbi kezébe vevén, „Olvassa csak a protocollumot“ szól hozzám; mit teljesítvén, egyik s másik szó s kitétel ismét vitára adott alkalmat, az előbb elfogadott helyébe más mutatkozván helyesebbnek. Olvasás közben a gróf keveset figyelmezett reá, de folyvást nézegette az akadémiai Műszótárt, melyben a régibb és újabb korban használt és javasolt műszavak, még az udvari tanácsnál gyakorlatba hozattak is, összegyűlve voltak, s midőn én az olvasást végeztem:

„Hiszen itt“ — mond — „ugy látszik, minden feltalálható, mi nekünk kell“.

Legott bővebb vizsgálat alá vétették a két Műszótár, s azokból szemeltettek ki aztán a szükséges műszavak, és szerintök, alkalmazásokkal állíttatott ki már 1848. évre „Erdély nagyfejedelemség tiszti Névtára“.

De hátra volt még a bizottmány nevezetesebb feladatának megoldása — a hivatalos levelek latin formuláinak (példázatainak) magyar nyelvre áttétele, melyek közt csak a különféle mandatumok (parancsok) könyvet tettek; s mindezek magyarra átfordítását a bizottmány nekem tette kötelességemmé, melyek az ülésekben általam felolvástatván, az előfordulhatott észrevételek megtétele után helyben hagyattak. Ezen működés 1848-ban folyt. S martius középső napjainak egyikén már olvastam egy Mandatumot — parancsot — midőn Sala Mihály consiliarius bizottmányi tag, mint mondani szokták, képéből kikelve a terembe jön, s gyors léptekkel Lázár grófhhoz sietvén, sűg neki valamit; mire ez székéről felkelvén, mind kettén a tágas terem más oldalára távoznak, s ott ismét suttogva beszélnek. A mint végzem a parancs olvasását, Cserrei Farkas consiliarius és másik bizottmányi tag is hozzájok megy s asztal mellett csak Szegedi Mihály nem rég kinevezett consiliarius maradván: „Olvassak tovább?“ kérdém tőle.

„Igen“ felel rá. „Eligazítjuk ketten is“.

De alig végzem egy másik parancs (Mandatum) olvasását: ő is ott hagy és collegái közé sorakozik.

Miattam lévén a titkolódzó, susogó beszélgetés, magamnak foglalkozást keresve, forgattam ide-tova irományaimat, mintha keresnék és nem lennék valamit, hogy legkevésbbé se láttassam oda figyelni; de senki se térvén vissza az asztalhoz, magam a cancellarius elébe járulván, „Excellentiád“ mondék „a mai ülés tovább folytatását talán máskorra méltóztatik halasztani“.

„Igen“, felele, „máskorra. Tudatni fogom aztán mikor jöjjünk ismét össze“.

Azonnal öszszeszedtem irományaimat és távoztam. A lépcsőzeten lehaladván, már közeledtem a kapuhoz, midőn Szegedi consiliarius ezen megszólítását hallom: „Várjon meg, Kovács“. — Tudja, mi a baj? kérdi hozzám érve.

„Nem“ felelém.

„Bécsben kiűtött a revolutio. Metternich herczeget elkergeték. Nagy a zavar s rémület“. Az ujságot közli velem.

A 75 esztendőös herczeg hosszasan főszerepvívó volt az ausztriai birodalmi kormányzatban.

„Ha így állnak a dolgok Bécsben“ mondám, „nem tudom mikor lesz ismét bizottmányi ülés“.

„Maglehet, egyszer sem“, jegyzé meg a consiliarius. — Nem is lett több egy is.

(Folytatása következik.)

A középtanodák tervbevett új szervezéséről.

A nevelésügy barátai nem csekély érdeklődéssel láthatták, hogy a „Kelet“ című lap f. évi 5-ik, 6-ik, 7-ik és 8-ik számaiban egy „Törvényjavaslat“ jelent meg „a középtanodai oktatásról“ cím alatt.

Bárha e törvényjavaslat a hivatalos lapban még mind eddig ki nem adatott is, s bárha a „Kelet“ is a forrás megnevezése nélkül közölte azt; mégis csaknem bizonyos, hogy e munkálat a közoktatásügyi m. kir. miniszteriumban készült, — és pedig ama tanácskozások eredménye feldolgozásául, a melyeket az illető szakminiszter úr által egybehívott véleményt adó bizottság (enquête) közelebbről Pesten lejárattatott.

Szóval: megvan ennek a maga hivatalos jellege, habár nem is hiszszük azt, hogy ezen, a míg az országgyűlés elé nem terjesztetik, többé egyáltalában semmi változás nem történik. Sőt remélljük, hogy egyben-másban maga a miniszter is változtat rajta, azelőtt is, a mielőtt a „ház“ elébe terjesztené, — feltéve, hogy e változtatások és módosítások szükségéről a nyilatkozó szakembereknek és érdekelt testületeknek helyes, méltányos és a tanügy kára nélkül elfogadható indokok alapján — sikerülend meggyőzniök Ő Nagyméltóságát.

Kívánatos tehát, hogy e törvényjavaslatot, a mely most még csak tervezetnek tekinthető ugyan, már azelőtt is vegyék úgy a hivatott szakemberek, valamint a középtanodákat fenntartó felekezetek illetékes testületei beható bírálat és tüzetes megvitatás alá, a mielőtt az a miniszter által az országgyűlésnek tárgyalásra előterjesztetnék; mert így nemcsak a minisztert, hanem a képviselőház tagjait is — a kellő időben — lehetend, ez ügyre vonatkozólag, az ország közvéleményéről tájékozni.

Éppen ezért a vallás-közönségünk kebelében fennálló „Növelési bizottmány“ is kötelességének tartotta, a maga részéről e kérdéshez — ideje korán — hozzászólni.

Igy adatott ki e tárgy újjászervezett növelési bizottmány „Középtanodai szakosztály“-ának megvitatására, s illetőleg a maga — ezt érdeklő — véleményes javaslatai előterjesztésére.

E szakosztály — még a mult febr. hó végén tartott üléseiben — el is járt e megbiztatásában, s most alólirottának, mint a szakosztály jegyzőjének és előadójának, van szerencséje — a t. szerkesztő urak engedelmével — legalább főbb vonásaiban megismertetni a „Magvető“ t. olvasó közönségét e szakosztály eljárásának eredményével, s illetőleg a hozzáutasított tárgyra adott véleményével.

Folyóiratunk szűk köre nem engedi meg, hogy a törvényjavaslatot egész terjedelmében ide iktassuk. Ezért ismertetésünkben ennek csakis ama pontjaira fogunk szoritkozni, a melyekkel szemben szakosztályunknak eltérő véleménye, s illetőleg javaslata van; s kénytelenek vagyunk tehát mindenkit, a ki magával a törvényjavaslat egész szövegével akar megismerkedni, a „Kelet“ fennebb idézett számaira utalnunk.

Itt még csak annyit jegyzünk meg általánosságban, hogy az egész „Törvényjavaslat“ 5 fejezetben, a következő főczimek alatt: „I. A középtanodák köre s felállithatásuk joga. II. A középtanodák szervezete. III. Az állami középtanodák és közigazgatásuk. IV. Nem állami nyilvános középtanodák. V. Magán intézetek.“ összesen 51 cikkelyből áll.

E főczimekből ugy tünhetik fel folyóiratunk t. olvasóinak, mintha vallás közönségünket, mint „nem állami nyilvános középtanodák“ tulajdonosát, e törvényjavaslatnak kiválólag csak a 4-ik fejezete érdekelné, s így első látszatra azt hihetik, hogy nekünk csakis e fejezethez van jogos hozzászólásunk. A ki azonban az egész törvényjavaslatot átolvassa, azonnal láthatja, hogy ez nem áll. És mert ez nem áll, szakosztályunk is kötelességének tartotta a törvényjavaslatot a maga egészében tárgyalni, s valóban úgy is tárgyalta, „nemcsak azért, mert a minket kiválólag érdekelni látszó 4-ik fejezet magában nem önálló egész; hanem még azért is, mert általában illőnek, jogosnak, sőt kötelességszerűnek tartja azt, hogy a maga részéről vallásfelekezetünk is szóljon hozzá ahoz a törvényjavaslatához, a mely a hazai közmivelődési és társadalmi állapotokra annyira fontos középtanodai oktatás ügyét czélozza szabályozni, — és pedig az eddigi gyakorlattól merőben eltérőleg, az az teljes egyöntetűséggel, tehát kellő tekintet nélkül

az e teren anynyira kívánatos szabad verseny és önálló fejlődés, valamint a törvények által is biztosított autonomicus jogkör tisztetben tartása méltányos követelményeire is.“

Különben is — szakosztályunk vélekedése szerint — „még a szorosabb értelemben vett állami iskolák szervezetéhez is mindig jogosan hozzászólhat az állami adozó polgárok egy oly tekintélyes contingense, a mekkorát egy-egy vallásfelekezet tömörít a maga kebelében.“

Elfoglalt álláspontjának ily indokolása után tért át, szakosztályunk a teljes törvényjavaslat pontonkénti tárgyalására, s illetőleg megvitatására.

E közben az I. fejezeten, a melynek czime: „a köz é p t a n o d á k k ö r e é s f e l á l l i t h a t á s u k j o g a“ minden vita és különös megjegyzés nélkül haladtunk át.

A II. fejezet első kikezdését, vagy is a Törvényjavaslat 4-ik cikkelyét illetőleg, a mely így szól: „A köz é p t a n o d á k n y o l c z o s z t á l y b ó l s u g y a n a n y n i é v t o l y a m b ó l á l l ó g y m n a s i u m o k, v a g y r e a l t a n o d á k,“ a következő indokolt véleményét s illetőleg javaslatát akarná szakosztályunk, --- feltéve, hogy ezt a nevelési bizottmány is helyesli és elfogadja — egyházi tanácsunk utján az illető szakminiszter úr tudomására juttatni, s illetőleg annak figyelmébe ajánlani.

„A teljes reáliskolákban — az új szervezet életbeléptetése után is — teljesség elégnék tartja a 7 osztályt, s illetőleg az ezeknek megfelelő 7 éves tanfolyamat. Kérni kell tehát a törvényjavaslat idézett szavainak ily értelemben való módosítását.“ Szakosztályunk ez ajánlatát a következő szempontokból, s illetőleg indokok alapján tette:

„a) Jó tanerőkkel s helyes beosztással 7 év alatt is elvégezheti a reáliskola nemcsak mindazon tantárgyak tanítását, a melyeket mint kötelezetteket részére a miniszter ő nagymélt. kiszabott; hanem még azokat is, a melyekkel még e sorozat — szakosztályunk alább előadandó javaslata szerint — kibővitendő lenne. Ugyanis a latin és görög nyelvek tanításával — legalább mint rendes tantárgyakéval — egyáltalában nem foglalkoznak a reáliskolákban; holott a gymnasiumokban éppen ezek veszik el a legtöbb időt, s ezekre fordítandó aránylag a legfőbb figyelm. A történelmi és bölcselmi tantárgyakat sem kell oly részletességgel, s oly behatóan

tárgyalni a reáliskolákban, mint a gymnasiumokban. — Mindezekből tehát elég idő marad 7 év alatt is a reáliskolákban úgy a reáliák részletesebb tárgyalására, valamint az ily intézetek rendes tantárgyai sorába — kellő aránynyal — szintén be vett humaniórák tanítására is.

b) Hét osztályra a már meglevő főreáltanodák is könnyebben lesznek kinövelhetők, s illetőleg 7 osztálylyal ilyenmü új tanintézetek is könnyebben lesznek alakíthatók. Ez pedig kivált hazánkban megfontolást érdemlő szempont; mert nálunk sem az állam, sem a felekezetek nincsenek abban a helyzetben, hogy — a tanügy terén különben is nagy számmal levő hiányok pótlásán kívül — még ily 8 osztályos új reáliskolák állítására, s illetőleg a már meglevők ily nagyobb költséget igénylő átalakítására is tekintélyes összeget költhetnének.

c) Ha a reáliskolák 6 osztályról egyszerre 8-ra emeltetnének, éppen azon szülőkre nézve nehezítették meg gyermekeik tanítása, a kiknek legnagyobb része eddig is leginkább a rövidebb tanfolyamra, s így a költségkimézésre való tekintetből adta gyermekeit a reáliskolákba.

d) Végre még azt is tekintetbe lehet venni, hogy a kik a teljes reáliskolák végzése után polytechnicumba lépnek, azoknak ott még 5 éves tanfolyamot kell végezniök, míg a gymnasiumokból kilépők legnagyobb részének — az illető theologicum seminariumokban, jogakadémiákon, vagy az egyetemek bölcselmi tanfolyamain — csak 3, vagy legfélebb 4 évet kell kitölteniök.

Az iskolai tanfolyamból megnyert 1 évet tehát, vagy a műszaki felsőbb tanintézeteken, vagy mint kezdő gyakornok valamely gyakorlatias életpályán — úgy is utánpótolja a reáliskolai növendék.

A törvényjavaslat 5-ik és 6-ik cikkeire vonatkozólag, a melyekben a teljes gymnasiumok és reáliskolák rendes tantárgyai vannak elősorolva, beható megfontolás után a következő indokolt vélekedéseit s javaslatait terjeszti a „növelési bizottmány“ élce szakosztályunk:

az e) pontra vonatkozólag,

a német nyelvet, a mely e pont szerint oly intézetben, a hol a tannyelv magyar, csak a 4 alsóbb osztályban lenne tanítandó, szakosztályunk mind a gymnasium, mind a reáliskola min-

den osztályában, mint rendes tantárgyat, kivánná taníttatni, Erre nézve ezek a szakosztály indokai:*)

„E nyelv teljes értésére nálunk mind a tudományos pályákra lépőknek, mind a gyakorlati élet embereinek elvitázhatlan szükségük van. Eddig majdnem minden gymnasium mindenik osztályában tanították e nyelvet, s mégis vajmi kevés alapos ismeretre juthattak el belőle a magyar növendékek. Minő eredményt várhatnánk tehát ezután, ha már csak 4 osztályban fognák ezt tanítani; és pedig abban a 4 alsóbb osztályban, melyben a magyar és német nyelven kívül a gymn. rendszer szerint még a latin is fog taníttatni? De ha megengednők is, hogy a 4. alsóbb osztályban is tudna az iskola eleget taníttatni e nyelvből a maga növendékeinek; abból szerzett ismereteiket — 4 évi nem gyakorlás után — csak elfelejtenék ezek, s így éppen akkor nem tudnának belőle semmit, a mikor már a legnagyobb szükségök lenne reá. Ez pedig ellenkezik mind azzal, hogy a gymnasium gyakorló intézet, mind pedig azzal, hogy a fölvevő tantárgyakon bizonyos rendszeres folytonossággal vezeti át az életbe a maga növendékeit.

Szakosztályunk véleménye a nyelvek tanítására általában az, hogy ha már mint rendes tantárgyat tanít az iskola egy nyelvet, tanítsa ezt úgy, hogy hasznát is lássa e tanulásának a növendék, s illetőleg, hogy az ez által szerzett ismereteit hasznosíthassa is.

Ennyit a németnyelv tanításáról a gymnasiumban.

Hogy pedig a reáliskolákban még inkább szükséges e nyelvet minden osztályban tanítani, azt ezektől nemcsak a gyakorlati élet szükségéi kívánják még élénkebben; hanem azt kívánná magának a miniszteri törvényjavaslatnak a 2-ik cikkelybe foglalt következő tétele is: „Az általános miveltség megalapítása . . . a reáltanodékban az újabbkori mivelt nyelvek alapján történik.“

E tétel általánosságban kimondatott ugyan, — de az alkalmazásban — legnagyobb bámulatunkra — csaknem egészen mellőztetett.

*) Egyéni szerény nézetünk szerint: igenis kellene a németet a reáliskola mindenik osztályában tanítani; de a gymnasiumokban elég lenne 6, vagy legfőlebb 7 osztályban. Utóbbiakban a nélkül is kell még 3, sőt heyenként 4 nyelvet is tanítani. Ha tehát még a németet is minden osztályba beviszszük, el nem tudom képzelni, hogy ennyi nyelv tanítását miként fogjuk -- a pedagógia kívánalmainak megfelelőleg — a nyolcz éves tanfolyamba helyesen beosztani.

Ugyanis a németen, vagy legfőlebb még a magyaron kívül, hasztalan kéréstünk csak egyet is ez „újabbkori mivelt nyelvek“ közül a reáliskoláknak a törvényjavaslatba iktatott rendes tantárgyai sorában.

Ott áll ugyan a d) pont alatt, hogy „a hol a német nyelv rendes: a francia nyelv; a hol a német nyelv nem rendes: a német nyelv“ (tanítassék); de ezzel a fennebbi elv helyes alkalmazásának távulról sem tehetünk eleget. E szerint a német reáliskolákban igenis rendes tantárgy lesz a francia nyelv, de a magyar nyelvűekben a tannyelven kívül csakis a német lesz ilyen, s így ezek már a törvényjavaslat szelleme szerint is kevesebb „miveltség“-et fognak adni növendékeiknek, mint a német reáliskolák.

Hogy mily hátrányos lenne e megkülönböztetés magyar tanítózeteinkre, azt feleslegesnek is tartjuk mutogatni.

Szakosztályunk tehát egyfelől e hátrányos megkülönböztetés elkerüléseért, de másfelől és főképpen pedig azért, hogy a törvényjavaslat fennebb idézett alapelve szellemének valósággal megfelelhessenek a reáliskolák, a francia nyelvet is fel kívánná vétetni ezek rendes tantárgyai sorába, és pedig minden különböztetés nélkül a magyar vagy németnyelvű iskolákra.

Nézetünk szerint szó sem is lehet arról, hogy a „reáliskolákban az általános miveltség megalapítása — illetőleg kifejtése — az újabbkori mivelt nyelvek alapján“ történjék, ha ezekben a német mellett legalább egy latin eredetű ilyen nyelvet is nem tanítatunk.

Hogy pedig e latin eredetű mivelt nyelvek közül éppen a francziát tartjuk a reáliskolákra nézve a legalkalmasabbnak, az viszonyaink között igen természetes. A német után a francia irodalom termékei vannak nálunk leginkább elterjedve; a francia nyelv iránt van népünkben a legtöbb rokonszenv; s a szülők és a közönség többsége is e nyelv tanítását óhajtja leginkább.

Ha még ide vesszük, hogy a német után e nyelvet értik és beszélnek nálunk aránylag legtöbbben, tehát ennek tanítására kapnánk legkönnyebben legtöbb alkalmas tanerőt; s továbbá azt, hogy a reáliskolákból kikerülők közül azoknak, a kik mérnökökké, gépészekké, építészekké lesznek, mint társalgási nyelvre is — az anyanyelven s a németen kívül — a francziára lesz legtöbb alkalmok, s illetőleg szükségök: azt hisszük ezekkel eléggé kimutattuk, s ezekben eléggé kifejtettük, hogy miért tartjuk a reáliskolákban a

francia nyelv tanítását nemcsak szükségesnek, hanem viszonyaink között — a latin eredetű mivelt nyelvek közül — a legalkalmasabbnak is.

A nyelvekre vonatkozólag a fennebbieken kívül még csak egy megjegyzése s illetőleg aggodalma van szakosztályunknak, s ez azon e.) pont következő záradékát illeti: „az ötödik osztálytól kezdve a tannyelv mindenütt magyar“.

Mellőzve most annak részletezését és kifejtését, hogy Magyarországon — a sok idegen nemzetiségért — már politikailag sem lenne helyes és tapintatos ilyet igtatni törvénybe; csak is arra kívánók felhívni a minister ő nagyméltósága figyelmét, hogy mi e törvényt — jelen viszonyaink között — a következő okokból kivihetetlennek is tartjuk:

a.) A jelenben meglevő nem magyar ajku tanintézetek tanárainak legnagyobb része nem is lenne képes tanítványait magyar nyelven tanítani. Ha tehát e törvénynek kellő szigorral akarnának eleget tétetni, könnyen megtörténhetnék, hogy az idegen nemzetiségek legjelesebb iskoláik — így például az erdélyi részekben a szászokéit — kellene bezáratni azért, mert ezeknek kellő számmal oly tanáraik nem lennének, a kik magyar nyelven is tudnának tanítani. Már pedig ez nemcsak nemzetiségi szempontból adhatna az állam nyugalmát veszélyeztető visszahatásokra alkalmat, hanem közmívelődési szempontból is valóságos visszaesést eredményezne.

b.) Feltéve, de meg nem engedve azonban, hogy a nem magyar ajku tanintézetek tanárai valahogy csak tudnának a felsőbb osztályokban magyarul tanítani, paedagogiai szempontból még akkor is kivihetetlen lenne a törvény.

Még csak hinni is képtelen ugyan is, hogy egy nem magyar ajku gyermek, oly tanintézetben, a melyben vagy a tannyelv, vagy legalább a tanulók egy tekintélyes száma nem magyar, 4 év alatt, az-az a 4 alsóbb osztályban, 2—3 más nyelv s egy sereg egyéb tantárgy tanulása mellett úgy elsajátítsa s úgy megtanulja nyelvünket, hogy az 5-ik osztálytól kezdve azon már minden feltünőbb nehézség nélkül tanulhasson, fogalmazhasson, s tehát gondolkozhas-sék és reflectálhasson is.

Bátran merjük állítani azért, hogy e rendelkezés — a közmívelődés nagy hátrányára — nem egyszer a különben legfényesebb tehetségek fokozatos és öntudatos fejlődését fogná akadályozni és elfojtani; sőt a gyengébb és közepes tehetségeknek ez lenne az idegen ajku iskolákban a megölő betűje.

c.) Végre megfontolást érdemel e tekintetben még az is, hogy valamint a magyar, úgy a nem magyar ajku tanintézetek igen sok alapítványa egyenesen ahoz a feltételhez köttetett, hogy ezt az illető tanintézet csak addig élvezheti, vagy használhatja, a mig a tannyelv az marad benne, a mi volt az alapításkor.

Mindezekért, — és, mert szakosztályunk nem az erőszakos magyarosítástól várja nyelvünk terjedését s' hódító hatalmát — azt tartanók helyesnek, tappintatosnak és jogosnak, hogy a minister s illetőleg a törvényhozó testület mellőzze teljesen az e) pont eme záradékát, s e helyett a magyar korona minden tanintézetére nézve is, a melyben a tannyelv nem magyar, iktassa a magyar nyelvet is a rendes, az-az a köteles tantárgyak sorába, és pedig a következő f.) pont mellőzésével, a mely alatt az érthetlen és semmit sem jelentő „irodalomtan“ szerepel, így: „a magyar nyelv, és e nyelv irodalmi jelesebb termékeinek fejtegető ismertetése, irodalmi történelmi alapon“. Az óhajtott czélt, azt t. i. hogy a hazában élő nem magyar ajku nemzetiségek képzetebb fiai már az iskolákban megismerhessék és megtanulhassák nyelvünket, azt hiszszük, így is elérjük; de el a nélkül, hogy a nem magyar ajku iskolákat megfosztanók a magok tannyelvtől, s így a nélkül, hogy indokolt viszsztatetszésre, vagy nemzetiségi jogosult viszsztatásra adnánk alkalmat.

Erről anynyival kevésbbé lehetend szó, mert ha szakosztályunk egyik fennebb kifejtett ajánlata elfogadtatik, az ujjabbkori nyelvek közül a gymnasiumokban a német, s a reáliskolákban pedig még a franczia nyelv is fel fog vétetni a rendes tantárgyak sorába.

S végül is szakosztályunk nézete szerint nemcsak teljes joga, de sőt kötelessége is az államnak a maga nyelvét — a területén lévő minden tanintézetre nézve — a köteles tantárgyak sorába iktatni, nem csak azért, mert ennek értése nélkül legalább a központi főbb hivatalokra nem juthatnak el polgárai, hanem még azért is, mert e nélkül polgári legfőbb jogukat — a törvényhozó testületben való részvételt — sem gyakorolhatják.

A tantárgyakat illetőleg még a következők szakosztályunk megjegyzései s illetőleg indokolt javaslatai:

i.) Miután az élettan (physiologia) sem a gymnasialis, sem a reáliskolai tantárgyak sorába sehol sincs beiktatva, e nélkül pedig ma már — kivált középtanodákban — sem az állattan, sem a

növénytan alapos és igazán fejlesztő hatású tanítása nem is képzelhető: szakosztályunk óhajtáná, hogy legalább a részletes tantervbe iktattassék be ez is, ha önállólag nem is, de legalább a természetrajz mellé ily megjegyzéssel: „az állattan és növénytan élettani alapon, s az ásványtan a földismeret és földtan alapvonalaiival“.

2.) A gymnasialis tantárgyak sorában az o.) pont alatt, a reáliskolaiak sorában pedig az n.) pont alatt olvasható „bölcészeti előtan-ra nézve szakosztályunknak az a véleménye, hogy a szorosabb értelemben vett bölcészeti tantárgyak közül a közép-tanodák céljának leginkább megfelelő a gondolkodástan (logica) és a lélektan (psychologia) tanítása.

A gondolkodástané nemcsak azért, mert az egyik legbiztosabb kulcs úgy az anyanyelv szabatos használatához, valamint az idegen nyelvek belső természete vizsgálásához és megértéséhez is; hanem még azért is, mert ez ad a felsőbb osztályú növendékeknek kiváló alkalmat a fogalmak tisztázására, a gondolatok rendezésére, s általában arra, hogy az önálló szabályos és helyes gondolkozásban és elmélkedésben magukat gyakorolni és tökéletesíteni igyekezzenek.

A lélektan felvételét pedig azért óhajtjuk, mert — jól és kellő emelkedettséggel kezelve — egyik jó védszer lehet ez is körünk kiválólag materialisticus törekvései ellenében az által, hogy énünk tüzetesebb vizsgálására, emberi természetünk tisztább felismerésére, s így elhivatásunk nemesebb és elevenebb felfogására és átérzésére vezet.

3.) A reáliskolai tantárgyak sorába a gyakorlati életre annyira fontos könyviteltan — sem a rendesek, sem a rendkívüliek közé — sehol sincs felvéve. Szakosztályunk hinni sem akarja, hogy e fontos tantárgyat, mely még a polgári iskolák rendes tantárgyai közé is fel van véve, a minister a reáliskolaiak sorából teljesen ki akarta volna hagyni; sőt reményli, hogy a később kiadandó részletes tantervbe, a mostani törvényjavaslat i.) pontja alatt említett „menynyiségtan“ rovatába, bizonynyal maga a minister is be fogja ezt osztani. Nézetünk szerint méltó és helyes lenne azonban, külön megnevezéssel is szerepeltetni a könyviteltant a reáliskolák rendes tantárgyai sorában. Így kívánná ezt egyfelől a fogalmak tisztázata és szabatos értelmezése, de másfelől az az érdek is, hogy e fontos tantárgy, legalább a reál pályákra készítő

iskolákban, ne legyen ezután is egy más tantárgynak amugy „mellékesen“ alárendelve, hanem kezeltessék oly figyelemmel és önállósággal, a milyent mind terjedelménél, mind pedig a gyakorlati életre való fontosságánál fogva megkíván, és méltán meg is érdemel.

Oly joggal ugyanis a könyvviteltan is bátran szerepelhet külön pont alatt a reáliskolai rendes tantárgyak sorában, mint a milyenek alapján a „menynyiségtani földrajz“ a miniszteri javaslatba is felvétellett ezek közé. S hamár külön tantárgy lesz, nem fogják mindenütt okvetlen csak a menynyiségtan tanárainak osztani ki, azoknak a tanároknak, a kik különben lehetnek igen jó mathematicusok, de a könyvviteltanhoz — meglehet — nagyon keveset értenek, s különösen gyakorlatiasan kezeltetni aligha tudnák mindnyájan ezt; hanem a lehetőleg gondoskodni fog minden intézet ennek tanítására egy oly szakemberről, a ki már gyakorlatban is foglalkozott könyvvezetéssel, s a ki tehát már a gyakorlatból ismeri a könyvviteltan érvényét, s ennek ágazatai, részletei helyes alkalmazását.

Ez utóbbira szakosztályunk oly nagy súlyt fektet, hogy méltónak tartja erre már most jó előre felhívni a miniszter ur ömlga figyelmét.

4.) A tantárgyakat illetőleg végül még csak azon veszélyre kívánnók tiszteletteljesen figyelmeztetni az illető miniszter nr ő nmlgát, a mely a törvényjavaslat 8-ik cikkelye 2-ik pontja f.) betűjének betűszerinti, téves értelmezéséből és helytelen alkalmazásából származhatnék.

E cikkely megjelölt helyén ugyanis, a miniszter ur ő nmlga a „vegyelemzés“-t még a reáltanodáknak is csak a rendkívüli tantárgyai közé sorozza, tehát azon tantárgyak közé a melyekről eme törvényjavaslatban egy helyt ez áll: „az illető középtanoda viszonyihoz képest . . . előadhatók“; más helyt meg ez: „ily tantárgyak tanulására **csupán önkényt vállalkozó** tanulók kötelezhetőek“.

Szakosztályunk aggodalommal gondolta el, hogy ha e pont így válik törvénynyé, s ha e törvény az iskolákban is így betűszerint alkalmaztatik, ez által az anynyira fontos „vegytan“ tanítása csaknem semmit érvé deválválódik; mert így sem a vegytan tanárai nem lesznek kötelezve arra, hogy tárgyakat kísérletekkel s elemzésekkel világositva tanítsák, sem pedig a tanulók arra, hogy a vegyelemzésekben kivétel nélkül pontosan részt vegyenek, s illetőleg

hogy ily elemzéseket és vegyi előállításokat (praeparatiokat) magok is tegyenek. Szóval: a fennebbiek szerint magából a törvény szavaiból és szelleméből azt olvashatná ki a tanár és tanítvány egyaránt, hogy a középtanodákban a vegytannak csak „elméleti“ része a köteles tantárgy, de a vegytani gyakorlatokkal (chemiai practicum) már legfőlebb csak rendkívülig kell foglalkozni.

Ezt azonban a miniszter sem akarhatta; mert így a vegytant, a mely pedig — természetesen — a miniszteri javaslatban is köteles tantárgy, sem kellőleg megértetni és megkedveltetni, sem módszertanilag helyesen tanítani nem lehetne, ezek nélkül pedig sem célja, sem sikere nem lenne az egész tanításnak.

Hogy tehát e veszély — a törvény rossz szövegezése miatt — csak egyetlen iskolába is be ne következhessek, kéressék meg a miniszter önmaga, hogy a 8-ik cikkely 2-ik pontja f.) betűjét mint nemcsak feleslegest, de téves magyarázatokra is alkalmat adhatót, mellőzze teljesen; s e helyett azon pontok után, a melyekben a vegytan mint rendes tantárgy szerepel, tegye vagy tétesse oda még ezt: „vegyelemzéssel és kísérleti alapon“.

Ez ajánlatunk minden további indoklását feleslegesnek tartva, még csak is azon általános véleményünk nyilvánítására ragadjuk meg ez alkalmat, a mely szerint a demonstratív és experimentalis tudományokból csak is annyit és oly mértékben kell tanítani a középtanodákban, a mennyit s a milyenben ezek a szükséges demonstratiókkal s experimentatiókkal is kísérhetők, s illetőleg felvilágosíthatók“.

Ezek „nevelési bizottmány“-unk „középtanodai szakosztály“-ának a középtanodák tantárgyait illető megjegyzései és véleményes javaslatai. A „Törvényjavaslat“ többi részeinek tárgyalásáról, s az ennek folytán felmerült véleményekről, s hozott határozatokról a legközelebbi füzetben.

Közli

Váradi Károly,
a bizottmány jegyzője.

Egy protestáns pap, a ki a protestantismust és Krisztus evangéliumát megtagadja, s még valami.

Voltak pedig hamis próféták is a község közt, kik által az igazságnak útjra káromoltak, és a tehetetlenség miatt magoktól gondolt beszédekkel belölettek kereskedést szereznek. —
2 Pét. 2, 1—3.

Az emberiség története nem olyan, mint egy csendesen hömpölygő patak. Olyan az, mint a tenger, melyben az eszmék és elvek szakadatlanul hullámszanak, s az igazság és jogosság elvei harcban állanak az emberek önző céljaival és törekvéseivel. Megtörténik ugyan néha, hogy az önzésnek sikerül bilincsre verni, egy ideig elnyomva tartani és szenvedtetni az igazságot, jogosságot és szabadságot. Ámde az elnyomott szellem rabsága nem tarthat soká. Az eltiport igazság tiszta tudatától és mély érzetétől áthatott erős meggyőződés és akarat, valamint a kor felvilágosodott szelleme is, segélyére jönnek az elnyomottak. Az igazság — miként a phoenix — hajdani alakjainak hamvaiból újjá születik, s az élő nemzedékre az isteni szellem új napvilága derül.

E nap már is felderült az emberiség életében. A vallásos, egyházi és erkölcsi életben mindenféle századok óta nem látott életjel és mozgalmak keletkeztek. Az egyes orthodox egyházak megtisztulásuk és megújulásuk előestéjén állanak. Az erkölcsi élet emelkedik. A hit és tudás közé emelt válaszfal leomlott. A keresztény vallás a jobbak előtt már is abszolút érvényre kezdett emelkedni. Az igazság diadalát biztosító feltételek megszaporodtak. A szabad sajtó és a nyert meggyőződés szabad nyilváníthatása üdvös hatást gyakorolnak az emberiségre. A tömeg mindenütt ébred, világosodik, tudatra jó. Kezd belátni a kárpitok mögé. Érzi lelkének szükségét, igényeit és teendőit. Érzi a vallásszabadság boldogító erejét, szépségét és békéjét. Érzi, hogy Isten immanens a minden-

ségben és saját lelkében. Látja az elavult régi hitalakokhoz tapasztó anyagi és szellemi kényszer alávalóságát, a lelki zsarnokok önzését, úzelmeit, és a régi téves hitalakok tarthatatlanságát. Látja, hogy a hitnek örök alakot készíteni nem lehet; mert annak, mint lényegtelennek, mint az emberinek, a korszakok vivmányai, az emberiség gondolkozása, ismerete, meggyőződése és viszonyaihoz képest változnia kell. Azt is látja, hogy a hit és vallás dolgában mindenki teljes egyéni szabadságra jogosult, saját hitének mindenki független alkotója, a melyben őt senki sem korlátozhatja s a melyet helyette senki meg nem alkothat. Szóval, az ember mindenütt kezdi belátni, hogy ő nem nyomorult féreg az orthodoxia tanai értelmében, hanem ember, kinek keblében immanens isteni szikra van, a mely őt minden földi intézménynél nagyobbá teszi, minden mulandó dolgok fölé emeli és Istennel közvetlen kapcsolatba hozza.

Ily nagyszerű a vivmány, a melyet ma az emberiség legszen-
tebb ügyének érdekében felmutatni lehet. Sokan ezt egészen a leg-
újabb kornak, a modern theológiának tulajdonítják, s csupán
Hegellel és Schleimacherrel, s utánok élt férfiakkal hozzák kapcsola-
latba. Tagadhatatlan, hogy Hegel és Schleiermacher sokat tettek a
theologiai tudomány és vallás érdekében: az értelmet felvették a
szemlélődésbe és a tudományt a hittől kibékítették. Az utánok élt
s ma is élő jelesebb theologusok és philosophusok szintén sokat
tettek ama vivmányok fejlesztésére. De bár mennyire is tiszteljük
mi azokat, a kiket a modern theologia és az újabb kor vallási viv-
mányai élén látunk, el kell ismernünk azt is, hogy ők csak a moz-
galom élére állottak; de nem ők készítették azt elé.

Az emberiség fejlődésének története azt mutatja, hogy vala-
mint a reformatiot, úgy a modern theológiát és az újabb kor viv-
mányait nem egyes emberek, hanem századok készítették elé. Az
egyház embereket nevelt, hogy hibáit átlássák, s eszközöket adott
kezőkbe, melyekkel ama hibákat ostromolják és az egyházat meg-
támadják. E tanultabbak tehát a hibák látására és a kezőkbe adott
fegyvernél fogva szót emeltek az egyház zsarnoksága ellen, s sza-
badabb tért kívántak a korrall fejlődő embéri lélek számára. Így
történt ez a reformatio és a modern theologia keletkezése alkalmá-
val is. Ámde a reformatio nem Lutherrel és Kálvinnal, s a modern
theologia nem a pantheistico-anthropogistikus Hegellel és a bizo-
nyos tekintetben supranaturalistikus és mystikus Schleiermacherrel
kezdődik. Ezeknek kezdete felnyúlik az egyház első századaiba. Az

egyházban mindig volt egy-egy Praxeas, monarchianus, Sámosátai Pál, Arius, kik az egyházba béhozott tévtanok ellen felszólaljanak, az egyházat hibáiért megtámadják, s a keresztény vallás örök igazságai érvényesítésén munkáljanak. Volt Huss, Wicleff és Guttenberg, kik a reformatiora többet tettek, mint magok a reformatörök, s az egész wormszi gyűlés. Volt Servét, Socin, Dávid Ferencz, az unitarizmus, arminianismus, Galileo, Newton, Kant és Lessing, a kik és a melyek sokkal többet tettek a modern theologia érdekében, mint azok, a kiket az egyes írók annak élére állítanak. A reformatörök az előttök élt nagy szellemek fényénél nőttek fel. Ők csak a jelszót adták meg a reformatiora s harczosai voltak; de nem ők érlelték meg. Kifejtették és megérlelték azt a tudomány ihletett bajnokai, azok a mivelt görögök, a kiket a törökök Konstantinápolyból kiűztek; megérlelték a hussiták és waldiak, a mivelt hajdankor klasszikus iratai, az őskereszténység bajnokai, Arius és mások munkái, az egyházi atyák iratai, a zsinatok egybehangzó és ellenkező végzése és a biblia. Valamint ezek, ugy minden újabb felfedezés, a törvénytudomány, tudomány, művészet, ipar, kereskedés újabb meg újabb vívmányai, fejlődése, mind meg anynyi tényezői voltak a reformatio keletkezésének. A modern theológiára pedig az unitarismus, az ennek hatása alatt, eszmélő és szabadabban lélegző öntudat, s az újabb kor philosophusai és theologusai törték meg az utat az emberiség közé. Ezek készítették azt elő segítve az újabb kor szelleme és az isteni gondviselés által, a mely az emberiséget koronként egyes válságokra és fordulatokra kifejtette és megérlelte. A modern theologia bajnokai csupán kimondották azt, a mi egy Sámosátai Pál és Dávid Ferencz lelkében élt, a mi az idők méhében elkészült, s a mit a bíráló történelem, a komoly vizsgálódás, éles megfontolás és az emberiség lelki szükségei a lélek mélyéből újra felszínre hoztak.

Ily úton és ily tényezők által jutott az emberiség a jelen nagyszerű vívmányai birtokába. Ezernyi ezren harcoltak az emberiség legszentebb jogai, a lélek nemes áspirációi és követelései érdekében, számosan buktak és vérzetek el a legszentebb ügy védelmében. De az igazság a századok önző és sötét szellemei törekvései ellenére is diadalmas lett. E diadal kétszeres erőt és bátorságot adott a bátraknak. Még az eddig félénkeket és közönyösöket is bizonyos lelkesedés ragadta meg az ember lelki békéje és legszentebb jogai érdekének előmozdítására. Azonban a jóknak és

nemeseknek minden törekvése sem tudta kiirtani a roszt az emberiség közül. Fennmaradtak, s még ma is léteznek a régi rosznak némely magvai, az elenyészett sötét századok kísértetei, mint az emberiség életfáján rágódó férgek, a világosságot mindenütt követő árnyak. Fennmaradt a tudatlanság, a bigoteria, a régi roszakhoz való merev ragaszkodás, az újabb kor igaznak bizonyult vívmányainak megvetése, az újabb kor szellemébe és viszonyaiba beilleszkedni nem akarás, az önző ros akarat és a felszíneskedő félszegség. Ezek még ma is készek megostromolni az eget. Készek megtagadni az isteni kijelentést, ha ez a régi kor öntudatával és hitével ellenkezik. Folytonosan ellenségeknek tartják Istennek a kebelben és a nagy mindenségben tett nyilatkozatait, a tudást és a hitet, csakhogy a háborgó és zavargó lelket kizsákmányolhassák. Istent kiszakítják a mindenségből, s csak néha, csodaszerűleg, léptetik be abba, saját tanaik rovására, melyek az isteni gondviselés folytonosságát tanítják. Magokat a szent lélek közvetlen fegyelme és vezetése alatt képzelik, s aztán böszülten dühöngenek minden szent, józan és evangéliumszerű törekvés ellen. Az emberiségből kinőttek és így tanulni, haladni nem kívánnak, nem akarnak, sőt gógös, inquisitori rágalmat szórnak minden haladó ember, minden haladás ellen, mely saját álláspontjukon elől áll és azt fenyegeti; s minden oly nemes törekvés ellen, melynek célja az, hogy az emberben az embert felébressze, kifejtse, tökéletesítse, zsarnokságaik alól kiszabadítsa, s a lélek szabad és nemes irányu működésének, röptének szabad tért nyisson. Szóval a középkornak e sötét szellemei lekiabálnak és üldözni óhajtanak minden nemest, szentet és jót; készek nevetségessé tenni magokat, csakhogy üzemeiket tovább is gyakorolhassák az emberiség rovására.

Egy ily, a jelen kor józan haladása és az unitarismus ellen „ad majorem Dei gloriam“ intézett támadást és bösz dühöngést van szerencsém a t. olvasóknak az alábbiakban eléadni és kissé bonczolás alá venni.

Én ugyanis a mult 1872-ik év octoberében, a „Magyarországi Protestáns Egylet“ 2-ik évi közgyűlésén, az egylet t. választmánya megtisztelő felszólítása következtében egy felolvasást tartottam „A szabad irányu kereszténység állása, előnye és teendője a kereszténységben“ felett. E felolvasásomban mindenek előtt üdvözöltem az egylet összgyűlt tagjait. Örömet

fejeztem ki az egylet szabad és nemes irányu működése, s a már is kivivott siker felett. Különösen kiemeltem az ember teljes lelkiismereti szabadságát, s az őt nemcsak megillető, de kötelező szabad vizsgálódás jogából és elvéből kifolyt két fő vallási irány: az orthodoxiát és a szabad irányu kereszténységet. Rámutatam arra az ellentétre, a mely a középkor tévtanaihoz kövült orthodoxia, s a mai kor és öntudat kívánalmái és vívmányai közt létrejött Azokra a veszélyekre is rámutattam, a melyek ez ellentétből folyván, nemcsak magát az orthodox egyházat, de a haladó társadalmat, a Jézus evangéliumát, és az emberi lelket is fenyegetik. Jeleztem a szabad irányu kereszténység álláspontját és felmutattam azokat az előnyöket, a melyekkel a keresztény vallás abszolút igazságait tisztán hirdető és a közműveltséggel folyton lépést tartó szabad kereszténység az orthodoxia felett bir. Körvonaloztam a szabad kereszténység nézeteit. Kimondottam, hogy Isten nemcsak koronként és csodaszerűleg jelentette ki magát és akaratát, hanem folytonosan nyilatkozott és nyilatkozik ma is. Kimondottam, hogy a hit a tudással nem ellenkezhetik. Kimondottam, hogy bár a szentírás magában foglalja a vallás abszolút igazságait, mindazáltal nem titokteljesen létesült munka, hanem emberi irat, a mely az emberi rövid látás és tévedéshez képest hibáktól sem ment, de a melynek éppen ily szempontból tekintve van nagy bece. Kimondottam, hogy Isten immanens a világ-egyetemben, s az ember az ő közétlen hatása és befolyása alatt áll. Kimutattam az Isten és ember közti viszony szoros voltát, szeretetre méltóságát, az e viszonyból folyó elveket, s az embernek Istentől való áthatottsága szükségét, az ő akaratának hű teljesítését, a mely egyedül építi fel az Isten országát. Végre hangsúlyoztam azokat a teendőket, a melyeket a szabad kereszténységnek szem elöl tévesztenie nem lehet, nem szabad; kiemelvén, hogy a szabad kereszténységnek az a teendője, hogy a theológiát minden mystikus, materialistikus, atheistikus, pantheistikus és rideg dogmai tévelygéstől megtisztítsa, azt speculativ, történelmi-birálati alapra fektesse, s főszólyt a vallásos és erkölcsi életre, a gyakorlati vallásosságra helyezzen. E tekintetben buzgó működésre hivtam fel az egylet tagjait. Felhivtam, hogy hirdesse mindenki bátran és szabadon a maga meggyőződését. Hassanak a népre irodalmi, társadalmi úton és a szószékből. Gyűjtsák meg a szabad gondolkozás és vizsgálódás fáklyáját a nép minden rétegében. Erősítsék a gyengét, s Jézustól tanult szelidséggel és szeretettel vezessék vissza az igaz ösvényre az eltévedettet.

Ez fővonásokban a Pesten tartott felolvasásom tartalma és tárgya. Miután a Protestáns-egylet működésének minden mozzanatát nyilvánosságra szokta hozni, hadd lássa mindenki, mit és megnyitott, minő irányban és szellemben folyt be a szabad vallásos és erkölcsi élet, s ez által a közboldogság előmozdítására: ennél fogva az én felolvasásom is megjelent az egylet „Évkönyvében.“ Nem is kellett ennél egyéb a debreczeni orthodoxia barátainak. Alig jelent meg az emberi lélek legszentebb jogai, s az igazság érdekében és érzetében Pesten tartott felolvasásom: az ebből kisugárzó teljes lelki szabadság és józan vallásos elvek hatása felrebbentette és haragra ingerelte a debreczeni Prot. Figyelmező hivatottait és barátait, a kik egyébiránt eddig sem tanusítottak valami különös, jézusi szelidséget és szeretetet olyanok iránt, a kik nem úgy gondolkodtak, mint ők. Ezek közül egyik, bizonyos Frecska Lajos ur — czikke után ítélve lutheranus lelkész, s mint ilyen a szeretet evangéliumának hirdetője — a „Protestáns Egyletben“ tartott felolvasásomat incidensül véve, egy oly dühöngő és elítélő cikket irt és közölt, a debreczeni Prot. Figyelmező 1872. f. XI. XII. füzetében „Protestáns egylet-e, vagy unitária propaganda“ czim alatt az unitarizmus és a szabad irányu kereszténység ellen, a melynek módorát, hangulatát, tartalmát és szellemét látva abba a zavarba jő az ember, hogy nem tudja, vajon saját szavaira is elhiggye-e, hogy ő pap. Mert nagyon nehéz elhinni, hogy pap és a szeretet evangéliumának hirdetője lehessen az, a ki a szeretetről megfélekedezik, s a türelmetlenség által magát elragadtatni engedve, oly vádakot vesz ajkaira, a melyek egy pap szájába egyáltalában nem illenek. Azért is nehéz elhinni, hogy Frecska ur pap volna, mert az evangélium és a mi mai fogalmaink szerint egy papnak az emberek világosságának kell lenni. Annak magasan kell állania a műveltségben, tisztában kell lennie önmagával, határozott állásponttal kell bírnia, ismernie kell a szentírást, a keresztény egyház régibb és újabb történetét, a dogmák kifejlődését, az egyes felekezeteket, azok nézeteit, elveit, a régibb és mai kor vallásos mozgalmait, hogy ne jöjjön ellenkezésbe az evangéliummal, önmagával, egyházával, s ne állítson olyasmit, a mi az igazsággal ellenkezik, mint a jelen esetben tétvé. A Frecska ur czikke pedig mindezeknek az ellenkezőjéről győz meg minket.

Frecska ur az unitarizmus és a szabad irányu kereszténység ellen intézett eme cikkében, hogy szavainak nyomatékot adjon,

legelőbb is vallomást teszen saját egykori eretnekségéről, s magát mintegy martyrnak tünteti fel, mint a kinek hitvallása veszélyben forog. Mintha bizony valakinek kellene az ő, egyéni hitvallása. Azután az eretnekség ösvényéből való csodás és legendaszerű kiszabadíttatását említve meg, magát, mint általában az ultramontanizmus szokta, a szent lélek fegyelmezése alatt állónak adja ki, s ennek czége alatt harcol a niceai zsinat óta készült hitformák érdekében és elítél mindent, a mi szép, jó és igaz, s a mi nemest az emberi haladás felmutat. *) Ezután „szent lelkével“ az unitarizmus ellen fordul. Azt a legnyersebb rationalizmusnak nevezi. Azt mondja, hogy az unitarizmusnak egyik előnye: a tudomány elvadulása; a másik: az egyházi élet elfajulása, a mely nem tud mértéket tartani, s a melynek culminatioja a rémuralom; állása pedig az élődi növényeké. Szerinte az unitarizmus élődi növény a protestantizmuson. Fennáll szerinte Erdélyben azért, mert az ottani ref. egyházon él, annak életét szívja; mert utánozza azt minden külsőségben, hogy protestánsnak tartassék; s mert megünnepli vele a husvétot, holott embernek ünnepet szentelni bálványozás. Unitárius propagandának nevezi a protestáns egyletet azért, mert Channing világhírű művei terjesztésére segédkezet nyújt. Tovább Channinget ismerteti, s az amerikai unitáriusoknak az elenyészésig csekély voltát hozzá fel. Ezután azt hányja az unitáriusok szemére, hogy ők saját állomásaik helyett a ref. egyház gazdag sinecuráira vágynak. Kimondja, hogy hazánkban csak ágost. és helvét hitű protestánsok vannak, — továbbá, hogy az unitáriusok nem protestánsok, a potestánsoknak nem hitfelei, mert őket protestánsoknak honi törvényhozásunk sem ismerte el; s megköszönve a rokonságot, kéri, hogy kíméljék meg a prot. egyházat. Végre — és ez a legjellemzőbb egy keresztény pap czikkében — így végzi az unitarizmus elleni dühöngéseit, melyeket egy idétlen és költött párbeszéddel igyekezett illusztrálni: „mig én, és velem együtt ezer meg ezer luth. lelkész a reformatusnak formalis áttérés nélkül nyújthatja az Ur vacsoráját, mert ő édes test-

*) Prot. Figyelmező, 1872. foly. XI. XII. 504--507. l.

vérem; míg a r. katolikust, ha áttér, csak confirmá-
lom, mert keresztsége, apostoli hitvallásánál és a
helyes keresztségi formulánál fogva, érvényes: **az
unitáriust, ha áttér, megkeresztetem, mert keresztségét
el nem ismerhetem.** *) Megjegyzendő, hogy Frecska urnak egész
cikkje pusztá állításokból áll, a nélkül, hogy azokat legalább való-
színűvé tudná és akarná tenni. Szóval egész cikkén az ámitás, a
tehetetlenség és felszineskedő félszepség ömlik el, úgy anynyira,
hogy az ember valóban csodálkozik, hogy a tudós Révész Imre, ha
valakit az unitarismus és a rokon vallási irányok ellen lapjában
fel akart léptetni, miért léptetett fel oly embert, a ki sem a pro-
testáns egyház álláspontját és hivatását, sem az ellenfél állását
nem ismeri, sem az orthodoxia szokott fegyvereivel nem rendel-
kezik, s csupán dühöngeni, de bizonyítani semmit sem tud. Ugy
látszik, hogy a szent lélek ez alkalommal cserben hagyta, nem
akart igaztalan és ámitó szerepben segédkezet nyújtani.

Ez az öszszege ama fanatikus kifakadásoknak, a melyeket
Frecska ur az unitarismus ellen szór. Valóban, midőn az ember
ezeket végig olvassa és elgondolja, lehetetlen, hogy eszébe ne jus-
son az inquisitio, a maga eretnek-üldözéseivel. Lehetetlen, hogy
eszünkbe ne jusson a jezsuitáknak Kázmérhez, Jülich és Bergland
hercegehez intézett amaz ajánlata:

„O Casimire potens, servos expelle Calvinii,
Ense, rota, ponto, funibus, igne neca“.

Lehetetlen, hogy ne fájjon a Frecska ur „szent lelkének“ az, hogy
ma már többé nem rendelkezhetik oly eszközökkel, a melyekkel az in-
quisitio papjai, a kik magokat szintén a szent lélek közelelme
alatt állóknak mondották, régebben eretnekeket irtottak. Ő bizonyára
végre is hajtaná a jezsuitáknak fennebbi ajánlatát minden szabad gon-
dolkozásu keresztényen. Csakhogy ma már az idők megváltoztak. Az
idő elvette az anyagi fegyver élet. Ma csupán szellemi fegyverekkel lehet
harcolni. S e tekintetben a sajtó szabad, mindenkinek szolgálatára áll.
Frecska ur elvileg ugyan annak sem barátja, mert a sajtó világot
derít, de a gyakorlatban azt is igénybe veszi, csakhogy magát el-
lenfeleire dühöngesse, s tőlünk unitáriusoktól még a keresztény-
séget is megtagadhaassa. Ebben neki saját álláspontjából kiindulva
tökéletes igaza is van elvileg. Elítélt elvet azonban gyakorlatilag
alkalmazni: ez következetlenség.

*) Prot. Figyelmező. 1872. fofy. XI XII. füz. 508—513. l.

Ily következetlenség és zavar kifolyása a fennebb érintett és az unitarismus ellen intézett igaztalan czikke is. Ilyennek tekintették azt azok a lapok, a melyek Frecska urnak cikkéhez hozzászóltak; s ilyenek tekintette bizonyosan a Figyelmező olvasóinak gondolkozó nagyobb része. Ez oldalról tehát felesleges volna hozzászólanom a Frecska ur dühöngéseihez. S hogy mégis teszem, ez onnan van, mert egyfelől szomorú dolog, hogy ma, a XIX-dik század második felében, egy protestans pap anynyira megfélemezék hivatásáról; másfelől, fájdalom, még ma is vannak, a kik még az alaptalan rágalmat és hazugságot is elhiszik, ha azokat valaki komolyan eléadja; s harmadszor, mert Frecska ur teljes komolysággal látszik állítani azt, a mit az unitarismus ellen mond. A Frecska ur modorából kiindulva nem volna más út a kérdés tárgyalásánál, mint az ő helyzetének nevetséges voltát kimutatni. De a fennebbi körülmények azt igénylik, hogy komolyabban bánjak állításaival, mint a hogy érdemlik, anynyival is inkább, mert az ő kihívó hangjának viszhangzásával csak növelném a sérelmet, a melyt ő fanatismusával a kereszténység ügyén ejtett. Mielőtt azonban a kérdés érdemleges vitásába bocsátkoznám, szükségesnek tartom Frecska urat a t. olvasó közönségnek bemutatni, mert egy ismeretlen ellennel való harczunkban szükséges annak erejét, álláspontját és irányát ismernünk.

I.

Hogy valakit megismerhessünk, annak jellemét alkotó vonásait kell megismernünk. Lássuk tehát a Frecska uréit.

1. Frecska urnak legelső jellemvonása az, hogy ő fanatikus.

Némely embereknél a vallásos érzelem megbetegszik. E beteges állapot az által keletkezik, hogy az emberben a babona és előítélet egyesül a rossz indulatokkal. A babonának és előítéletnek az ember rossz indulataival való egyesülése szüli az ember beteges állapotát, s ez a fanatismust. A fanatikus beteges érzelmeitől áthatva azt hiszi, hogy minden érette létezik. Ez önző szenvedélyből kiindulva, maga teremti meg Istenét, beléje lehelli saját gyűlöletét, s azt hiszi, hogy neki nem csak ihletése van, de kötelessége is gyűlölni és haraggal sújtani saját istene elleneit. Ezt teszi is, még pedig „Isten nevében“ és ama vallás czége alatt, a melyhez előítéletei lelánczolóak.

A fanatismus minden korban létezett. Ez egyike ama nyava-

lyáknak, a melyek az emberiséget meglátogatják. S ha e nyavalya egyszer az ember vallásosságához hatott, akkor a legnagyobb szélsőségekre ragadja. Láthatni ezt a kereszténység történetében; melyhez hasonló fanatizmus még a bálványimádók és pogányok közt sem létezett. Az embernek e beteges állapotában a jó és rossz, a nemes és nemtelen, az igaz és hamis elvesztik megkülönböztető jellegüket, öszszefolynak; a jó rossznak, a rossz jónak, vagy mindkettő azonosnak tetszik. Ilyenkor a fanatikus azt hiszi, hogy habár maga is áthágja, s hamis tanításaival másokkal is átháthatja az isteni s emberi törvényeket, mindazáltal még sem hihás, mert ő szent lélekkel van teli, annak fegyelme alatt áll. Azt hiszi, hogy Isten tőle ellenei üldözését, szidalmazását kívánja. S minthogy szüntelen e hiedelem kinozza, ez okból nincs oly ámitás, a mit ki ne találna, s nincs oly kinzó szer, a melyet — ha lehet — ne alkalmazna.

A fanatikusok lánczolata véres nyomokkal huzódik végig az emberiség történetén. Mózes fanatizmusából parancsolta a zsidó népnek, hogy a bálványimádó nemzeteket kiirtsa, a kik pedig egy szikrával sem voltak alábbvalók a zsidóknál, éppen azt a természeti vallást követték, a melyet a zsidók. Józsué és Dávid fanatikusok voltak. Saul fanatizmusából üldözte a keresztényeket. S Justintól kezdve a jelen századig hányan voltak, a kik kezökben a keresztel, s szájukon az evangéliummal irtották az eretnekeket, nem tekintve a vérségi s más szent kötelekeket? Valóban az apocalypsis eme vadai hosszasan pusztítottak.

Ma már a fanatizmusnak eme vad állatai, az emberi sülyedésnek eme jelei, nem léteznek ugyan; azonban szelidebb alakjai fenvannak. Találkozunk velök a theologiai viták terén, egyes vallási folyóiratokban. A fanatizmusnak ilyen szelidebb alakját képviseli Frecska ur, a kit előítéletei és babonája hozzálánczolván egy sötét korszak alkotta hitformákhoz, egy hármasság istenséghez, s némely tévtanokhoz, azt hiszi, hogy neki — ha Isten előtt kedves akar lenni -- mindazokat üldöznie és szidalmaznia kell, a kik nem az ő beteges képzelődései szerint nézik a vallás lényegét és alakjait. S e tényre jogosítottnak érzi magát, mert hisz őt a „szent lélek fegyelmében tartja“. Csak azt nem tudom, hogy miféle szent lélek lehet az, a mely Frecska urat a másként gondolkozók elítélésére és szidalmazására vezérli. Ily szent lelket mi unitáriusokul az evangéliumból nem tanultunk ismerni. Mi a szent lelket olyan-

nak ismerjük, a mely szeretetre, türelemre tanít, a mely felvilágosítja értelmünket, s erősít az igazság és jogosság gyakorlásában. És éppen ez az, a mi

2.) Frecska urnak második jellemvonását alkotja, a mely nem egyéb, mint az, hogy ő az evangélium tanításait megveti és megtagadja. Az evangélium az Isten megoszolhatatlan egységét tanítja. Ezt az egy Istent imádtá Jézus, s ennek imádására tanította tanítványait. Frecska úr ellenben ezt az egy Istent három részre osztja. Az evangélium Jézust valóságos embernek és a szent lelket isteni befolyásnak tanítja. Frecska ur ezeket külön isteneknek és az istenséget alkotó személyeknek tekint. Az evangéliumban Jézus ártatlanoknak mondja a kisgyermekeket. Szerinte „ilyeneké a mennyeknek országa”. Frecska ur szerint a kis gyermek eredendő bűnben születik, nem ártatlan, hanem már kész megátalkodott bűnös. Az evangélium embertársaink általános szeretetét tanítja. Azt parancsolja: „legyetek szelidek, mint a galambok”, és legyetek atyámfiai szeretettel felékesítettek, nem fizetvén szidalommal a szidaloméért”. Frecska ur ellenben — miként az ő testamentumi zsidó — csak a lutheranust tartja felebarátjának. A ki más kifejezésekkel imádja Istenét, azt gyűlöli, a keresztény egyházból türelmetlenül kirekeszti, szavait kortesfogásoknak nevezi, megveti és kárhoztatja. Minő nyilatkozat ez egy ker. pap szájában: „ha akár gyülekezetem, akár egyházi hatóságom a prot. egyesület tagjait szószékre akarná juttatni, ezt csak holt testemen át tehetné”. Hijában, nem várhatunk fegyebet oly embertől, a ki Krisztus lábainál soha sem ült, hanem csak az athanasiusi hitformára figyelt. Az evangélium egyik legfontosabb parancsa ez: „legyetek tökéletesek”. Frecska ur ellenben anathemával sújtja azt, a ki Jézusnak e fenkölt parancsát teljesíti, s haladni akar és tökéletesedik.

Ez összehasonlításból látni való, hogy Frecska ur teljesen megtagadja Jézus evangéliumát, egészen ellenkezőt tesz és mond avál, a mit Jézus tanított és tett, és így neki ellensége.

3.) Frecska urnak harmadik jellemvonása az, hogy ő — bár protestáns pap — megtagadja a protestantismus szellemét. Midőn Luther az emberi lélekre kovácsolt újabb békót, a pápai bullát tűzbe dobta, előtte Jézusnak e két emelkedett mon-

dása lebegett: „legyetek tökéletesek“, és „megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká teszen titeket“. S az evangéliumnak e nagyszerű tanítása nyomán kimondotta a lelkiismereti szabadságot. A lelkiismereti szabadság ezóta a protestantizmus vezérelvévé lett, s dicső eredményeket vivott ki az emberiség számára. Frecska ur ellenben nem tűri, hogy valaki a protestantizmus vezérelvéhez hű legyen, s a szabad vizsgálódás jogát gyakorolja. Ujra békőba szeretné verni az emberi lelket, miként Hengstenberg tevő Berlinben. S kiátkozza a ker. egyházból azokat, a kik a lélek jogait érvényesítve, az ő akarata ellenére, szabadon vizsgálódní, a vallásos öntudatot a korszellemmel kibékíteni, a val kezét fogni, és a vizsgálódás eredményei segélyével haladni merészelnék.

4.) Frecska urnak negyedik jellemvonása: a materializmus u s.

Ma már egy értelmes és ítélni tudó, még orthodox ember sem hiszi el, hogy a „teremtés könyve“ legendáit és mythusait, valamint az egyiptomi csapásokról adott elbeszélést betűszerinti értelemben, és absolute megtörtént tényeknek kell venni. Senki sem hiszi, hogy a jó és rossz ismerete — a mint a Mózes 1-ső könyve mondja — egy fa gyümölcse élvezéséből ered. Azt sem hiheti, hogy Isten azért üzte ki az első emberpárt a paradicsomból, mert félt, hogy miután ezek az ismeretet már megszerezték, megfosztják őt a halhatatlanságtól. A ki mindezeket elhiszi, az a Védák és a Zend Avesta mythusait is bátran elhíheti. E körülmény oda mutat, hogy hiba a bibliában is van. S ha egy hiba lehetséges, akkor kettő is lehetséges. E hibák pedig lerontják a biblia absolut tekintélyét, a melyet eddig is nem a biblia szelleméből, hanem a dogmákból kifolyólag tulajdonítottak annak csupán.

Némely theologusok és papok azonban, s köztök Frecska ur is, egészen más szempontból tekintik a bibliát, mint a mai kor felvilágosodott emberei. Azok azt mondják, hogy a biblia minden egyes könyvét Isten diktálta, s ennél fogva betűszerint igaz. S nem veszik észre, hogy éppen ez állításukkal az általuk gyűlölt materializmusba süllyednek. Lássuk csak ez állításunkat közelebről.

A biblia, az Isten fogalmát illetőleg, a legvastagabb anthropomorphismussal van teli. Az ő testamentumban Isten emberi tulajdonokkal és indulatokkal van felruházva. Ő haragszik, emlékezik, feled, jár, beszél, búsul stb. Szóval mindig emberi lénynek

van felmutatva és anynyira materialisálva, hogy mi, kik őt Jézustól léleknek tanultuk ismerni, s az evangelium világánál ilyennek szoktuk és szeretjük látni, nem tudunk kibékülni az ő testamentum dühös és boszuálló nagy emberével. Midőn, a „teremtés könyve“ szerint, Noé a bárkából kijöve áldozott Istennek: „az Ur il-latozá a kedves illatot és monda az ő szívében: nem átkozom meg többé a földet“. A Mózes 2-ik könyve szerint Isten füstben száll le a sinai hegyre, az égő csipkebokorba, s ott saját kezeivel adja át a két törvény-táblát Mózesnek. Ilyen 2 Móz. 33, 15—23, a hol az van, hogy miután Mózes Istennel sokáig beszélt, de még nem látta volt, arra kérte, mutatná meg neki az ő dicsőségét. Isten e kérésre nem azt feleli Mózesnek, hogy neki nincs teste, s ennél fogva láthatatlan, hanem „szavát hallatja“, „átmenyen előtte“, és csupán „hátulról engedi látni“. Midőn Zsodoma és Gomorra elpusztításakor Isten, mint ember, megjelenik, neki nincs tiszta tudomása az eseményekről, hanem le kell szállania és megtudnia hogy vajon ugy van-e a dolog, a mint a „kiáltás hozzáhatott“. (1 Móz. 18, 20—21.). Továbbá a Jób könyve szerint, Isten Jóbot, az őt ártatlanul sujtott csapások után ismét vagyonnal halmozza el. S e könyv szószerü magyarázata azt bizonyítja, hogy az isteni kegyelem előtt a sarkpont az anyagi jóllét.

Számtalan más helyet is idézhetnék az ő testamentumból, a melyek Istent testileg tüntetik fel, s a melyek a biblia materialis-musát bizonyítják. De a felhozottak is eléggé meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a ki az ő testamentumot szószerinti értelemben veszi, az maga is materialista. Minthogy pedig Frecska ur ilyen-nek veszi, önként következik, hogy ő materialista. Valóban szegény, hogy a ker. vallás oly sok század mulva sem tudta kiirtani az em-berekből a hitetlenséget.

5.) Abból a körülményből, hogy Frecska ur a biblia minden szavát ihletettnek tekinti, s azt betüszertinti értelemben magyaráz-a, neki egy újabb jellemvonását ismerjük fel, s ez az, hogy ne-ki Istenről hamis nézetei vannak, s nem nagy barátja az erkölcsiségnek és jogosságnak.

A Mózes 1-ső könyve szerint Isten eltaszittat Ábrahámmal egy szegény nőt, kitől Ábrahámnak már gyermeke született, s mind az anyát, mind az ártatlan gyermeket véginségnek teszi ki. A Já-kób történetében Isten nem úgy tűnik fel, a ki az erkölcsi tör-

vényt védi és megboszulja, hanem úgy, mint a ki a csalfaság pártján áll. P. o. a héber legendák szerint a jog és előny isteni akaratnál fogva az első szülöttet illette. Azonban Rebeka kedvenc kisebbik fia érdekében megcsalja vak férjét, s vele az apai áldást Jákóbra adhatja. Isten látja mindezt, s mégis a csaló részére áll, sőt beléegyezik, hogy Jákób vele szövetséget kössön olyan formán, a hogy a vad népek fétiseikkel szokták (1 Móz. 28, ²⁰—²³). Később Jákób Lábántól elszökik; neje pedig apjának legdrágább holmijét, isteneit lopja el. Hiában zúgolódnak ellenök a Lábán fiai, hiában vádolják Jákóbot hűtlenséggel. Isten Jákóbot pártfogása alá veszi; meghagyja Lábánnak, hogy neki tetteiért se jót, se roszt ne szóljon; s Ráchelt a lopásért és a lopott istenek eldugásáért nem bünteti meg, sőt tovább is isteni kegyelemben áll.

Ime ezek oly példák, hogy ha Fecska ur a biblia eme részét betűszerinti értelemben veszi, akkor ő hitetlenséget és erkölcstelenséget hiszen és tanít. E hitét tehát ne féltse tőlünk, mert bizony nekünk ily hit és ily szerű elvek — még ha önként kínálna velök — sem kellénének. Nekünk élő, munkás és gyümölcsöző hitünk van. S ezt az övével nem kívánjuk felcserélni.

6.) Fecska urnak hatodik jellemvonása az e r e t n e k s é g.

Fecska ur egész szenvedélylyel küzd, a kezünk alatti czikében, az apostoli és niceai hitformák érvényessége mellett. Hibáztatja és unitárius propagandának nevezi a protestáns együletet azért, hogy megszenvedte, hogy valaki kebelében szabadon kinyilatkoztassa, hogy az apostoli hitforma a mai kornak nem felel meg. S azt hiszi, hogy az a tény, hogy egy felolvasó az egylet közgyűlésén szabadon nyilatkozott az apostoli hitforma ellen, azt teszi, hogy az egylet azt mellőzni kívánja. Sőt határozottan állítja, hogy az egylet a hitformának mellőzését tényleg el is határozta. Fecska urnak ez állítása hamis. Ilyesmit az egylet nem határozott, s elvei szerint nem is határozhatott; mert az egylet a keresztény vallás alapjának az evangeliumot tartja, s nem egyik vagy másik hitvallást. De ha határozott volna, e ténye akkor sem jelentené azt, hogy az egylet unitárius propagandává lett; sőt tán éppen az ellenkezőjét mutatná, mert az apostoli hitformában semmi sincs az unitarismus ellen. Az apost. hitforma az Isten egységét tanítja. Egyetlen hang sincs benne arról, hogy Isten három személyben létezik; vagy hogy Jézus egyidejű, éppen oly örök és mindenható Isten, az ég és föld ura lenne, mint az atya; vagy pedig, hogy a

szent lélek személy és az istenség harmadik személye. Még a személy szó sem jó elé benne. Ez tehát teljesen hallgat a „teljes szentháromság egy örök Isten“ dogmájáról. Nincs meg benne sem a testté lett Isten, sem Jézus ellentétes két természete, sem pedig a háromságnak egyik szokott kifejezése is. E hitforma tehát egy még unitárius kor munkája, a mikor az emberek nem ismerték a később felmerült mysteriumokat és szörszálhasogató műszavakat. Innen van, hogy már a niceai zsinat többségének 325-ben e hitformát az azóta kifejtett érzelmekhez kellett alkalmazni és új hitformát gyártani. De a niceai is félig még unitárius. Ez már Jézust egylényegüvé teszi ugyan az atyával és így másodrendű értelemben őt is istennek tartja; azonban határozottan kifejezi az atya dicsőségét. És az orthodox Frecska ur ily unitárius és fél unitárius hitformák érdekében küzd. Lám, ha az ember nem tudja mit tesz és miért küzd, hogy esik a verembe, hogy lesz éppen maga öntudatlanul az unitárius elvek terjesztőjévé és harcosává, s hogy válik saját vallása hitczikkéi értelmében eretnekké az unitárius hitforma védelme által.

Frecska ur vagy az ő, vagy az új lutheranizmus tagja, vagy a Luther hive. Ha az ő lutheranizmus tagja, akkor legalább elvileg a szabad vizsgálódás barátjának kell lennie, s ez eretnekség az új lutheranizmus értelmében, mert Hengstenberg, az igazság e karikatúrájának, e judaizmusnak pápája, kiirtott abból minden nemest és érthetőt. *) Ha az új lutheranizmus tagja, akkor ez az ő lutheranizmus értelmében eretnekség. Ha pedig a Luther hive, akkor ez az elébbiek értelmében szintén eretnekség, mert e három irány eltérő és nagyon különböző.

Frecska urnak egész cikke oda mutat, hogy ő e három irány közül a legszemtelenebbet, a legdurvábbat, az új lutheranizmust követi. Minthogy azonban cikkének eme kifejezései által: „a hitvallás, a kifejtett meggyőződés, igazság és élet nyilatkozata,“ továbbá „gyülekezetemben én is az értelmetlen rationalista liturgia helyett az eredeti lutherit állítottam viszsza, **) oda útal, hogy

*) Hengstenberg az Ev. Kirchenzeitung 1827-ik évi folyamában így nyilatkozott: „Eine Lehre, welche mit der Vernunft des Menschen vollkommen stimme, würde schon dadurch den Beweis geben, dass sie nicht auf göttlicher Offenbarung beruhen kann.“ Kilencz évvel pedig az elébbi bolond nyilatkozat után azt mondotta: „Nicht jede Unvernunft ist christlicher Glaubenssatz; aber jeder christliche Glaubenssatz ist unvernünftig.“ Ugy látszik Frecska ur is ilyen formán gondolkozik.

**) Prot. Figy. 1872. foly. XI. XII. füz. 504. és 508. l.

én őt a Luther hívének tartsam, — a mit pedig czikke szelleméből sehogy sem tudok kivenni, — ez okból kimutatom, hogy ő e tette által hűtelen lett egyháza tanaihoz, s eretnkségbe esett. Ugyanis

a) A szentírás tekintélyére vonatkozólag Frecska ur egyházának tana azt tartja, hogy az ó és új testamentumi iratok szószerint ihletve vannak Istentől.

Eleinte Luther is így gondolkozott. Azonban később a szentírás absolut tekintélye ellen nyilatkozott. Az apocryphusokat különválasztotta a kánonikus könyvektől, s csak másodranguakká tette. Az ó testamentum némely könyvei hitelességét megtagadta. A Mózes törvényeiről kimondotta, hogy azok csak a zsidókat kötelezték, de a keresztényeket nem. Az új testamentum könyveiről is szabadon ítél, bár azt általán véve Isten szavának tartotta. Jézus szavait Isten szavának tartja ugyan, de azt mondja, hogy a Pál levelei többet érnek az evangeliumoknál, mert tisztább evangeliumot tartalmaznak. A Jakab levelét „szalmás levélnek;“ a Judásét a Péter 2-ik levele kivonatának, s ennélfogva szükségtelennek tartja. Luther e nézetekre saját subjectiv vizsgálódása nyomán jött. Ő a mi meggyőződésével ellenkezett, még a szent lélek diktálása után sem fogadta el. S a szentírást csak anynyiban tartotta Isten szavának, a menynyiben meggyőződésével megegyezett. Az ő elve tehát a tudás szerinti szabad meggyőződés volt. Innen látni való, hogy Luther nézete és kritikája egészen eltért az egyházi tantól. Ha eltért, eretnkségbe esett. S a ki az ő nézeteit vallja, az is eretnek az egyházi hitczikkek értelmében.

b) A hitre nézve a Frecska ur egyháza megkivánja, hogy tagjai annak szentesített hitczikkeit feltétlenül elfogadják.

Luther ebben is eltért az egyház nézeteitől. Ő semmit sem hitt el — ha mások hitték is — a minek igazságáról öntudatos szabad vizsgálódása és tapasztalata után meg nem győződött. Csak azt fogadta el, a mit tudása és lelkiismerete jónak ítél. Ezért mondta, hogy „nem tanácsos az embernek lelkiismerete ellen cselekedni“, mert ez anynyi, mint a hit ellen tenni és így vétkezni. E szerint az emberek hitének, a lelki tehetségek különbözőségéhez képest különbözőnek kellett lenni. S minthogy Istenről objectiv ismeretet szerezni nem lehet, ezért a hívők ismeretének és hitének csak subjectivnek lehet lenni.*) E hit teszi szerinte az embert

*) Luthers Werke B. 7. S. 43: „Wie wir Gott fühlen, so ist er uns. Wie wir sind, also ist unser Herr Gott auch.“

boldoggá, nem pedig az Isten kegyelme, vagy Jézus érdeme. Miután Luther a hitet ily szempontból tekintette, látni való, hogy egyháza tanai szerint eretnek. S a ki őt ezekben követi, az is eretnek

c.) Istenre nézve az egyházi tan azt tanítja, hogy ő a világtól különbözik, annak felette lakik és három személyben létezik.

Luthert ellenben Istent a világban immanensnek tartja, a ki a világon belől lakik. Szerinte Isten lélek, kivel minden teli van, még Krisztus is, s ki lényegileg mindenütt jelen van és gondviselését nem angyalok, hanem saját ereje által hajtja végre. Luthernek e pantheismusából foly az, hogy előtte a különbség Isten és Jézus közt elenyészik, s mind kettő egy mindenütt jelenvaló istenséggé lesz. Innen látni való, hogy Luthernek e pantheismus mérő eretnokség az egyházi tan értelmében. S ha Frecska ur a Luther hive, akkor ő is eretnek. Egyháza bátran elmondhatja neki azt, a mit ő egy lelkész társára kimondatni óhajt: „uram, te nem hogy lelkészem, de tagom sem vagy, hanem ellenségem“ (Prot. Figy. 505 l.).

d.) Jézusra nézve az egyházi tan azt mondja, hogy Isten leszállott a földre, itt a Mária méhébe jutván ott testet vett magára, s e testté lett Isten a Jézus.

Ennek ellenében Luther azt állítja, hogy Isten nem szállott le a Mária méhébe, hanem mindenütt jelenvalóságánál fogva ott is jelen volt lényegileg és személyesen, s ilyen formán eredt Jézus természetesen és istenileg. De más ember is e mindenütt jelenvalóság hatása nyomán születik, s a mely mértékben áthatja az embert Istennek lényege, a szeretet, abban a mértékben istenesül. Jézusnál a lényeg a maga legteljesebb mértékében megvolt, ezért szerinte Jézus egy és azonos Istennel. Ebből magyarázta ki Jézusnak az urvacsorában való testi jelenlétét is. Luther tehát e pantheismus által ismét eretneknek tűnik fel egyháza tanai előtt. Frecska ur azt mondja ugyan, hogy ő a pantheismus örvényéből kiszabadult. Azonban ő is éppen úgy hiszi Jézusnak az urvacsorában való testi jelenlétét, mint Luther. Ha igen, akkor ez pantheismus, s mint ilyen, eretnokség; valamint eretnokség az is, ha Jézus születésére nézve Lutherrel tart.

Az egyházi tan azt tanítja, hogy létezik örök büntetés és valóságos pokol.

Luther ellenben azt állítja, hogy a szeretet Istene végtelenül senkit sem büntethet, s tulajdonképi pokol nincs; mert valamint a paradicsom nem egyéb a jó lelkiismeretnél, úgy a pokol sem egyéb

a rossz lelkiismeretnél. Luther tehát e tekintetben az egyház tanaitól eltérő véleményben volt, s mint ilyen, eretnek az egyház tanai értelmében. Igen természetes tehát, hogy a ki eretneket követ, az is eretnek.

Még számtalan példát hozhatnék fel, sőt a lutherizmus minden egyes hitcikkénél kimutathatnám, hogy ha Frecska ur ama tanokat egyháza értelmében veszi, akkor ő mind a szentírást, mind a józan ész megtagadja, mert ama tanok ezekkel merőben ellenkeznek; ha pedig Luthert követi, akkor daczára a pantheizmus lekiabálásának, mégis pantheista a Luther értelmében, s mint ilyen, egyháza tanai előtt eretnek. Megkérdehetném, hogy ha — a mint a Figy. 506-ik lapján mondja — „a szentlélek őt folytonosan fegyelmében tartja“, akkor miért dühöngenek oly türelmetlenül ő és társai a biblia és dogmák érdekében? Hisz ez esetben neki sem bibliára, sem dogmára nincs szüksége. Ott van a szent lélek, a ki a bibliát diktálta. S a mit ez abba diktált, azt neki is meg fogja súgni. Azt is megkérdezhethetném, hogy e nyilatkozata után: „a mit nem hiszek, az oltárnál sem olvasnám“, miért olvassa egy unitárius kor hitformáját, a melynek „Hiszek egy Istenben“ kifejezése merő ellentétben áll egyháza háromságával? Vagy ha az apostoli hitformához anynyira ragaszkodik, akkor miért nem lép ki egyházából, holott az egyenesség ezt kívánná? Azonban én mind ezeket elhallgatom. Több példát sem kívánok felhozni. Hisz a felhozottak is elég világot derítnek annak békonyítására, hogy Frecska ur nincs tisztában a maga nézeteivel, elveivel és teendőivel.

Ime ezek a Frecska ur jellemvonásai. E soknemű, egymással ellenkező, és más embernél így együtt alig található tulajdonokkal ékeskedik az a keresztény pap, a ki vallásunkra a fennebbi szidalmakat szórta, s ettől még a keresztény nevet is megtagadta. Valóban valahányszor Frecska urnak dühöngéseire gondolunk, mindig eszünkbe jut Melius is, a ki a felvidéki unitáriusok elleni tájkézó dühében ily kérelmet intézett volt egyik főispánhoz: „arra kérem Nagyságodat, hogy azokat a fenevadakat lövesse!“ Szép gyakorlásai a keresztény szeretetnek! Miután tehát az ő sok irányu álláspontját enynyire ismerjük, vegyük rendre az ő szidalmait.

II.

1.) Frecska urnak az unitarismus ellen intézett első vádja az, hogy azt a „legnyersebb rationalismusnak“ nevezi. E nézetében osztozni látszik Szász Domokos barátom is, a ki abból a szempontból, mert az unitarismus a trinitast, a Krisztus istenségét, a vicaria satisfactiot, a praedestinatiot és más hasonló mysteriumokat sem a szentírásban sehol fel nem találja, sem pedig az ész által felfoghatóknak nem tartja, s ennél fogva el nem fogadja, az unitarismust vulgaris rationalismus-nak nevezi, és azt elítéli. Azt állítja, hogy „az unitarismus az inspiratoról és revelatoról semmit sem akar tudni; hanyatlik, mert „a rationalis elemekből igen sokat, a vallásos elemekből pedig igen keveset vett fel.*) Valójában ha e hibáztatást csupán csak Frecska emelte vol-

*) Lásd: Erdélyi prot. közl. 1873 f. 2. sz. Szász Domokos barátom e cikkében hibáztatja az unitarismust az érintett hitcikknek el nem fogadásáért, holott azokat ő sem hiheti; hibáztatja, hogy az erőszaknak engedve némely mysticus elemeket felvett a kétéjába, — holott mint egyháztörténettel foglalkozónak ismernie kellene a deési Complatio létrejötte körülményeit, melyek közt e mystikus elemek felvételétől függött az unitarismus léte. Különösen tartja, hogy a Ferencz J. barátom által kiadott kátéban az apostoli hitforma szerepel, holott miután e hitformát ismeri, azt is tudnia kellene, hogy annak ott használt alakja tökéletes unitarius hitforma, a mely csak a háromsággal, s más ily tanokkal telt öntudatot nem elégíti ki. Tovább sectaszerűséggel és ellentmondással vádozza az unitarismust, s azt mondja, hogy az a vallásos szellem öröklő szükségzeit nem elégíti ki. S midőn ezt kimondja, feleli, hogy később eme nyilatkozatával: „tán valamenynyi felekezet közt az unitarismus az, a mely bővölködik mindazon erényekben, a melyek egy felekezetnek intensiv erőt és maradandóságot kölcsönöznek“, éppen ő maga jön ellentmondásba önmagával, elismervén az unitarismusról annak életrealizálását, gyakorlatiasságát és maradandóságát. E nyilatkozata éppen olyan, mintha azt mondaná: a fa rosz ugyan, de a gyümölcse a legjobb; vagy mintha Bajtaynak Mária Theresiához tett felterjesztését ismételné, a melyben az áll, hogy „az unitariusok becsületes derék emberek, hű alattvalók, jó gazdák, értelmes és jó hazafiak; de éppen szorgalmuk és jó erkölcsük által veszélyesek az egyházra“. Végre miután az unitarismus erényeit és mások feletti jellemvonásait kiemelte, azt mondja, hogy még sem az unitariusoké a diadal pálmája, hanem a Luther és Kálvin-féle irányzaté, melylyel hite egész erejével vallja, hogy „Isten jelent meg a testben“. Valóban e nyilatkozata ama vermittleri szerepeket juttatja eszünkbe, a melyek Németországban oly haszontalanoknak, mulékonyoknak és kéteseknek bizonyultak. Szász Domokos barátom is szabadon nyilatkozik egy szabad irányu egylet kebelében egyháza egyik hitcikkéről; de másfelől Debreczennel sem akar szakí-

na az unitarismus ellen, akkor ezt oly egyéntől, mint ő, számba sem lehetne venni. De hogy Szász Domokos is, a ki a különböző vallások történetével és fejlődésével foglalkozott, ily nyilatkozatot teszen az unitarismusról, ez kissé különösnek tetszik. Azonban ez is csak azt tanusítja, hogy vagy nem veszi kellő figyelembe sem a rationalismus külön fajait, sem az unitarismust, s ennél fogva összeválti; vagy pedig ha tekintetbe veszi is, nem akar különbséget tenni. Pedig a kettő anynyira különböző, hogy a ki komolyan akar beszélni rólok, össze nem tévesztheti.

A rationalismus tényleg háromféle. Az egyik a vulgaris rationalismus, a mely azt hiszi, hogy a régi rendszert észszerű magyarázat útján a józan értelemmel meg lehet egyeztetni. A második a speculativ rationalismus, vagyis a rationalisták philosophiai aristokrátiája, a mely azt tartja, hogy a régi rendszert a józan értelemmel a speculativ eszmék alapján egyeztetni össze. A harmadik a kritikai rationalismus, a mely előre és hátra tekintés nélkül vizsgálódik, s elvet mindent, a mi előtte megállhatónak nem tetszik.

Az unitarismus ez utak és módok egyikét sem követi. Jól tudja, hogy a mily oktalanság a régi rendszert akár észszerű magyarázattal, akár a speculativ eszmék alapján, a józan értelemmel kiegyeztetni igyekezni, — éppen oly elhibázott dolog volna az emberi lélek szükségeinek, s az e szükségeket kielégítő tényezőknek alap nélküli vizsgálása. Az unitáriusok mindazt elfogadják, a mit a szentírás, a lélek, a tapasztalat, a tudomány és ennek vívmányai, s az emberiség nemes lelkü tanítói együtt és egybehangzólag tanítanak. De a mit a szentírásban fel nem találunk, a mi a történelmi bírálat és a tudomány előtt nem igazolható, a lélek szükségait ki nem elégíti, mint p. o. azt a jellemzést, a melynél fogva a lutheránus és kálvinista egyházak hitformáikban az absoluttökélyekkel bíró Istent lelketlennek, igazságtalannak, kegyetlennek és részrehajlónak tüntetik fel, s más hasonló tanokat, a melyek Szász D. szerint „egységes lényünk minden irányu szükségleteit kielégítik“, mi semmikép el nem fogadhatjuk. Mi a val tartunk, hogy a vallás igazságait az emberek az emberi haladás ter-

tani, s ezért orthodoxnak mutatja magát itthon. Az általa is vallott szabad vizsgálódás egyáltalában nem fér össze a bibliának tulajdonított csilhatatlan tekintélyvel, a mely miatt minket vádol. E két irányu és ellentétes nyilatkozat nem egyezik meg egy modern theologus álláspontjával.

mészetes törvényei szerint fedezték és fedezik fel ezután is. Innen mi az inspiratiót és revelatiót folytonosnak és általánosnak tartjuk*). Nem áll tehát, a mit Szász Domokos mond, mert mi mind az inspiratiót, mind a revelatiót hiszszük, csakhogy nem a kalvinizmus értelmében. Mi Istent és a ker. vallást abszolútnak tekintjük. Az üdvösség dolgában nem a hitformákat és abstract deductiókat tesszük a boldogság feltételeivé, hanem az ember jellemét, életét, tetteit, s hitének gyakorlati nyilvánulásait. Szerintünk az üdvösség nem kívülről, hanem belőlről ered, s az ember azt aratja le, a mit vetett. Ebből önként következik, hogy mi, bár a theológiát igyekszünk megtisztítani minden idegen elemtől, de kiválóbbsúlyt fektetünk a gyakorlati vallásosságra, mint a rideg' és elvont tételre. E tekintetben sem áll tehát Szász Domokosnak az a nyilatkozata, hogy vallásunk igen kevés vallásos elemet tartalmaz. Bizonyítják az unitarizmusnak e gyakorlatiasságát azok az erények, a melyeket Szász Domokos barátom az unitarizmus jó gyümölcszei gyanánt sorolt elé. El is ismerték az unitarizmusnak e gyakorlatiasságát mind azok, a kik arról őszintén és igazán akartak nyilatkozni. Elismeri különösen egy jeles német theológus, a ki „Welchen Werth haben die christlichen Glaubenslehren“ című munkája 90-dik lapján így nyilatkozik róla: „Je mehr der Rationalismus mit seiner künstlichen Behandlung der Glaubenslehre in Abnahme kommt, desto grössere Fortschritte macht jene reinpraktische Richtung, aus welcher die Gemeinschaft der Unitarier, sowie neuerdings die freien Gemeinden und die Protestantenvereine hervorgegangen sind. Sie gehen auf die Lehre, welche Christus selbst verkündet hat, zurück; sie finden, dass Christus nicht ein dogmatisches System aufgestellt hat, sondern dass er grosse sittliche Grundsätze gelehrt, und durch sein eigenes Leben anderen Menschen zum Vorbilde, geübt hat. Sie fassen das Christenthum nur als die Religion der Liebe“.

Anyyi áll, hogy mi az észre**) nagy súlyt helyezünk, sőt

*) Lásd a Ker. Magvető V-tk köt. 120—126 lapjain az „Ihletés“ című cikkemet, — és a Prot. egyetben tartott felolvasásomat az „Évkönyv“ 106 lapján. — **) Téved Szász Domokos, midőn azt állítja, hogy mi a lelkét részekre osztjuk. Ha a léleknek a tudomány által megnevezett működéseiről szólnak, az nem azt teszi, hogy mi az ember belvilágát részekre szakgassuk. A vallásnak szerintünk a lélek egész szükségzeit kielégítőnek kell lenni, s mint ilyennek a léleknek a psychologia által nevezett összes tehetségeire kell hatnia, nem csak egyikre, vagy másikra, mint a római vagy prot. orthodoxiánál. (Lásd „Szentháromság története“ című munkám előtti értekezésem XIII. pontja 1—3-dik sorait).

mondhatnám, hogy az értelmet a vallás dolgában legfőbb bírónak tartjuk. Szerintünk csak az ész által lehet az igazat a hamistól, a kijelentést a koholmányoktól megkülönböztetni. Ha az új testamantumot csupán azért kellene elfogadnunk, mert előnkbe van téve, akkor a Koránt is éppen úgy elfogadhatnók. Ész nélkül sem a kijelentés nyomait nem tudnók felfedezni, sem az igazságot meggyőződésünkkel, s ezt hitté emelni nem tudnók, sem pedig a szentírás valódi értelmét felfogni nem lehetne. Használja is az ész mindenik felekezet, a katolikus úgy, mint a protestáns, és miként mi. Az ész által határozzák el ők is, hogy melyik helyet kell szószerint, melyiket allegoraiilag és melyiket képesen magyarázni. Az egyetlen különbség köztünk és köztök az, hogy mi az ész az egész bibliára alkalmazzuk és nem tudjuk fel nekik hibául az értelem gyakorlását; ők pedig annak csak egy részére alkalmazzák, s lekiabálnak minket, ha mi a léleknek általok gyakorolt jogaival élünk*).

A fennebbiekből tisztán látható, hogy vallásunk nem csak nem vulgaris rationalismus, sőt a lélek örök szükségeit más felekezeteknél inkább kielégítő voltánál fogva a jövő vallása.

2.) A második vád, a melyet Frecska ur ellenünk felhoz az, hogy vallásunknak előnye a tudomány elvadulása és az egyházi élet elfajulása. E vádja támogatására azt hozza fel, hogy vallásunk a tárgyilagosságot megveti, s a feléje hajló irány Németországban egy tönkre silányított életet mutat fel az 1760—1830 közötti időkből. Midőn Frecska ur vádja támogatása szempontjából e bizonyítékokat leírta, valószínűleg nem jutott eszébe az, hogy az a vallási irány soha sem lehet subjectiv, a mely a tudomány vívmányaival kezdet fogva halad, Nem jutott eszébe, hogy nem az unitarismus az, a mely a hitet és tudományt megveti, azokat ellenségeknek tartja, hanem éppen a lutherismus és kálvinismus. Az sem jutott eszébe, hogy Németországban az idézett időkből a rationalis irányt éppen a lutheranus és kalvinista egyházak tagjai képezték, s nem az unitáriusok; mert az érintett idő alatt névleg egy uni-

*) Egyébiránt e téren nem sokára csak magokra fognak maradni a debreczeniek és barátaik; mert ime az erdélyi lutheránusok is az unitáriusok által követett irány felé törekszenek, a mit bizonyít az, hogy zsinatilag ellene nyilatkoztak az egyházi háromságnak (L Verhandlungen d. Vierten Landeskirchenversammlung 1868), s egyes tekintélyes hangok emelkednek fel körükből az orthodoxia tévtanai ellen. Lásd: L. Koródi, „Theologischer Schutz“ című jeles értekezését.

tárius sem volt Némethonban. Hibázik tehát, midőn éppen a protestansok némelyikének, mint Paulusnak és Semlernek munkáit, a kik bizonyára mulhatatlanul felette állottak Frecska urnak, elítéli, s csak a gondolkozása szerintiekét emeli ki, mint p. o. a Rambachét. Egyébiránt én ezt sem tudom fel neki hibául; mert ha ismerte volna és tudná, hogy a Rambach munkája csupa subjectivismus, s hogy Rambach mily nevetségesen határozta meg egy könyv helyes használatát és az a való visszaélést, akkor hallgatott volna vele. Ugyanis Rambach „Hist. u. theolog. Einleit. in d. Religions-Streitigkeiten d. ev. luth. Kirche mit d. Socinianern“ *) czimű munkájában így szól: „Ein Miszbrauch ist es, solche Schriften aufzusuchen und zu lesen, die sie nicht würdig sind. Der rechte Gebrauch hingegen bestehet darinnen, dasz man sich für solchen Schriften hüte“. Mi unitáriusokul minden művet szivesen olvasunk és íróikat tiszteletben tartjuk, a kiknek czélja az igazság kiderítése, s ez által a közjó eszközlése.

Ebből látni való, hogy midőn mi a tudományt és annak vivmányait vallásos meggyőződésünk fontos tényezőinek tekintjük, akkor vallásunk nem subjectivismus. Ilyennel csak a vak gyűlölet hibáztathatja.

3.) Frecska ur harmadik vád gyanánt azt hozza fel az unitarismus ellen, hogy az „élődi növény a protestantismuson, a mely csak azért áll fenn Erdélyben, mert az ottani ref. egyházon él, annak életét szívja„. Frecska ur e vádját semmivel sem tudja bizonyítani, a miért kénytelen vagyok állításait alaptalan rágalomnak és hitvány hazugságoknak nyilvánítani. Ugy látszik, hogy Frecska ur teljesen tudatlan és járatlan az egyházi történelemben; mert ha azt ismerné, akkor tudnia kellene, hogy az unitarismusnak története a protestantismussal csaknem egyidejüleg történt kifejlődése óta, egészen a jelen korig, ellenei, a catholicismus és protestantismus elleni küzdelemben fojt le. Állása mindig védelmi volt, s nem támadó. A támadó fél most a catholicismus, majd a protestantismus voltak, a melyek nem szertették, hogy oly felekezet létezzék, a mely a szabad vizsgálódás elvét valósítja és az emberi lélek örök szükségait kielégíti. E felekezetek szívták az unitarismus életét szellemileg és anyagilag. Már kezdetben, az unitarismus hajnalán — nem is említve az er-

*) Edit. Coburg und Leipzig 1745.

déli katolikus fejedelmek eljárásait, kik vagyunk nagy részéből kifosztottak, azt is elhallgatva, hogy midőn az unitáriusok az osztrák kormány által mellözve voltak, egyetlen egy hatalmas kálvinista ur sem szólalt fel az unitáriusok és méltányosság érdekében — a kálvinisták voltak azok, a kik Servétet megégették. Ők voltak azok, a kik a 17-ik században Lengyelhonban szövetkeztek a jézsuitákkal az unitarismus kiirtására, a mi által aztán saját sirjokat is megásták. Ők voltak azok, a kik magyarhoni hitfeleinket, mint Egri Lukácsot és Alvinczi Györgyöt, halálra juttatták. Ők voltak azok, a kik Bethlen Gábor idejében alattomos utakon 62 háromszéki ekkleziánkat kezökre kerítették. Szóval ők voltak mindig és mindennütt azok, a kik az unitarismust írásban és a gyakorlati életben üldözték, s annak életét szívták. Az unitáriusok soha sem üldöztek senkit. Türelemmel és szeretettel viseltettek mindenki irányában. S ez a körülmény azt követeli, hogy a más felekezetbeliek is igazságosok és türelmesek legyenek irántok; de egyszersmind azt is bizonyítja, hogy az unitarismus nem élödi növény, a minek Frecska ur nevezte.

Felette sajnálom, hogy e történeti tényeket fel kellett említenem. Én bizonyára fel nem szakgattam volna a régi sebeket, ha Frecska urnak a Fgyelmezőben levő cikke nem kényszerít reá. Így kénytelen voltam bizonyítékokat sorolni elé a Frecska ur állításai hamis voltának kimutatására, különösen a debreczeni Fgyelmező barátai téves hiedelmének eloszlatására, a kik különös türelmetlenséget látszanak táplálni az unitarismus iránt, a mit az is mutat, hogy szívesen közölnek minden ellenünk lázító, és a felekezetek közti jó egyetértést felzavaró cikket. Tán azt hiszik ezek az urak, hogy az unitarismus a kálvinismus kifolyása? Tévednek; mert az a reformátio elején azonnal eléállott, hogy a Luther és Kalvinféle merev dogmákkal elégedetlen és háborgó léleknek megadja a teljes szabadságot, a helyesebb irányt, s annak szükségéit kielégítse. Az igaz, hogy a hol csak a vallás és hit ügyében haladás volt, mind az unitáriusok idézték elé directe és indirecte. Ők voltak az előrörsön. Az arminianusok feléjük igyekeztek; sőt még a kálvinismus is alkalmazkodott. S meglehet, hogy éppen az unitarismusnak e vonzó és alkalmaztató ereje az, a mi a debreczenieket oly dühösekké teszi, s velök a „szereetet“ parancsát feledteti.

Frecska ur avál hibáztatja tovább az unitarismust, hogy „a ref. egyházat utánozza minden külsőségben, csak

hogy protestánsnak tartassék. Megünnepli vele a husvétot, elfeledve, hogy embernek ünnepet szentelni bálványozás". Hogy az unitáriusok isteni tisztelete külsőleg sokat hasonlít a reformátusokéhoz, ez áll. De ez nem azért van, hogy őket utánozzuk, hanem mert elődeink így állapították meg az első keresztények isteni tisztelete egyszerűsége után. Azért éppen nincs, hogy protestánsoknak tartassunk; mert mi határozottan kimondva, nem óhajtunk a Frecskaféle lutheránusok értelmében protestánsok lenni. Mi csak értelemben kívánunk protestánsok lenni, melyszerint mi nem csak az unitarizmus keletkezésekor, hanem azóta és ma is protestálunk minden hamis tanok és nézetek ellen. Hogy pedig Jézusnak, az emberiség legnagyobb férfának, szellemi feltámadása, s az ő valódi tanítványainak (nem a Frecska és Mélius-féle keresztényeknek) lelkében való tovább élése emlékére ünnepet ülünk, ez nem egyéb, mint kegyeletes, hálás és szeretetteljes megemlékezés arról, a ki egész életét az emberiségnek áldozta, s halálával tudománya igazságát bizonyította be. Az ily nemes ünnep nem bálványozás, mert mi Jézust nem imádjuk. Inkább lehetne bálványozóknak nevezni a lutheránusokat, a kik Jézust Istennek tartva, az atyát egyedül illető imádatot megosztják, s neki egyik teremtményét imádják. De bálványozóknak lehetne nevezni a lutheránusokat azért is, mert ők daczára annak, hogy a reformátorok ellene nyilatkoztak a 16-ik században, a II. Urban pápa által 1095-ben kánonizált és a Cybele cultusból kifejlett Mária-cultusnak, s csak a gyengék kedvéért hagytak meg némelyeket, még ma is megünneplik az ő tiszteletére gyertyaszentelő, gyümölcsoltó és sarlós boldogasszony napjait. Ime uram, kár olyasmivel hamisan vádolni mást, a miben maga nyakig van.

4.) Frecska ur azt hiszi továbbá, hogy mi „saját állomásaink helyett holmi gazdag sinecurákra vágyunk, melyeket most a ref. egyházban a nepotizmus tölt be". Én e hiedelmének csupán első ágára nézve tehetek észrevételt. Az utolsó ága a ref. egyházat illeti, azt sujtja, a mi ha igaz, elég szomorító, s valóban csodálkozom, hogy Révész Imre ez őket fájdalmasan sujtó kifejezést megjegyzés nélkül hagyta. Az első ágára nézve biztosítom Frecska urat, hogy unitárius ember sinecurára nem vágyik soha. Elég terünk van nekünk, a melynek híven megfelelni igénybe veszi egész munkásságunkat. S e kötelességünknek igyekszünk is megfelelni; nem mint Frecska ur,

a ki hihetőleg gazdag sinecurájában felfuvalkodva, restté lett dolgozni, tanulni és a protestantismus eredeti szelleme szerint haladni.

5.) Freeska ur végül azt mondja, hogy „az unitáriusok nem protestánsok, nem hitfelei, mert ilyenekül honi törvényhozásunk sem ismerte el.“ Továbbá arra kér: „kiméljük meg a prot. egyházat“, mert míg ő és vele együtt ezer meg ezer lutheránus lelkész a reformátusnak áttérés nélkül nyujthatja az ur vacsoráját, mert az édes testvére; míg a róm. katholikust, ha áttér csak confirmálja, mert keresztsége apostoli hitvallásánál fogva érvényes: az unitáriust, ha áttér, megkereszteli, mert keresztségét él nem ismerheti“. Hogy Freeska ur az unitáriusokat hitfeleinek, felebarátainak nem ismeri el, ez csak antikrisztusi, ó zsidós szellemét és lelkületét bizonyítja. Erről mi nem tehetünk. Mi mindennek daczára is őt felebarátunknak tartjuk és szeretjük, mert mi azt tanultuk Jézustól: „arról ismeretek rátok, ha egymást szerettitek“, s az ő tanításához egész lélekkel ragaszkodunk. Csak azt sajnáljuk, hogy protestáns és magát igazhitűnek tartó pap anynyira megfelekezhetett a szentirásról, s annak tanításáról, a kit ő istenének tart. E tette a szentírás iránti hűtelenségére, istenétől való elszakadásra és tudatlanságra mutat. Tudatlanságát árulja el az az állítása is, a melyben azt mondja, hogy „honi törvényhozásunk terén csak agost. és helv. hitű protestáns van“. Ha a hazai törvényhozás működéseivel és törvénykönyveinkkel ismeretes volna, tudhatná, hogy törvényhozásunk a „protestáns“ nevet nem ismeri. Ott mindenik felekezet a maga specialis nevéen van nevezve; de a protestáns szó elé nem jön sehol. P. o. a „Corpus Juris“ szerint, a melynek hírét tán Freeska ur is hallotta, a budai 1523-ki országgyűlés LIV-ik artikulusában azt határozta: „Lutheranos omnes tanquam publicos haereticos, hostesque Sac. Virg. Mariae, poena capitis Majestas Regia punire dignetur“. Az 1525-ki rákosi országgyűlés IV-ik articulusa így szól: „Lutherani de regno exstirpentur, capiantur et comburantur“. A III. Ferdinánd alatt 1649-ben hozott XI. és XII. articulások, s valamint az I. Leopold alatt 1681-ben hozott XXV-ik articulus, ugy az 1791-ki pozsonyi XXVI-ik articulus, mint szintén az „Approbata Constitutio“ I. tit 2 articulusa is csupán helvetica sive re-

formata, és lutherana sive augustana confessioknak nevezi a protestánsokat. Ebből látni való, hogy a protestáns" elnevezés honi törvényhozásunk terén nem szerepelt. Tehát Frecska ur itt sem mondott igazat. Már pedig papnak olyant állítani, a mi nem igaz, hűtelenség saját elhivatásához, mit hogy jövőre elkerülhessen, azt ajánlom Frecska urnak, hogy tanulja meg előbb azt, a miről irni akar, s ne állítson olyant, a minek igaz vagy igaztalan voltáról magának tudomást és meggyőződést nem szerzett.

A fennebbihez hasonló szeretetlenséget és tudatlanságot árul el Frecska ur akkor is, midőn „az unitáriusok kereszttségének érvényességét megtagadja". Frecska urnak tudnia kellene, hogy a kereszttség céréoniáját nem Jézus állította fel. Előtte sok idővel szokásban volt keleten a keresztelés a tisztaság jelképe gyanánt. Azt is tudnia kellene, hogy Jézusnak tanítványai nem kis gyermekeket kereszteltek; nem isátartották a kereszttséget „verbum Dei cum mersione aquam"-nak, mint a smalcaldi czikkek 5-ik articulusa mondja, hanem egy oly cselekvénynek, a mely által a felnőtteket a Krisztus által alapított lelki ország tagjaivá felvették, s a mely cselekvény a már megkeresztelteket tiszta és erkölcsös élet gyakorlására kötelezte. Ilyenek tekintik a kereszttséget az evangelium, és ilyen cselekvénynek tekintik az unitáriusok. Ha tehát Frecska ur magát az evangelium hirdetőjének tartja, akkor nem szabad neki egy oly kereszttség érvényes voltát megtagadni, a mely éppen az evangelium szellemében és értelmében történik. Hoszszura nyulnék, ha Frecska ur kereszttségi nézeteinek a szentirással ellenkező voltát ki akarnám mutatni. Elég legyen itt annyit mondanom, hogy én alig hiszem, hogy valaki, a mi sorainkból a Frecska ur megrongyollott zászlójához pártoljon, s hogy Frecska urnak alkalma lehessen újból keresztelési dühöngő szenvedélyét gyakorolgatni. Azonban ha mégis valakinek erre kedve jőne, s Frecska urhoz fordulna: ám lássa, keresztelje meg. Mi biztosítjuk, hogy ha hozzánk tér, nem kereszteljük meg.

Miután ezekben a Frecska ur rágalmainak alaptalan voltát kimutattam, hátra volna még összehasonlítanom a protctáns felekezetek nézeteit az unitarismussal, s kimutatnom az unitarismusnak azok feletti elsőbbségét. De erről egy közelebbi alkalommal. Addig is azt ajánlom Frecska urnak, hogy tanulmányozza a Channing munkáit. Abból megtanulhatja, hogy mi a szeretet, a humanismus és egy pap kötelessége.

Simén Domokos.

Egyházi mozgalmak.

A mi herczeg-primásunk — azaz, a magyar róm. katolikuskoké — Simor ő nmlga a Szent-István-társulatnak mart. 20-kán tartott nagy gyűlésében hangos éljeneket kapott ime fellengző mondataért: „Az egyház istenen kívül semmi más hatalmat maga fölött el nem ismer“. S ez isten nem is fölött van az egyháznak, — benne van az az egyházban, mióta a csalatkozhatlanság isteni tökélyével lön a római szent atya felruházha, a kinek minden allocutioja, egész politikája tanusítja, mennyire belétalálja magát e magasságos úri helyzetbe, éppen mint a szintén római poetikus emberek, a kiknek egyike dallá e szép hexametert: Est Deus in nobis, agitante calescimur illo. A római költő legalább megosztá költő társaival ez isteni kiváltságot, de a római püspök mint egyedül isten helytartója e földön, egymaga számára igényli a legfőbb hatalmat, oly formán, hogy az ő egyháza — az igaz istenországa — törvényei s természetesen maga a csalatkozhatatlan pápa szent sugalmi legyenek sinormértékül minden országban, s az államtörvények csak akkor érvényesek, ha a püspök megerősíti, hogy semmi egyházi törvényekkel nem ütköznek össze. Ez immár több mint költői, valóban — politikai szabaddosság; s Falk porosz miniszter szerint „pártütés az állam“ ellen s azzal szemben egy kormány sem foglalhat el más álláspontot, mint hogy az államtörvényeknek teljes és feltétlen érvényt szerezni minden erejéből igyekezzék“.

Ez idő szerint 3 egyház-politikai törvényjavaslat volt tárgyalás alatt a porosz képviselő-házban, megannyi törvényes védfeigyverei az államnak a római hierarchia egyenes és nem egyenes megtámadásai ellen. Az első törvényjavaslatnak czélja védelmezni az egyéni szabadságot; a másodiké egy német-nemzeti papságot nevelni szemben egy ultramontan clerussal; s végül a papság jogait és függetlenségét oltalmazni saját maga egyházi előljá-

rói ellen. Az első megkönynyebbiti a fennálló egyházból való kilépést. A kilépő tudniillik köteles ebbeli szándékát községre birájával közölni, a ki e nyilatkozatot jegyzőkönyvbe iktatja s másolatát azon egyházi hatóságnak megküldi, melynek az illető tagja volt. Ha a kilépő 3 hó alatt ki nem veszi kiléptéről a hivatalos bizonylatot, nyilatkozata megszűnik jogérvénnyel birni. E bizonylat következtében pedig az egyháznak tartozó fizetések alól feloldoztatik. A második javaslat szerint az állam saját kezeibe veszi a papnövendék feletti egyenes felvigyázatot. A papnövendékek kötelezőek az állam-gymnasiumokban és egyetemekben folytatni tanulókat, s ekként növeltetésök egy része legalább a világi tanulókkal együtt történik. Papi hivatalra alkalmaztatásuk előtt szigorú vizsgát kell kiállaniok a bölcsészetből, történelemből, német irodalomból és a classicus nyelvekből sat. Mind e rendszabályok nem igen férnek össze az alkotmányos szabadsággal, csak is a szükségesség igazolja ily erős biztosítékok felállítását az állam, a német egység megvédésére. A német püspökök újabbkori magatartása, egy külföldi, legfőbbnek hitt tekintélytől való függése komoly intésül szolgált a porosz hazafiaknak, gondoskodniok az ultramontan vetések elfojtásáról, mert az ultramontanismus maga részéről minden eszközt felhasznál a német egység elnyomására.

A kised svájci köztársaság, mint hajdan Dávid, a bethlehemi vitéz pásztorfi, a német Saul király nehézkes fegyverzete nélkül is el tud banni az óriás Góliáttal, parittyája ügyesen elshintott köveivel nem egyszer homlokon sujtva a haza törvényeit fitymálni merészlőket. Így teríté a porba Mermillo d genevai lelkészt, a ki az állam tudta s megerősítése nélkül fogadta el a római szék adta püspökséget; így Lachat püspököt, a kinek bűnlajstromából elég ez egyet megemliteni, hogy titkon és nyilván bujtogatott az állam és törvények ellen; így tett le hivatalából nem egy törvényszegő lelkészt, s legujabban a berni Jurának 97 ily szellemű lelkészének tiltotta meg minden egyházi működését a berni kormány, s e rendszabályát katonai erővel is készül végrehajtani, s a hol paphelyettesek nem találatnának, az isteni tiszteletet egyelőre megszüntnek nyilatkoztatja.

Az ó-k a t h o l i k u s mozgalom egy országban sem nyilvánít oly alkotó életerőt; mint a kis Svájcban. Míg Döllingerék a nagy Németországban a kereszténység minden felekezetének egyesítésén ábrándoznak, azalatt Svájcban neki indultak a katolikus hit-

községek szervezésének, ó-katholikus püspök választásának; bizottságok működnek azon, hogy tudományos képzettségű lelkészek hívassanak, s a cultus és egyházi fegyelem reformját is fontolóra veszik, s már most kimondják, hogy a ker. katolikus egyház hitvallásának sulypontja a keresztény közösségekben s a tudományos műveltségű lelkészekben fog lenni. Mindezek azt bizonyítják, hogy a Svájc ma is mint 300 éve arra látszik hivatva, hogy az egyházi reform gyakorlati kivitele és ki-képzésében kiváló szerepet vigyen.

Egy párisi levélből olvassuk: „A franczia református köz-zsinat csupán 16 szóval határozta el az új orthodox confessiot, a melylyel megkötendőnek hiszi a lelkészek lelkiismeretét. Egyéb-aránt az orthodox párt nem remélheti, hogy a zsinat végzéseit a kormány kötelezővé tegye Franciaország minden református hit-községre nézve; e végzéseket negyvennél több egyháztanács vette el s kétszázötvennél több lelkész. Az egyháznak és államnak egymástól elválasztása szükségessé lett. Ez okból sürgetővé lett az is, hogy a szabadelvű protestantismus mentől előbb szervezkedjék, a mire, kétségkívül meg fogja nyerni a nagy unitárius társulatok rokonszenvét.“

Gladstone, a szabadelvű angol miniszerelnök, megbukott irlandi egyetem billjével, e felemás alkotással, melynélfogva megkísérté egyeztetni az olajat és vizet, megengesztelni az engesztelhetlent — a tudomány előmozdítását az irlandi ultramontanizmussal. Az új egyetemen nem lesz vala szabad előadásokat tartani az igazán liberalis nevelés két legfontosabb tárgyából — az új történelemből és bölcsészetből, — s megtiltva büntetés alatt az új tanároknak oly tárgyak érintése, mik az ultramontan lelkiismeretre érzékenyen hatnának. Saját párthivei is szent haraggal fordultak el a nagy bölcsesség miatt bolondozó vezértől, a ki hogy újra visszaesett elnöki székébe, csak annak köszönhető, hogy a tory-párt nem érzi az időt eljöttnek, vagy talán elmultnak látja arra nézve, hogy az ügyek élére állását elfogadni bátorkodhatnék.

— A „Gegenwart“ jeles folyóirat szerint Spanyolországot nem ismerik kellőleg; ez ország sokkal előrehaladottabb, mintsem Németországban hiszik. A spanyolok már több forradalmakban igyekeztek a papság hatalmát megtörni és magok számára minél nagyobb függetlenséget biztosítani. Az utolsó 13 évben a népnevelés-

re Németország után a spanyolok tettek legtöbbet s aránylag több iskolával és irni-olvasni tudóval bírnak, mint Franciaország. Ennél fogva nagyon téves csak úgy általában állítani, hogy a spanyol nép enynyire és enynyire hátramaradt, bigott lakossággal bír stb. Mindez nem áll. Továbbá a köztársaság kikiáltása nem egy pillanat műve, mint ez államforma ellenei oly könnyen hiesztelik. Azon általános érvre, hogy a spanyolok a köztársaságra nem érettek, a Gegenwart írója igen találólag hozza fel Macaulay mondását: „ha egy nép önkényuralom alatt addig akarna várni, míg a szabadságra érett lesz, akkor ugyan mindig várhat s a zsarnokság meg lesz örökítve.

— A „szabad egyház a szabad államban“ újkori sokat hangoztatott elvnek veszélyességét a belgiumi viszonyokból észlelhettük; ez iránt még bővebben okulhatunk Amerika példáján, hol köztudat szerint az egyház és állam valóban függetlenek. Az alattvalókat senki sem kötelezi az egyháznak bizonyos adót fizetni, sőt arra sem, hogy azok egyik vagy másik egyház keblébe okvetlenül beiktatva legyenek.

A hitközség tagjai közönségesen önmagokat adóztatják meg; az egyház legnagyobb jövedelmét azonban adakozások, hagyományok által gyűjti. Nem tartozik a ritkaságok közé, hogy a városokban a templomszékeket elárverezik s egyes divatos templom ülőhelyei 50,000 dollárt is jövedelmeznek, kisebb városokban ellenkezőleg megeshik az is, hogy anyagi erők hiányában templomi helyiségül valamely nyilvános termet bérelnek ki.

A katholicismus eleinte alig keltett figyelmet az amerikai Egy. államokban, a pápa hatalma ma már azonban sokkal nagyobb, mintsem gondolnók. Igaz, hogy az állam a katolikus dogmákkal mitsem törődik, valamint a többi hitfelekezet vallásával sem, de azért mégis Rómának kelleitén túl engedett befolyást a közügyekbe. A pápa függetlenül nevezi ki püspökeit, érsekeit, ezek viszont a többi lelkészeket, a nélkül, hogy az államnak a placet joga fenn lett volna tartva, építnek kolostorokat, alapítanak szerzetes-rendeket, a nélkül, hogy ehez a hatóságok beléegyezése megkívántatnék. Igaz, léteznek állami törvények, melyek a vagyonszerzési és kezelési szabályokat minden községre egyenlően kiterjesztik, a katolikus egyház azonban e törvényekkel mitsem törődik, különféle árutakon kijátsza azokat, míg ma már hatalma politikailag is nagy, roppant vagyona nagy segélyvé levén. A katolikus egyház vagyonát ma körülbelől 1000 mil-

lió dollárra számítják az Egyesült-Államokban. E nagy vagyonnál fogva a kath. papság befolyása oly nagy, hogy ma már alig mer egy politikus ellene nyíltan fellépni, az ő párthiveik töltik be a legfelsőbb hivatalokat; és nem ritkán a protestánsoktól beszédett adókat katolikus intézményekre fordítják. A kath. egyház hivei tömör zárt sorokat képeznek, míg a protestáns egyházak bár számosabbak, de hiányzik náluk a vezető erő, s azért köztük még véres küzdelmek keletkezhetnek Amerikában, s Poroszország jelenlegi küzdelme és esetleges győzelme egyszersmind Amerika győzelme is.

Katholikus reform czim alatt Hatala péter, pesti egyetemi rector, új egyházi folyóiratot ad ki ápril 6-ától kezdve, melynek iránya a szabadelvű haladásé s modora a tudományos bírálat modora lesz. Programja szerint autonomia alatt nem azt érti, hogy az állam szabadalmat adjon a hierarchiának korlátlan uralomra az alpapság és a kath. polgárság felett, hanem azt, hogy ezen két utóbbi tényező is visszanyerje az egyház kormányára döntő befolyását, a püspökök és papok választásában, az egyházi vagyon kezelésében, a fegyelem kérdésében, az iskolákban sat. — A korszerű folyóíratra figyelmeztetjük az egyházi kérdések iránt is érdeklődő hazánkfiait. — Előfizetési díj: félévre 3 frt.

K r.

Hitfelekezetünk körében történt mozgalmak a vallás és növelés ügyében.

I. Hivatalos jelentés a Maroskörben tartott köri vizsgáló szék munkálkodásáról.

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

E folyó 1873-ik évi febr. 9-én Sz. Gericzén elkezdve, s Iklandon a mai nap végezve, már az egész környék területén megajtottuk a vizsgálati munkálatot, a melyről vezetett három rendbeli jegyzőkönyvek egyik példányát egész terjedelmében; a mult nyári közgyűlésre tett költségi jegyzékét, valamint a jelen vizsgálószékre tett költségek jegyzékét, (Iszlóban a Komáromi kisaszszonyok látván el a vizsgálószéket), ide fogva, van szerencsénk felterjeszteni; teszszük pedig ezt a következő megjegyzéseink kíséretében:

A jelen vizsgálat rendén a következő főbb mozzanatok jelentkeztek: 1.) az ekkléziák pénzkezelése, 2.) kepemegváltási mozgalmak, 3.) tanügy, 4.) iskolaépítési törekvések, 5.) kegyes adományozások.

1.) A pénzügy kezelés, valamint mindenütt, ugy az ekkléziák életében is egyik főtényező levén, ámbár a vizsgálószék részéről, elejétől fogva, nem hiányzott annak figyelemmel kísérése, szigoru ellenőrzése, és a szükségesnek látszó utasítások megtétele; mégis nehezen csikorog, s mint például: Kálban, tőke is vész el (lásd Kál kivonat 11 pont); a tőke többnyire a szegénység kezén szét van forgácsolva, „édes miénk“ ürügye alatt, a kamat pontosan nem fizettetik; atyafiság, komaság, barátsági érdekek elnézők a tőkének veszélybe sülyedésénél, a helyett, hogy kellő időben megelőzve lett volna a baj. Nehezünkre esik bár kimondanunk, de mégis ugy van; hogy Kálban és Ny. Sz. Lászlón, hol több előkelő birtokos atyánkfia van, fordulnak elő a legtöbb nehézségek a pénzkezelésnél.

A lehető pénzzavar kikerülése végett, és elővigyázatul úgy intézkedtünk: hogy az adósságos köteleveket férj és feleség együtt írják alá, közösen kötve le vagyonukat, és köteleztetve a kamatok kamatjának is fizetésére; a történhető tehetetlenség esetére állítanak jótálló személyes kezeset is, és saját költségükön és ter-
hőkre betáblázhatási engedélyt adjanak sat.

A tiz száztóliás kamat fizetése mindenütt életbe van léptetve, és a kötelevek kicserélése s a fennebbiek értelmében leendő kiállítására meghagyva az illetőknek.

2.) A kepe megváltási mozgalmaknál, szembetűnőleg, egyéb polgári terhek alóli kisiklás mindinkább lehetetlenné válván, a nép nagyobb része az egyházi terhek lerázásában keres könnyeb-
bülést és kárpótlást, minden lehető alkalommal; kétség kívül azért, mert az egyebekben éreztetett szigor e tekintetben nem alkalmazható. Innen a kepe megváltási ösztön ébredése, feltűnédezése! Vizsgálószékünk távol van attól, hogy ez intézményt nyereségnek ne tartaná; mert ez úton eleje vétetnék a belső emberek és nép közti surlódásnak, az ígéhirdetés és kölcsönös viszony vonzóbb hatásúvá lehetne, s a belső emberekre nézve a kevesebb bizonyos, értékesebb s megnyugtatóbb lenne a többel kecsgetető csalóka váradalomnál; csakhogy a megváltási alap lenne kellően biztosított; a minnek pedig nyugodt megalkatására s a megalkatás bevéására a nép alig bir kellő törelemmel; azt sem hajlandó figyelembe venni, hogy e felett egyéb kiadásokra is kellene tőkénének fenmaradni, s tőkeöregbitési tartalékkal is rendelkezni? Ilyen mozgalom jelentkezett, első helyen:

a.) Szabodon, honnan, a mint értesültünk, ez érdekében már felfolyamodás is történt.

b.) Sz. Gericzén, hol egy megállítandó tervezet szerint, tiz évig tartó rovátal és tőkésítés szolgálna alapul.

c.) Csokfalván, hol a malom kétes biztonságu jövedelméből a zabkepe már tetteleg megváltozott.

d.) Sz. Háromságon, e.) Ny. Sz. Lászlón, f.) Ny. Sz. Mártonban, g.) Vadadban, h.) Kálban, i.) Iklandon, hol a fakepe megváltás részint keresztülvitetett, részint fogantatva vételéhez az előleges lépések megtétettek. k.) a Ny. Szeredai leány megyebeli, meglévő tőkék, s a községtől is közelebből kapandó ősrszeg jövedelméből, a belső emberek kepejét szándékosnak megváltani. l.) N. Ernyei, m.) Ákosfalvi, n.) Atosfal-

vi leánymegyebeliekre nézve is hasonló megváltás van kitévésbe helyezve, kivált azon okból, hogy e négy utóbbi leánymegyebeliéi érdekei, vallásos erkölcsi élete ez úton is megóva maradhasanak.

Mind ezen kepemegváltási mozgalmak kedvező kilátások volnának életünkben, csak hogy nyugodt, tapintatos átalakuláson s ne kierőszakolt és rohamos úton legyenek keresztülvihetők.

3.) A tanügy kérdésénél ég és föld közt lebegünk, mert magunknak a felvilágosítás, buzdítás és serkentésen kívül, az iskolák kellő időben való beállítására s összetartására nincs más feyverünk; a polgári hatóság pedig, mely hivatása körébe vonni törekszik az iskolák feletti rendelkezést, még mind csak késik hatályosan közbelépni és kellő segédnyújtással lenni. Azonban így is észlelhető némi haladás az iskolás gyermekek szaporodásánál, az ismétlő iskolázás beállításánál, és az oktatás czélszerűbb útba indításánál; az sem hagyható figyelmen kívül, hogy iskoláink javára szaporodnak az iskolapénzek, könyvtáracskák, és vagy két községben gabonamagtár is létezik.

4.) Az iskola-épületek és azok felszerelésére vonatkozólag, miután sz. gericzei, csokfalvi és ny. sz. mártóni iskoláink a polgári kormány részéről a kijavításra megintve lettek; mindenik helyen az előleges lépések megtétettek, részint az iskolatelek terének megnagyobbítására, részint az építési anyagok beszerzésére s illetőleg az előmunkálatok megtételére, hogy a fennálló iskolai törvény kívánalmának megfelelhessenek; ezeken kívül: Vada d ban, az eddigi szűkös iskolaház egy új tanzobával toldatott ki a mult évben, hogy a népesség befogadására elég tágas legyen, és a fiuk a leányoktól elkülöníttessenek.

5.) Jó t é k o n y s á g i é s s z e r z é s i m o z z a n a t o k c z i m e a l a t t :

a.) Maros-Vásárhelyt, az úr asztalához mig élnek és helyt laknak, tkts. Fekete Károly ur kenyeret, és káli tkts. Nagy György ur, bort adni ígérték.

b.) Sz. Gericzén, az iskolatelek nagyobbítására egy 4 öl széles benn való jószág vásároltatott 450 frton.

c.) Csokfalván, a malom területének nagyobbítására két darabocska föld vásároltatott 23 frton.

d.) Ny. Sz. Lászlón, a néhai Sárosi Ferenez ur kegyes alapítványa, több éveken keresztül kamathalmazással 1201 frt 58

kr. tőkére felnövekedvén, ennek jövedelme 1872-ben, tétetett folyóvá, mely szerint a helybeli pap évenként kap 35 frtot, a mes-ter 17 frt 50 krt; 17 frt 50 kr. tőke kezelési költségbe menvén; a jelenleg fenmaradó 2 frt 9 kr. jövedelem tőkésítettik.

e.) Ugyan Ny Sz. Lászlón, özv. mlgs. Tolnai Jánosné Szentiváni Zsuzsánna aszszony, urasztali kenyérhordásra ajándékozott egy asztalkendőt, értéke 1 frt 50 kr.

f.) Ny. Gálfalván, Zsigmond Mihályné Fekete Ágnes aszszony, halála utánra, hagyományozott az ekklzsia számára 60 fto.

g.) A ny. szeredai leánymegye részére, a község jövedelméből kiszakított 226 frt bevárando.

h.) Ny. Sz. Mártonban, helybeli pap Szentmártoni Sámuel ur élete párja, Fekete Borbára aszszony adott egy czinfedelü füles üvegkannát, keresztelésre, értéke 1 frt.

Ugyan ide Szentmártoni Berta aszszony, Kis-Adorjáni Farkas Ferenczné, az urasztalához egy virágos üveg boros poharat adott, értéke 1 frt 50 kr.

i.) Vadadban, a falusi község, a papság csüre építésére ajándékozott 49 fto.

k.) Iszlóban, mlgs Komáromi Anna kisaszszony, a helybeli papság javára évenként kiszolgáltató 15 kalangya buzakepét, az ur asztalára kenyeret és bort biztosított; lekötve ennek biztosítására egy 2 hold 1369 □ öl területü szántót, értéke 200 frt.

Ugyan itt mlgs. Komáromi Borbára és Anna kisaszszonyok a papság kapujához és kútja gémjéhez ajándékoztak 2 szál cserefát, értéke 2 frt.

Ugyan itt, Györfi János és neje Jánosi Lidia, egy fekete bársony szószéktakarót ajándékoztak, értéke 10 frt.

A fennebbi kivonatok tudomásul hozása mellett, hivatalos tisztelettel maradunk, a

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanácsnak

A marosköri unitárius egyházi vizsgálószeknek Iklandon febr. 21-én 1873-ban bevégzett üléséből.

alázatos szolgálí
Farkas György,
esperes.
Kelemen István,
jegyző.

II. Esperesti vizsgálat a székely-udvarhelyi ekklézsiában.

A sz. udvarhelyi unitária ekklézsiában — megalakulása után — az esperesti első vizsgálat folyó évi febr. 7-én tartatott a templomul is használt helyiségben, t. Bodrogi Áronné kegyes özvegy házában, hová a helybeli hiveken kívül még a szomszéd helységekből (filiákból) is többen jelentek meg. A szokásos kölcsönös üdvözlések után a vizsgálószerk örvendetes izenatként tudatja a hivek kicsiny seregével az udvarhelyköri unitária ekklézsiák testvéri üdvözlését s anyagilag meleg pártfogást tanusító ígéreteit, mely ígérek anynyival biztosabb támaszt nyujtanak, mert már sok közülök be is váltatott. Több ekklézsia küldött már kisebb nagyobb öszszeget, azonban a vizsgálószerk által részint beadott, részint bejelentett öszszegek között legjelentékenyebb az, mely a közelebbi zsinat alkalmával Kolozsvártt, egyes hitrokonaink adakozásából, gyűjtetett. Vajha az udvarhelyköri ekklézsiák nemes példája más körökben is követésre találna!

Miután e soroknak nem célja a számadás, mellőzöm ez uttal az adakozások számszerinti feljegyzését, s csak anynyit említek meg, hogy a mily lelkes örömmel tétettek az adakozások és ígérek, épp oly nagy örömmel fogadtattak a gyülekezet által, anynyivalinkább, mert ezen testvéri segélynyujtásban a gyarapodásnak és növekedésnek biztos zálogát látván a kicsiny de lelkes ekklézsia, reménytelenül ígér magának szép jövendőt.

A vizsgálat rendjén kérdésbe jöttek a helybeli adakozások is, mire feleletül mind előmutattattak azok a tárgyak t. i. anyakönyvek, ekklézsiái jegyzőkönyvek, bibliák s más egyházi könyvek és az urvacsorai terítékhez szükséges kellékek, melyek mind a hivek áldozatkészségéről tanuskodnak.

Ugyanekkor választotta meg a gyülekezet rendes hivatalnokait a legszebb egyetértéssel, kiket a vizsgálószerk megerősített hivatalaikban s azonnal fel is esketett. A hivatalnokok felesketése után több fontos intézkedések tétettek a már tökéletesen megalakult udvarhelyi unitária ekklézsia jövőjét illetőleg, melyről egy más alkalommal talán bővebben szólhatunk, s midőn a tárgyalások bevégződtek, az esperesti vizsgálószerk meleg szavakban vett búcsut a gyülekezettől, óhajtván az új ekklézsia gyarapodását és felvirágzását.

Kisgyörgy Sándor.

III. A népnevelés ügye ujszékeli ekklézsiánkban.

Ugy vélem, fontos kötelességet teljesítek, midőn ujszékeli ekklézsiánkban egy, a népnevelés oltárára tett áldozatát a „Keresztény Magvető“ lapjain nyilvánosságra hozom. S midőn ezt teszem, önkénytelenül azon óhajtás keletkezik keblemben: vajha ez egyszerű szép példa követésre találna mindenhol, de különösen azon ekklézsiánkban, hol, mert a közjövedelem vagy semmi, vagy igen csekély, de inkább az érdekelttség, s különösen tán buzgó és erélyes vezérek hiánya miatt, az új nemzedék mivelése, illetőleg az iskolák ügye mind anyagi, mind szellemi tekintetben csaknem oly gyarló, mint volt azon ábábos korban, mely hála az előhaladás szellemének — már néhaivá vált, s az újabb kornak e téren tett magasztos intézményeiből ítélve, talán soha fel nem támad!

Jó iskolaház és jó tanító, ez a népnevelés nagy könyvének ábécéje. Az első fénye a községnek, a népnevelés nagy horderejü eszméje miatt; s hol a templom és jó iskolaház, mint szerelmes pár, századokra néző mosolyok között ölelkeznek, ott ne féltsük a népet; mert két fényes csillag — a vallás és tudomány — vezérli a közjóllét és boldogság felé irányzott után. A második mozdonya a nemzet és haza századokra nyuló életvonalának, s minél nagyobb mérvben van kifejlődve a tanítóban a kellő erő-, buzgóság- és kitartás göze, a vonat annál sebesebben és biztosabban halad „Isten országa“ állomása felé. A kettő együtt véve pedig biztosítéka a nemzet és haza fennállásának és virágzásának.

Azonban mióta a népnevelés nagy horderejü eszméje és annak fontossága szőnyegre került, e tárgy anynyira meg van vitatva, miszerint úgy hiszem, nem tuzok, ha kimondom, hogy ezen elméletileg már talán el is nyütt eszmét át kell vinnünk a gyakorlatba, vagyis jobban mondva, ki kell lépnünk a tettek terére. A korszellem szekere sebesen halad: engedjük magunkat általa elragadtatni. A mustármag szét van hintve, találjon az bennünk termékeny földre, csirázzék ki az buzgóságunk esőcseppjeitől... növekedjék az kitartásunk és áldozatkészségünk harmatjától nagy fává. Hiszen a nemzetek és országok statistikája is elég példát mutat fel arra, hogy az államnak ereje és hatalma nem a lábaival földet rengető hadsergektől, hanem a virágzó iskolától függ, és

hogy azon államok, melyek jövedelmöket tán pazarnak tetsző bőkezűséggel szórák a népnevelésre, ha magát, az egész összeget nem is, de annak kamatját bizonyosan többszörösebben visszszakapták, mint a golyószóró ágyukra és hátultöltő puskákra tett kiadásokét. Mert a népnevelés virágzása által megszerzett eszfenység oly hatalom, melyet semminemű más hatalom örökös rabigában tartani nem képes. Felküzdí az magát az ötet megillető magaslatra . . . ha ma nem, holnap, s ha holnap nem, tizedek vagy századok múlva.

Az 1867-ik évet irtuk. Ez év azon évek közé tartozik, melyek áldással mosolyogtak a remény édes biztatásai közt munkálkodókra. A földmivelő megkapta hiv munkája eredményét, verejtékei jutalmát. Áldott legyen Isten szent neve érette! Oh használjuk az áldást Isten akaratja szerint! Legalább tizedének tizedét tegyük a népnevelés oltárára, honnan majd szellemi kincsekben kamatostól visszanyerjük! hahár csekélység, hisz unitárius egyházunk nagy érdemű püspöke, ft. Kriza János maga mondja: „Mint a nagy természetben az égből aláhulló miriád kicsinyke cseppek esz közlik a mezők és halmok termékenységét, ugy az erkölcsi világban is oly kicsiny, de gyakran, de szünet nélkül huldogáló adományi cseppekből gyült össze, a mi egyházakat, iskolákat, jótékony intézeteket fentart és virágoztat“. S im, e felséges igazság népünk keblében is gyökeret vert, egy 400 lelket számláló székely ekklézsia megértette, s annak valóítására buzdult.

„Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden cseppje drága gyöngyöt ér!“

Előre szét lón terjesztve a hír, hogy a jövő vasárnap, a ki teheti, jöjjön a templomba, mert nagy dolog fog történni.

November 3-ika fölvirradt. Szokatlan nagy hallgatóság seregelt össze unitáriusok és reformátusok egyaránt. Szerény magam tartottam egy beszédet, felmutatva abban az irányt, melyben a kor halad, és a sebeket, melyeket gyógyítanunk, és a hiányokat, melyeket pótolnunk kell, ha a kortól meszsze hátramaradni nem akarunk. A hallgatóság mélyen meg volt illetődve. Érezni látszott, hogy a sebek, melyeket eddig nem ismert, már sajogni kezdettek. S szent elhatározás támadott lelkében, hogy ezen segíteni kell, ha idő múlva a nagy fájdalom miatt sirni és jajgatni nem akarunk. Leszállva

a szószékből, felszólítottam a hallgatóságot, hogy a ki az ügy szentségétől át van hatva, „iskolaház építésére és tanítói fizetés javítására“ megkezdett alapba teendő ígéretét mondja tollam alá. Irtam folytonosan, sebesen; mert rohamosan jött a tárgy. A hallgatóság kicsinye és nagyja nem- és valláskülönbség nélkül sietett letenni buzgalmának áldozatát a szent asztalra; Jézus asztalára, a ki életében és halálában példát hagyott nekünk, hogy a mint ő cselekedett, mi is úgy cselekedjük. Az eredmény ez lett: „Iskolaház építésre“ 32 frt, 10 véka búza, 25 véka 6 kupa törökbúza; „tanítói fizetés javítására“ 49 frt 43 kr. 6 véka 8 kupa búza, 26 véka 14 kupa törökbúza; összesen 81 frt 43 kr., 16 véka 5 kupa búza, 52 véka 4 kupa törökbúza. Valódi keresztény istenitisztele, Isten országának terjesztése, nem csak buzgó szavakkal, de buzgó tettekkel is! Azonban ez csak ígéret, a dolognak könnyebb fele volt. Ezt fel kellett szedni, huzamos ideig napokon keresztül ajtóról ajtóra jární, míg az ígéret adományyá lett; be is gyült pontosan, ekklézsiai gondnok Buzogány Gábor buzgósága által, ki nem kimélve fáradságot, idővesztést, kötelességét hiven megtette. Adjon Isten sok ily gondnokot! A gabona pénzzé tétetett s az egész összeg ideiglenes kezelés végett Raffaj Károly urra bízott, ki 1869 ápril 18-án a gondnoki rendes kezelés alá átadott 166 frtot 24 $\frac{1}{2}$ krt. Később a presbyterium által meghatározott, hogy a tervbe vett iskolaház építtessék fel az ekklézsiai pénzalapból; ez új alap pedig egészben fordíttassék az iskola-tanítói fizetés javítására. 1869 óta a gondnok által pontosan kezeltetvén, évről évre szaporodott. 1872-ben az iskolatanítónak a presbyterium által minden évre a kamatból utalványoztatott 30 frt. jelenleg pedig, leszámítva a tanító évi járulékát és a kezelési költséget „iskolai alap“ czim alatt, a mint ez évi köri vizsgáló szék jegyzőkönyvből kitűnik, áll: 84 kr. hijával 500 — mondd ötszáz o. é. forintból.

Im a követésre méltó gyönyörű példa! Ötszáz forint iskolai alap a nép önkéntes szerény adakozásából. Eszméje megszületett még akkor, mikor az 1868-iki XXXVIII-ik törvényczikk még nem volt meghozva; kivitele pedig részint már megtörtént, s biztosan remélhetjük, hogy a népnevelés ügyében kifejlődött nemes verseny által gyarapodni fog. Föl, részt venni e nemes versenyben! Papok, tanítók, ti legyetek a zászlóvivők! Kárpátokkal kerített hazánk le-

vegője tele van a tömérdek panasz hangjával: hogy a nép hideg, közönyös; a papnak és tanítónak a jövedelme csekélyebb, mint a nemzet más napszamosainak, holott övék a legfontosabb szerep a nép életében, mert ennek vallása és tudománya, erkölcsi élete van kezeikben letéve. Mind igaz, mind ugy van. De elég már a panasz. Ebben igyekezni biztosítékot keresni, a vízbe fulónak fűszálhoz való kapkodása. Kérjünk, kolduljunk inkább a néptől; hiszen ez nem szégyen, mert nem magunkért, hanem hazánk, nemzetünk és valásunk közügyeért tesszük. Ne mondjuk, hogy a nép hideg, közönyös; hiszen unitárius vallásunk életéből meritett tapasztalatok szerint tudjuk, hogy midőn egyházunk, vallásunk és iskolánk érdekében a néphez szólottunk; a nép áldozatával felelt. De ne hidjük, hogy a mai korban a buzgóság élesztésére a nagy és fényes szavak elégségesek. Töltsük bé hivatásunk körét híven, pontosan, s midőn a nép észreveszi, hogy a nagy és fényes szavak nagy és fényes tettektől vizhangzanak: bizonyosan érdeklődni és buzdulni fog szent czélok elérésére *).

Raffaj Domokos,
ujszékeli pap.

*) Készséggel közöljük a jelentést az eléadott eseményről, melynek számokban kifejezhető értéke bár szerény, jelentését mégis fontosnak tartjuk, mert nyilván mutatja, hogy közügyeink, társadalmi életünk nemesítésében, köznevelésünk emelésében habár csekély eszközökkel, mégis csak lendíthetünk, ha a hivatottak buzgalommal sietnek a népben érdekeltséget kelteni s ezt jó irányban vezetni.

Bizalommal hívjuk fel tisztelt olvasóinkat általán, különösen tisztelt pap társainkat, hogy e mezőn történendő mozgalmakról, vállalatunkban ezek nyilvántartására mostan nyitott rovatunk számára jelentéseiket hozzánk beküldeni sziveskedjenek.

a szerkesztők.

Különfélék.

Belső emberek változása az 1872-ik évben. Meghalá-
loztak: Pap Sándor, szentmihályfalvi lelkész. Szabó Domokos,
iklandi lelkész. Barta György, tarcsafalvi lelkész. Gyöngyösi
Áron, kedei lelkész. Jakab Sándor, kénosi lelkész. Székely Ká-
roly, kénosi tanító.

Nyugalmozottak: kidei lelkész Csegezi József. Szindi
lelkész Marosi József. Ádamosi tanító Ütő Gábor. B. szentmiklósi
tanító Kerekes Áron. K. sárosi lelkész Zoltán József, Nyárád-
szentmártoni lelkész. Szentmártoni Sámuel, Böződi lelkész Árko-
si Mózes. Firtos-váralyai lelkész Kozma Lőrincz. Sz.-kereszturi
lelkész Pálfi Lajos. Felső-rákosi lelkész Siménfalvi Sándor.

Kinevezettek: Fülep Mózes, pepnövendék, kidei lelkészszé.
Dali Ádám, bágyoni tanító, szent-mihályfalvi lelkészszé. Tarcsafalvi
Izsák, deák, sinfalvi tanítóné. Fodor András, sinfalvi tanító, bágyoni
tanítóné. Orbók Gyula, deák, csegezi tanítóné. Szatmári Mózes,
nyug. lelkész, szindi lelkészszé. Benczédi Sándor, papnövendék, ádá-
mosi tanítóné. Nagy János, pipei tanító, b. szentmiklósi tanítóné. Kiss
László, k. sárosi tanító és papjelölt, ugyanoda lelkészszé. Szent-
mártoni Kálmán, papjelölt, ny. szentmártoni lelkészszé. Biró Elek,
iszlói lelkész, iklandi lelkészszé. Nagy Mózes, nyug. lelkész, iszlói lel-
készszé. Kozma Dimény, papnövendék, firtos-váralyai lelkészszé.
Ürmösi Kálmán, kolozsvári káplán, tarcsafalvi lelkészszé. Incze-
fi Dénes, tordátfalvi lelkész, derzsi lelkészszé. Péterfi Mihály,
h. szentmártoni tanító és papjelölt, kedei lelkészszé. Gombos Sá-
muel, sz.-kereszturi gymnasiumi segéd-tanár és papjelölt, sz.-keresz-
turi lelkészszé és hittanár. Zsakó János, deák, pipei tanítóné. Nagy
Sándor, deák, h. almási leánytanítóné. Rédiger Géza, köztanító
és papjelölt, h. ujfalusi lelkészszé. Máté Sándor, deák, h. szentmár-
toni tanítóné. Kovács István, nyug. tanító, muzsnai tanítóné. Kis-

g y ö r g y S á n d o r , köztanító és papjelölt, kénosi lelkészsze. T ö r ö k Á r o n , derzsi káplán, f. rákosi lelkészsze. S z a b ó M á t o n , deák, f. rákosi segéd-tanítóvá.

A közoktatási miniszter legújabb rendelete. A vallás és közoktatási m. kir. miniszter f. évi febr. 22-ről 1 sz. alatt valamenynyi hitfelekezet egyházi főhatóságához egy körrendeletet bocsátot, melyben hivatkozva a nevelés ügye fontosságára, kifejti, hogy valamint az 1868-diki népoktatási törvény hozatalakor nem volt, úgy most sem lehet a kormány czélja a felekezeteket iskolatartási joguktól megfosztani vagy oda működni, hogy ezek minden áron községi iskolákká alakíttassanak. „Én részemről — így nyilatkozik a szóban levő rendeletben a miniszter ur — a nópiskolák feletti felügyelet gyakorlásában soha sem fogok arra tekinteni, hogy az iskolák felekezeti-e vagy más jelleműek, hanem mindenkor és egyedül azt keresem bennök, jó iskolák-e ?

Ez után elismeréssel szólva a hitfelekezeteknek a népoktatás ügy körül eddig is teljesített buzgalmáról, elősorolja azokat a kötelességeket, a melyeknek teljesítésére a törvény a magok iskoláikat fentartani kívánó egyházakat feltétlenül kötelezi; nevezetesen, „hogy a felekezeti iskolát fentartani kívánó minden hitközség köteles a kebeléhez tartozó tanköteles gyermekek számára szükségéhez mért iskolai épületet állítani; az ily épület egy-egy termében legfennebb 80 tanulóat taníttathat, s ezen termeknek egészségeseeknek, világosoknak, czélszerűen bébutorozattaknak s taneszközökkel felszerelteknek kell lenni; tartozik a hitközség a felekezetéhez tartozó szülék 6—12 éves korában levő mindkét nemű gyermekeit hat évi tanfolyamon át falun 8, városban 9 hónapig folytonosan iskolába járatni; a 13—15 éves kor között állóknak köteles ismétlő iskolát szervezni: az iskolát mulasztó gyermekek szüleit a törvény 4 §-a szerint megbüntettetni; köteles minden 80 iskolás gyermek mellé egy-egy képezett tanítót rendelni; a törvényt megelőző korból netalán képzettlenül fenmaradt iskolatánítók póttanításáról gondoskodni, melyben az állam valamint eddig, úgy ezután is igyekszik az egyház segítségére lenni; erkölcsileg köteles az iskolai tanító tisztességes fizetéséről, sőt tehetetlenségre jutása esetében nyugdíjáról is gondoskodni“.

Ezeket emeli ki a miniszteri körrendelet a különben ismert népoktatási törvényből, s mi jönnek láttuk ezeket szintén ismételni; mert a midőn a miniszter egyfelől a törvényre hivatkozik, másfelől felhívja az egyházi hatóságokat, hogy vegyék számba nópiskoláikat, ha vajjon azok megfelelnek-e a törvény követelményeinek, s ha nem, igyekezzenek e tekintetben

mielőbb intézkedni, vagy ha a szemle alkalmával arról győződnének meg, hogy felekezeti iskoláik között olyanok is találhatók, melyeket a felekezet saját erején törvényszerűleg rendezni és fentartani nem tudna: találjanak módot abban, hogy az ily hitközségek vagy a felekezet egyetemes erején, vagy a törvény által e célból megalapított módszerinti segély által iskoláikat törvényszerűleg rendezhessék és a nép nevelését czélszerűen előmozdithassák; a beállott év lefolyása alatt pedig név szerint jelentsék be, hogy mely hitközségekben fognak a törvény értelmében rendezett felekezeti iskolákat fentartani, és melyek lesznek azok a hitközségek, melyek iskoláikat sem a hitközségek, sem az egyetemes egyház erején fentartani nem fogják.

Egyházi tanácsunk eme körrendeletet átadta a nevelésügyi bizottságnak azon megintésekkel együtt, a melyeket a tanfelügyelők útján már több iskolánk megkapott, s lesz alkalmunk jövő füzetünkben ennek kimerítő munkálatát közölni; most csak azon szerény megjegyzésünknek kívánunk kifejezést adni, hogy részünkről is óhajtuk a népnevelésnek minél jobb karba hozatalát, s reméljük is, hogy ez lassanként be fog következhetni, csak hogy minden esetre idő kell rá, míg sok százados mulasztásokat helyrephölhatunk.

A porosz néptanítók összesen 36 kérelemmel járultak a követek házának nevelésügyi bizottmányához, melyekben azt kérik, hogy ideigleues törvény által a jelen szükség tekintetéből javadalmazásban részesíttessenek. Kérésök támogatására eladják, hogy az a törvény, mely ez ügyet részletesen szabályozná, már régóta kilálásba helyzetetett ugyan, de annak közelebből leendő megalkotásához s életbeléptetéséhez nincsen semmi reményök. Mivel pedig a közelebbi időkben a legszükségesebb életszerek 50, sőt 100 százalékkal drágultak, eddigi fizetésökből lehetetlen megélniök; másfelöl azt, hogy ezen szomorú viszonynál fogva a tanítók jövedelmileg a hivatalszolgákkal és napszamosokkal egy osztályba esnek, a mi a nevelés ügyére csak káros lehet. Kérik tehát 1) Hogy a fizetés minimuma állíttassék meg, mely a szolgálati idővel gyarapodjék rendszeresen. 2) Hogy a néptanítók az állami szolgálati személyzettel egyenlő fizetésben részesíttessenek. 3) Azon törvények szerint nyugdíjaztassanak, miként az államhivatalnokok. Hasonlóan folyamodott ez ügyben a porosz néptanítók országos egylete is. A kérés támogatására felhozatik, hogy 1864-ben a 10,517 városi néptanítók közül átlag, iskolai és egyházi szolgálatért lakást, fűtést, tehát mindent belé számítva, személyenként 218 tallér (327 ft.) volt az összes fizetése; a 26,502 falusi tanítóé átlag 185 tal. (297 ft.) volt.

A kormány biztossa a bizottmány előtt kijelentette, hogy a kormány elismeri a néptanok fizetése emelésének szükséges voltát, és éppen arra kíván munkálni a jelenleg készülöben levő új általános népiskolai törvény útján; de éppen azért nem eszközölhető, hogy egy külön esetre külön törvény alkottassék. Biztonsággal várhatni, szerinte, hogy az alkotandó népvelési törvényben, a népnevelés igazgatása még szorosabb viszonyba hozatik a kerületi közigazgatással, mint a milyenben az utóbbiról szóló törvény szerint jelenleg van. A kérelmekben hangsúlyozott azon kívánságra nézve, hogy a tanítói fizetések megállításánál ne vétessék tekintetbe azon jövedelem, melyet a tanítók egyházi szolgálattételért kapnak, a biztos azt jegyezte meg, hogy a hol a tanítók kettős hivatala organicus öszszeköttetésben van, a törvény bizonyosan nem fog különbséget tenni a jövedelem között, csak az lesz a kérdés, hogy az illető melyik hivatalának szolgál többet. Hogy a tanítók szolgálati idejük szerinti fletéspótlásban részesüljenek, sok nehézséggel jár, mert ez által változások eseteiben egyes községek önhibájokon kívül terheltetnének, midőn tudniillik fiatal tanító helyett idősebbet kapnának. Hogy nyugdíjazás tekintetéből a néptanítók állami hivatalnokoknak nézessenek, az állásokból folyólag lehetetlen, mivel azok sajátlag községi hivatalnokok, s annál fogva csak mellékesen szolgálják az államot. A bizottmány a kérelmeket a kormányhoz utasította, hogy a munkában levő népnevelési törvényben vétesseenek tekintetbe; most csak azt indítványozza, hogy a költségvetésben a tanítók, tanítónők és népiskolák segedelmezésére 2.052,540 tallérban előirányzott öszszeg 700,000 tallérral szaporittassék.

Az ó-katholikus mozgalom jogosultsága mellett bizonyit már most nem csak az elmélet, hanem az élet is, mert Svájcban a napokban indult meg istenigazában az új alakulás. Zürichben ó-katholikus hitközség jött létre a nép által választott pappal, Genevában szintén piroslik az újjászületés hajnala, s Hiacyth atya szabadelvű felolvasásait áhitattal hallgatja a petrifikált igazságokkal jól nem lakható népség. Ausztriában is a cselekvés terére lépnek le az elmélkedések fellegéből az „actions-comiték. Csehországban már alakulóban legalább is 10 ó-katholikus hitközség, s nem sokára a püspök választás is napirendre kerülend. Az eddig csupán klérikális egyház ily formán nem sokára a csodás festésű égből leszállva az emberek fiai és leányai közé, szélesebb demokratikus alapon fog felüdülni s a jelenkor izlését és szükségét mindenben kielégítő gyümölcsöket teremni.

A németországi „Protestantenverein“ mindinkább hatja át életfényével és melegével a birodalom népeit, mióta maga a német Ri-

chelieu, Bismarck herceg is, átlátta, hogy a katolikus és protestáns orthodoxokkal nem vivhatni ki a német egységet, a melyet nem volt elég kivinni a csatamezőkön, a mi csak napok remeklése volt, de kérésztül kell vinni s megszilárdítani a különféle iráuzatu lelkekben is, a mi csak huzamos idők munkájának lehet eredménye. Közelebbről Sy d o „, berlini lelkézt helyezte vissza hivatalába a porosz főegyháztanács, a kit a brandenburgi egyháztanács letett volt 50 évi szolgálata után, mert Jézusnak csodálatos fogantatását nem tudta elhinni, s ennek ellenében őt József és Mária törvényes házasságuk szülöttjének állítja.

— **Az amerikai orthodox egyházakat** nagyban liberalizálta a köztük kovászként működő unitárizmus, ugy, hogy a luther-calvini dogma-rendszer, mi eddig egyedül lelki házikenyere lehetett a népek milliódinak, aligha eddigi alakjában további táplálékul maradhat, bármennyire fitymálja is az unitárizmus életképességét egy-egy nagy Würdenträger, a secta nevezettel csak is e törpe minoritást illetve saját nagy terjű orthodoxyája mellett. Különös ironiája a sorsnak, hogy e nagy orthodoxyia öléből egyre ömlik ki az üdébb forrásviz ama nyomoru kis sectának a nevelésére, s mint a 17-ik században a dodrechti zsinat által kiátkozott arminianusok az unitáriusokkal ápolták a legrokonibb viszonylatot, úgy ma is ily rokonszenves hitrokoninkat találjuk fel a francia, hollandi, svájcei stb. kálvinistákban. Mert azért, hogy jelenleg velünk tartanak inkább, mint a megkövesült orthodoxokkal, méltán nevezhetik magokat a Calvin utódainak, mint névszerint a leghíresebb amerikai hitszónok Beecher nem rég hevesen ostromolva a Calvin dogmáit, midőn valaki azért kérdőre vonná, hogyan nevezi magát mégis Calvin hívének, azzal felelt, hogy „ha Calvin a mai korban él, mint egyike a legnagyobb reformátoroknak, őmaga is hasonló elveket fogna nyilvánítani“.

— **Az angol unitáriusok** éppen most nagyban folytatják az aláírást egy oly Londonban építendő c s a r n o k r a, mely központi gyűlhelye legyen felekezetőknek, hol hivatalaik, könyvtáraik sat. legyenek egy csomóban. Mintegy félmillió forintba fog kerülni az egész épület. Amerikai hitfeleink aláírása pedig jelenleg egy W a s h i n g t o n városban építendő s z é k e s e g y h á z r a van folyamatban, melynek egyik osztályát szindő könyvtárak, hivatali helyiségek fognák képezni.

Martineau, a híres angol bölcsezt, és londoni unitárius tanár és lelkész, utóbbi minőségű működéséről öregségi gyengélkedése következtében lemondván, tisztelői s barátai két izben 8,000 gvinéával, azaz, csak-

nem 90,000 forinttal tisztelték meg, egyfelől „a materialismussal szemben a tisztább kereszténység érdekeinek előmozdítására irányzott irodalmi nagy érdemei, másfelől lelkészi hű működése iránti hálaérzésök jeléül“.

Az „Egyházi Reform“ czimű havi közlöny mult évi 12-ik s folyó évi 1-ső számában a többek közt magától a szerkesztőtől, Kovács Alberttől egy szép tanulmány jelent meg a magyar protestáns énekes könyvekről, melyben a lutheránusok, magyarországi és erdélyi reformátusok és unitáriusok énekes könyveit ismertetve, azokból 134 dicséretet választ ki, mint olyanokat, a melyekből egy közösön használandó énekes könyvet lehetne összeállítani. A kiválasztott énekek t. i. olyanok lennének, a melyeket mindenik vallásfelekezet használhatna minden lelki sérelem nélkül. Érdekese az arány, a melyben a különböző vallásfelekezetek énekei állanak egymáshoz a kiválasztott énekgyűjteményben. E szerint az evangélikusok előtt ismerős volna 50 vagy 52; tehát $\frac{2}{5}$ -e; a magyarországi reformátusok előtt 42, tehát $\frac{1}{3}$ -a; az erdélyi reformátusok előtt 64, tehát $\frac{1}{2}$ -e, s végre az unitáriusok előtt 15, tehát $\frac{1}{9}$ -e. Ez utóbbi három azonban még sok ismerőst nyerne a szebb zoltárokban, a melyek szintén megválogatandók volnának, úgy hogy összesen mintegy 31 zoltár maradna meg és pedig igen kevés kivétellel éppen azok, melyek az erdélyi ref. és unitár. énekes könyvekben megvannak.

A pesti ref. theologiai önképző-kör „Ifjusági lapok“ czim alatt még a mult év november havában egy vegyes tartalmu havi közlönnyt indított meg, melynek eddig megjelent 4 számát szerkesztőségünk is megkapta, s abból örömmel győződünk meg a pesti ref. theologusok komoly törekvéséről, alapos készülttségéről s munkásságban gyönyörködő lelkök nemesebb lüktetéseiről. Ha jól értesültünk, a mi theologusaink is készeknek nyilatkoztak az Ifjusági lapokba dolgozatokat adni; részünkről csak örvendeni fogunk e nemes szövetségnek. Az önképző-kör a maga költségén adja ki a lapot s így annak előállításában kétszeres érdeme van.

Az „Erdélyi Gazda“ czimű szaklap az erdélyi gazdasági egyletnek eddig kéthetenként megjelenő közlönye, jauár hó óta heti lappá van átalakítva, s daczára a majdnem kétszeres költségnek, a lap az egylet tagjainak ezután is ingyen, az előfizetőknek pedig az eddigi ár mellett, egész évre 4 frt. o. é. küldetik meg. Belső embereink, valamint általában t. olvasóink legnagyobb része gazdasággal is foglalkozván, kötelességünknek tartottuk részünkről is flyelmőkbe ajánlani ez előnyös lapreformot.